

monografieën volkstelling 1971

13

kerkelijke gezindten

een analyse op basis van
de volkstelling 1971

m. m. j. van hemert

kaski - instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek, studie en advies - 's-gravenhage

centraal bureau
voor de
statistiek

SISWO

stichting interuniversitair
instituut voor sociaal-
wetenschappelijk
onderzoek

monografieën volkstelling 1971

centraal bureau voor de statistiek

voorborg:
prinses beatrixlaan 428
2270 AZ voorburg
telefoon: 070-694341

heerlen:
kloosterweg 1
6401 CZ heerlen
telefoon: 045-736666

stichting interuniversitair instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek

amsterdam:
o.z. achterburgwal 128
1012 DT amsterdam
telefoon: 020-240075

Kengetal: VTM/1971-13

Key figure: VTM/1971-13

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Het herdrukken van de inhoud van deze publikatie is niet toegestaan, noch geheel, noch gedeeltelijk, noch in de oorspronkelijke, noch in bewerkte vorm, tenzij met schriftelijke machtiging van de Directeur-Generaal van de Statistiek. Het gebruiken van de inhoud van deze publikatie als toelichting of bewijsvoering in een artikel, een boekbespreking of een boek is toegestaan, mits de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

Verkrijgbaar bij de Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage en de boekhandel.

Obtainable from the Staatsuitgeverij, the Hague and from booksellers.

Prijs: f 26,40 (incl. B.T.W.)

Bestelnummer: 840-371-13

COPYRIGHT RESERVED

Price: f 26,40 (Tax on value added incl.)

Quote nr.: 840-371-13

Ten geleide

De opkomst ná de Tweede Wereldoorlog van nationale en regionale planningsinstituten in ons land heeft ertoe geleid, dat de uitkomsten van periodieke Volkstellingen in toenemende mate van betekenis zijn geworden voor het toegepast sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Te denken valt hierbij met name aan het beleidsvoorbereidend onderzoek op de terreinen van ruimtelijke ordening, sociaal-economische en sociaal-culturele planning.

Daarentegen heeft tot voor een tiental jaren het gebruik van Volkstellingsuitkomsten voor meer algemene sociaal-wetenschappelijke onderzoeksdoeleinden een overwegend incidenteel karakter gedragen. Dit is wellicht mede het gevolg geweest van het ontbreken van een direct samenwerkingsverband tussen de universitaire onderzoekcentra en het CBS. Weliswaar zijn reeds ter gelegenheid van de Volkstelling 1960 plannen beraamd om te komen tot een meer intensief gebruik van Volkstellingsuitkomsten door de beoefenaren van de sociale wetenschappen, doch door gebrek aan mankracht en middelen konden deze niet worden verwezenlijkt.

Teneinde in deze situatie verandering te brengen heeft in het kader van de voorbereidingsfase van de Volkstelling annex woningtelling 1971 hierover beraad plaats gehad tussen het CBS en vertegenwoordigers van de sociale wetenschappen. Dit heeft ertoe geleid, dat vanaf het begin de sociaal-wetenschappelijke onderzoekinstituten zijn betrokken bij de opzet van het op basis van de uitkomsten van deze telling samen te stellen tabellenprogramma. Als resultaat van dit overleg is in 1968 door het SISWO een publikatie uitgegeven, waarin de adviezen van de bij het overleg betrokkenen zijn gebundeld. Deze publikatie is verschenen onder de titel: «De Volkstelling 1970. Aanpassingsdesiderata in het perspectief van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek».

Nadat door bijzondere omstandigheden de tellingsdatum was verschoven naar het jaar 1971 hebben vervolgens het CBS en SISWO gezamenlijk het initiatief genomen om met inschakeling van daarin geïnteresseerde universitaire onderzoekinstituten een reeks Volkstellingsmonografieën te bewerkstelligen. Deze monografieën zijn bedoeld om in aanvulling op de gebruikelijke presentatie door het CBS dieper in te gaan op Volkstellingsuitkomsten, daarbij eventueel complementair gebruik makend van andere informatiebronnen.

Bij de opzet van deze reeks kon worden aangesloten op een al eerder voorgenomen samenhangende serie publikaties over gezinssociologische onderwerpen. De voor sociaal onderzoek in Nederland ongebruikelijk grote schaal van het nagestreefde geheel vergde een goede organisatorische voorbereiding, nadrukkelijke en continue aandacht voor de coördinatie en omvangrijke financiële steun.

Voor de organisatie, coördinatie en administratie kon een centraal punt worden gevonden bij SISWO, waar drs. C. J. M. Corver met de projectleiding werd belast. Nadat reeds in een vroeger stadium subsidiëring van de gezinssociologische monografieën werd verkregen van de Ministeries van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, van Sociale Zaken en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, werd in 1971 financiering van de gehele reeks verkregen uit de zo geheten «beleidsruimte», een overheidsfonds voor onderzoek onder verantwoordelijkheid van het Interdepartementaal Overleg Wetenschapsbeleid (IOW). Naast de aldus genoten steun van regeringszijde (ruim vier miljoen gulden) was ook de bijdrage van de participerende onder-

zoekinstellingen aanzienlijk in de vorm van de beschikbaarstelling van onderzoekerstijd en faciliteiten. Van de zijde van het CBS is een team van medewerkers van de Hoofdafdeling Algemene Tellingen betrokken geweest bij het verstrekken van statistisch-inhoudelijke adviezen aan de auteurs, terwijl de Hoofdafdeling Centrale Bewerking technische ondersteuning heeft verleend bij het ontwikkelen van een standaard tabelleerprogramma. Daarnaast is door het CBS een belangrijke bijdrage verleend in de kosten van de publicatie van de monografieën.

De voorliggende publicatie is er een uit een reeks van achttien. De reeks is niet zonder aanzienlijke vertraging voltooid. De oorzaken liggen in belangrijke mate bij moeilijkheden ondervonden bij de verzameling van de gegevens van de Volkstelling 1971 en de bewerking daarvan. De resultaten van het geheel blijven desondanks van belang voor wetenschap en beleid. Voor de grote energie en het doorzettingsvermogen waarmee in de loop der jaren aan het onderzoek is gewerkt, zijn het CBS en SISWO de diverse betrokkenen erkentelijk.

De auteur van het rapport draagt de verantwoordelijkheid voor de wetenschappelijke analyse en de op de basis daarvan getrokken conclusies. Voor de cijfers als zodanig is het CBS verantwoordelijk.

Een tweetal commissies hebben de voortgang en afronding van het hele project begeleid. Allereerst de door de Minister van Wetenschapsbeleid ingestelde Interdepartementale Begeleidingscommissie. Daarnaast opereerde voor de gezinssociologische monografieën (de nummers 1 t/m 11 en 18 uit deze reeks) de Begeleidingscommissie Gezins sociologische Censusmonografieën onder voorzitterschap van prof. dr. G. A. Kooy. De commissie had in het bijzonder tot taak de onderlinge afstemming van deze monografieën tot een coherent geheel te bewerkstelligen. De concrete werkzaamheden in dit kader werden verricht door een coördinatie-team bestaande uit drs. C. J. M. Corver van SISWO, drs. A. M. van der Heiden van het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht en drs. C. de Hoog en dr. ir. L. Th. van Leeuwen, beiden medewerkers van de vakgroep westerse sociologie van de Landbouwhogeschool te Wageningen.

Zijn de vele inspanningen van alle betrokkenen gerechtvaardigd door het eindresultaat? Deze vraag is thans niet te beantwoorden. In reacties die daarover een meer gefundeerd oordeel mogelijk maken, zijn ondergetekenden sterk geïnteresseerd. Intussen hopen wij op een veelvuldig en intensief gebruik van deze monografie.

Prof. dr. P. Thoenes,
Voorzitter Interdepartementale Begeleidingscommissie

Dr. J. G. M. Sterk,
Directeur-Secretaris SISWO

Prof. dr. W. Begeer,
Directeur-Generaal van de Statistiek

Monografieën Volkstelling 1971

1. Huisvestingssituatie in Nederland	W. van der Windt	verschenen
2. Geboortenintervallen	B. W. Frijling R. Zandanel	verschenen
3. Gescheidenen en verweduwd	A. Olde Daalhuis	verschenen
4. Wederzijdse kenmerken van huwelijkspartners	C. de Hoog	verschenen
5. Laagstgeklasseerden in Nederland	A. A. M. Fiselier H. L. P. R. Kraft	verschenen
6. Een sociaal-demografische analyse van de huwelijkssluiting in Nederland	G. A. B. Frinking F. W. A. van Poppel	verschenen
7. Beroepsarbeid door vrouwen in Nederland	A. B. Berends A. C. Boelmans-Kleinjan	verschenen
8. Vergrijzing	Th. A. M. Vis	4de kwartaal 1979
9. Ontwikkelingsfasen van het gezin	L. Th. van Leeuwen	4de kwartaal 1979
10. Positie van jongeren t.o.v. het ouderlijk gezin	L. H. Boerma M. J. J. M. Malmberg	verschenen
11. Huishoudenssamenstelling en samenlevingsvormen	C. M. van 't Klooster-van Wingerden	4de kwartaal 1979
12. Onderwijs in Nederland	J. M. Vliegen	4de kwartaal 1979
13. Kerkelijke gezindten	M. M. J. van Hemert	verschenen
14. Groeiende en kwijnende plattelandskernen	J. P. Groot H. Schotanus	4de kwartaal 1979
15. Typologieën van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad en bevolkingsgroei	R. E. van Engelsdorp Gastelaars W. J. M. Ostendorf Th. M. Guffens	3de kwartaal 1979
16. Regionale arbeidsmarkten	J. J. Latten F. Schuurmans	4de kwartaal 1979
17. Opleiding, beroepen- en werkgelegenheidsstructuur	G. J. M. Conen	4de kwartaal 1979
18. Huishouden, huwelijk en gezin	C. J. M. Corver A. M. van der Heiden C. de Hoog L. Th. van Leeuwen	4de kwartaal 1979

Voorwoord

Deze censusmonografie is niet zonder moeilijkheden tot stand gekomen. Deze werden enerzijds veroorzaakt door het late tijdstip waarop de definitieve uitkomsten van de Volkstelling 1971 ter beschikking kwamen en anderzijds door het feit, dat het KASKI een instituut is dat niet verbonden is aan een universiteit of hogeschool. Ten gevolge van personeelwisselingen raakte ondergetekende eerst in de tweede helft van 1975 bij de censusmonografie betrokken.

Het is voor een niet gering deel aan de Begeleidingscommissie Censusmonografie Kerkelijke Gezindten, bestaande uit dr. Q. J. Munters, dr. Mady A. Thung en dr. G. Dekker, te danken dat deze monografie tot stand kwam. Eind 1976 heeft zij bij de Interdepartementale Begeleidingscommissie t.b.v. het Censusmonografieënproject de voortzetting van het project over de kerkelijke gezindten bepleit (vgl. hoofdstuk 1). Verder heeft zij mij met raad en daad bijgestaan. Daar ben ik de leden zeer erkentelijk voor.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek zorgde voor enkele aanvullende gegevens, met name over de kerkelijke gezindten naar gemeentegrootte en over de leeftijdsopbouw van de kleinere groeperingen.

Mijn kollega's bij het KASKI, tenslotte, dank ik voor hun adviezen en voor het vele rekenwerk.

Ondergetekende is verantwoordelijk voor de eindredactie.

M. M. J. van Hemert

Inhoud

	Summary	XIX
1.	Inleiding	1
1.1.	Voorgeschiedenis	1
1.2.	Probleemstelling en opzet	2
1.3.	De gegevens	4
1.4.	Termen, namen, notatie en verwijzingen	4
2.	Bevolking naar kerkelijke gezindte	7
2.1.	De sterkte van de 5 hoofdgroeperingen bij de Volkstellingen vanaf 1849	7
2.2.	De sterkte van de kleinere kerkelijke gezindten bij de Volkstelling vanaf 1947	11
2.2.1.	Veranderingen in de totale sterkte van de Overige kerkelijke gezindten	13
2.3.	APPENDIX: Saldo winst en verlies van de 5 hoofdkategorieën in de periode 1960—1971	15
3.	Kerkelijke gezindte en leeftijd	21
3.1.	Interne leeftijdsopbouw	21
3.1.1.	Interne leeftijdsopbouw van de gereformeerde groeperingen en van enkele van de Overige kerkelijke gezindten	25
3.2.	Verschuivingen in de sterkte van de kerkelijke gezindten tussen 1960 en 1971, naar leeftijdsklasse	28
3.3.	Verschuivingen in de sterkte van de kerkelijke gezindten tussen 1871 en 1970, per geboortegeneratie	30
4.	Beroepsgroep en opleidingsniveau	43
4.1.	Beroepsgroep	43
4.1.1.	De begrippen 'sociale groep' en 'beroepsgroep'	43
4.1.2.	De gegevens	44
4.1.3.	De beroepsbevolking	47
4.1.4.	De vrouwelijke beroepsbevolking	56
4.2.	Opleidingsniveau	58
4.2.1.	De gebruikte indeling	58
4.2.2.	De gegevens	58
4.2.3.	Personen die nog dagonderwijs volgen	60
4.2.4.	Personen die geen dagonderwijs meer volgen	61
5.	Geslacht, burgerlijke staat; gemeentegrootte en plaats van vestiging	71
5.1.	Kerkelijke gezindten naar geslacht	71
5.2.	Kerkelijke gezindten naar burgerlijke staat en geslacht	73
5.3.	Kerkelijke gezindten naar gemeentegrootte en plaats van vestiging	79

Staten

6.	Samenvatting en nabeschuwing	87
6.1.	Samenvatting	87
6.2.	Enkele gegevens over de ontwikkeling van de kerkelijke gezindten in de zeventiger jaren	91
6.3.	Nabeschuwing	93
	Bijlagen	99
	Geraadpleegde literatuur	129

1.	Bevolking naar kerkelijke gezindte (5) bij de Volkstellingen van 1948-1971	8
2.	Bevolking naar kerkelijke gezindte (54) bij de Volkstellingen van 1947, 1960 en 1971	10
3.	Saldo winst en verlies van de 5 hoofdkategorieën der kerkelijke gezindten in de periode 1960-1971	15
4.	Saldo winst en verlies van de 5 hoofdkategorieën van de kerkelijke gezindten in de perioden 1947-1960 en 1960-1971, per 1000 der betreffende kerkelijke gezindte bij de Volkstellingen van resp. 1947 en 1960	16
5.	De interne leeftijdsopbouw der kerkelijke gezindten in 5 hoofdgroepen volgens de Volkstellingen van 1960 en 1971, in procenten	22
6.	Leeftijdsopbouw van de gereformeerde groeperingen, luthersen, doopsgezindten, remonstranten, andere kerkelijke gezindten, humanisten en overigen zonder kerkelijke gezindte bij de Volkstellingen van 1960 en 1971, in procenten; voor absolute aantallen vgl. tabel 1	26
7.	De kerkelijke gezindten in 5 hoofdgroepen volgens de Volkstellingen van 1960 en 1971 per leeftijdsgroep, in procenten; voor absolute aantallen vgl. tabel 1	29
8.	Overlevende mannen en vrouwen uit de generaties geboren in de perioden 1881/1900 t/m 1961/1970, naar hun kerkelijke gezindte bij de achtereenvolgende Volkstellingen van 1899 t/m 1971; op korte termijn-index; 100 = de geboortegeneratie bij de voorgaande Volkstelling	32
9.	Overlevende mannen en vrouwen uit de generaties geboren in de perioden 1871/1900 t/m 1961/1970, naar hun kerkelijke gezindte bij de achtereenvolgende Volkstellingen van 1899 t/m 1971; lange termijn-index; de jongste geboortegeneratie van elke Volkstelling = 100	34
10.	Bevolking naar kerkelijke gezindte en sociale groep, in procenten; bij A zijn 'onbekend' en 'zonder beroep' niet opgenomen; vgl. tabel 6	44
11.	Werkende beroepsbevolking naar kerkelijke gezindte, sociale groep en geslacht, in procenten; exclusief de categorieën 'medewerkende gezinsleden', 'tijdelijk niet werkend' en 'sociale groep onbekend' (tabel 7 t/m 9) (steekproefgegevens)	45
12.	Personen van 14 jaar en ouder die geen dagonderwijs meer volgen, naar kerkelijke gezindte, onderwijsniveau en geslacht, in procenten (exclusief 'onbekend'); vgl. tabel 11	59
13.	Personen die geen dagonderwijs meer volgen naar kerkelijke gezindte, onderwijsniveau en leeftijd, in procenten; (100% = elke leeftijds-klasse per onderwijsniveau); uit tabel 12	63

14.	Aantallen vrouwen per 100 mannen volgens de Volkstellingen van 1879 t/m 1971 naar kerkelijke gezindte, woergegeven als afwijkingen van de landelijke aantallen	72
15.	Bevolking van 15 jaar o.o. naar kerkelijke gezindte, burgerlijke staat en geslacht bij de Volkstellingen van 1960 en 1971, in procenten; absolute aantallen Volkstelling 1971 zie tabel 14	76
16.	Bevolking naar kerkelijke gezindte en gemeentegrootte bij de Volkstellingen van 1960 en 1971, in procenten; voor absolute aantallen zie tabel 20	82
17.	Bevolking naar kerkelijke gezindte, periode van vestiging in de huidige woongemeente en geslacht, in procenten; voor absolute aantallen zie tabel 22	81

Tabellen

1.	Kerkelijke gezindten naar leeftijd en geslacht	101
2.	Kleinere kerkelijke gezindten bij de Volkstelling van 1971, naar leeftijd	102
3.	Kleinere kerkelijke gezindten bij de Volkstelling van 1971, naar leeftijd, in procenten	103
4.	Overlevende mannen en vrouwen uit de generaties, geboren in de perioden 1871/1900 t/m 1961/1970 naar hun kerkelijke gezindte bij de achtereenvolgende Volkstellingen van 1899 t/m 1971	104
5.	Overlevende mannen en vrouwen uit de generaties, geboren in de periode 1871/1900 t/m 1961/1970, naar hun kerkelijke gezindte bij de achtereenvolgende Volkstellingen van 1899 t/m 1971, in procenten van het totaal aantal overlevenden bij de Volkstelling	106
6.	Bevolking naar kerkelijke gezindte, sociale groep en plaats in huishouden	108
7.	Bevolking naar kerkelijke gezindte, sociale groep en geslacht (steekproefgegevens)	109
8.	Hoofden van huishoudens (Def. 1947) naar kerkelijke gezindte, sociale groep en geslacht (steekproefgegevens)	111
9.	Alloenstaanden (Def. 1947) naar kerkelijke gezindte, sociale groep en geslacht (steekproefgegevens)	112
10.	Echtgenotes naar kerkelijke gezindte en sociale groep (steekproefgegevens)	113
11.	Bevolking naar kerkelijke gezindte, onderwijsniveau en geslacht	114
12.	Personen, die geen dagonderwijs meer volgen naar kerkelijke gezindte, onderwijsniveau en leeftijd (steekproefgegevens)	115
13.	Kerkelijke gezindten naar geslacht	117
14.	Bevolking naar kerkelijke gezindte, burgerlijke staat en geslacht	118
15.	Personen van 15 jaar en ouder, behorende	

Monographs Census 1971

	lijk zijn opgenomen, naar burgerlijke staat en geslacht, bij de Volkstellingen van 1960 en 1971, in procenten	119
16.	Bevolking van 15 jaar en ouder naar kerkelijke gezindte, burgerlijke staat, geslacht en leeftijd (steekproefgegevens)	120
17.	Bevolking van 15 jaar e.o. naar kerkelijke gezindte, burgerlijke staat, geslacht en leeftijd (steekproefgegevens); in procenten per leeftijdsgroep	123
18.	Bevolking van 15 jaar e.o. naar kerkelijke gezindte, burgerlijke staat, geslacht en leeftijd (steekproefgegevens); per 100 personen van de betreffende leeftijdsgroep per kerkelijke gezindte	124
19.	Personen van 15 jaar e.o., behorend tot enkele kleinere gezindten die bij de Volkstellingen van 1960 en/of 1971 10 000 of meer personen telden, naar kerkelijke gezindte, burgerlijke staat en geslacht (steekproefgegevens)	125
20.	Bevolking naar kerkelijke gezindte en gemeentegrootte bij de Volkstellingen van 1960 en 1971	126
21.	Kerkelijke gezindten naar gemeentegrootte voor gereformeerde groeperingen en enkele kleinere kerkelijke gezindten, die bij de Volkstellingen 1960 en/of 1971 10 000 leden of meer telden (steekproefgegevens); absoluut en in procenten	127
22.	Bevolking naar kerkelijke gezindte, periode van vestiging in de huidige woongemeente en geslacht	128

Grafieken

1.	Bevolking naar kerkelijke gezindte bij de Volkstellingen van 1948-1971	9
2.	Procentuele sterkte der kerkelijke gezindten bij de Volkstellingen van 1960 en 1971 per leeftijdsgroep	30
3.	Verschuivingen in de procentuele sterkte der kerkelijke gezindten tussen 1960-1971, per leeftijdsgroep	31
4.	Kerkelijke gezindten per onderwijsniveau	62
5.	Katholieken en Gereformeerden per onderwijsniveau en leeftijdsklasse	64
6.	Aantal vrouwen per 100 mannen naar kerkelijke gezindte volgens de Volkstelling van 1879 t/m 1971	73
7.	Aandeel van de ongehuwde en gehuwde onkerkelijken van 15 jaar en ouder, naar geslacht, bij de Volkstellingen van 1971 en 1960, per betreffende leeftijdsgroep	77

1.	Housing situation in the Netherlands	W. van der Windt	appeared
2.	Rate of fertility	B. W. Frijling R. Zandanel	appeared
3.	Divorced and widowed persons	A. Olde Daalhuis	appeared
4.	Mutual characteristics of married persons	C. de Hoog	appeared
5.	Households with low incomes	A. A. M. Fiselier H. L. P. R. Kraft	appeared
6.	Nuptiality in the Netherlands	G. A. B. Frinking	appeared
7.	Economic activity of women in the Netherlands	F. W. A. van Poppel A. B. Berends	appeared
8.	Aging in the Netherlands	A. C. Boelmans-Kleinjan	
9.	Family life-cycle	Th. A. M. Vis	4th quarter 1979
10.	Preadults in relation to their families	L. Th. van Leeuwen	4th quarter 1979
		L. H. Boerma	appeared
11.	Various compositions of households	M. J. J. M. Malmberg	
		C. M. van 't Klooster-van Wingerden	4th quarter 1979
12.	Education in the Netherlands	J. M. Vliegen	4th quarter 1979
13.	Religious denomination	M. M. J. van Hemert	appeared
14.	Growing and declining villages in the Netherlands	J. P. Groot	4th quarter 1979
		H. Schotanus	
15.	Typologies of municipalities based on degree of urbanization and growth of population	R. E. van Engelsdorp Gastelaars	3rd quarter 1979
		W. J. M. Ostendorf	
		Th. M. Guffens	
		J. J. Latten	
16.	Regional labour markets	F. Schuurmans	4th quarter 1979
17.	Education, occupation and employment	G. J. M. Conen	4th quarter 1979
18.	Households, marriages and families	C. J. M. Corver	4th quarter 1979
		A. M. van der Heiden	
		C. de Hoog	
		L. Th. van Leeuwen	

Contents

	Summary	XIX
1.	Introduction	1
1.1.	Beginning of the project	1
1.2.	Problem-statement and design	2
1.3.	Data	4
1.4.	Terms, names, notation and references	4
2.	Population by religious denomination	7
2.1.	Strength of the 5 main categories according to the censuses of 1849–1971	7
2.2.	Strength of the smaller denominations according to the censuses of 1947–1971	11
2.2.1.	Changes in the strength of the smaller denominations	13
2.3.	APPENDIX: Final gain and loss of the 5 main categories in the period 1960–1971	15
3.	Age	21
3.1.	Age-distribution by religious denominations (5 main categories)	21
3.1.1.	Age-distribution by religious denomination ('gereformeerde' groups and some smaller denominations)	25
3.2.	Shifts between the censuses of 1960 and 1971 by religious denomination, by age-group	28
3.3.	Shifts between the censuses of 1899 and 1971 by religious denomination by age-group by generation	30
4.	Socio-economic status and educational level	43
4.1.	Socio-economic status	43
4.1.1.	Classification	43
4.1.2.	Data	44
4.1.3.	Economically active population	47
4.1.4.	Economically active female population	56
4.2.	Educational level	58
4.2.1.	Classification	58
4.2.2.	Data	58
4.2.3.	Persons attending school	60
4.2.4.	Persons not attending school	61
5.	Sex; marital status; size of municipality and period of settlement in the present municipality of residence	71
5.1.	Religious denominations by sex	71
5.2.	Religious denominations by marital status by sex	73
5.3.	Religious denominations by size of municipality and by period of settlement in the present municipality of residence	79

6.	Summary and epilogue	87
6.1.	Summary	87
6.2.	Development of the religious denominations in the seventies	91
6.3.	Some considerations	93
	Appendix	99
	Bibliography	129

Text-Tables

1.	Population by religious denomination (Five main categories) according to the censuses of 1849-1971	8
2.	Population by religious denomination (54 categories) according to the censuses of 1960-1971	10
3.	Population by religious denomination, 1960-1971	15
4.	Population by religious denomination, 1947-1960 and 1960-1971 (in percentages)	16
5.	Age-distribution by religious denomination (1960 and 1971)	22
6.	Age-distribution by religious denomination (some smaller religious denominations) (1960 and 1971)	26
7.	Distribution by religious denomination, by age-group	29
8.	Distribution of the surviving men and women from the generations born in the periods 1871-1900 to 1961-1970 inclusive, by religious denomination, according to the successive censuses of 1899-1971: each question at the moment of the precedent census = 100 (short term-index)	32
9.	Distribution of the surviving men and women from the generations born in the periods 1971-1900 to 1961-1970 inclusive, by religious denomination, according to the successive censuses of 1899-1971: the youngest age-group of each generation = 100 (long term-index)	34
10.	Economically active population, Distribution by religious denomination by socio-economic status by position in the household	44
11.	Economically active population, heads of households and people living alone. Distribution by religious denomination by sex	45
12.	Persons of 14 years and older not attending school. Distribution by educational level by religious denomination by sex	59
13.	Persons not attending school, Distribution according to age and educational level by religious denomination by sex	63
14.	Number of women per 100 men according to the censuses of 1878-1971 by religious denomination	72
15.	Persons of 15 years and older. Distribution by religious denomination by marital status by sex (1960 and 1971)	76
16.	Distribution of the population by religious denomination and size of the municipality (1960 and 1971)	82
17.	Distribution of the population by religious denomination by period of settlement in the present municipality of residence by sex	81

Tables

1.	Population by religious denomination, age and sex	101
2.	Population (some smaller religious denominations) by age	102
3.	Age-distribution for smaller religious denominations	103
4.	Surviving men and women from the generations born in the periods 1871-1900 to 1961-1970 inclusive, by religious denomination, according to the successive censuses of 1899-1971	104
5.	Distribution of the surviving men and women from the generations born in the periods 1871-1900 to 1961-1970 inclusive, by religious denomination, according to the successive censuses of 1899-1971	106
6.	Population by religious denomination by socio-economic status by position in the household	108
7.	Population by religious denomination, socio-economic status, position in the household and sex	109
8.	Heads of households (Def. 1947) by religious denomination, socio-economic status and sex	111
9.	People living alone (Def. 1947) by religious denomination socio-economic status and sex	112
10.	Married women by religious denomination and socio-economic status	113
11.	Population by religious denomination by educational level by sex	114
12.	Persons not attending school by religious denomination, educational level and age	115
13.	Population by religious denomination and sex	117
14.	Population by religious denomination by marital status by sex	118
15.	Persons of 15 years and older (some smaller religious denominations), Distribution according to religious denomination, by marital status by sex (1960 and 1971)	119
16.	Persons of 15 years and older by religious denomination, marital status, sex and age	120
17.	Persons of 15 years and older, Age-distribution by religious denomination, by marital status by sex	123
18.	Persons of 15 years and older, Distribution according to age-group and religious denomination by marital status by sex	124
19.	Persons of 15 years and older (some smaller religious denominations) by religious denomination by marital status by sex (1960 and 1971)	125
20.	Population by religious denomination and by size of the municipality of residence (1960 and 1971)	126
21.	Population (some smaller religious denominations) by size of the municipality of residence	127
22.	Population by religious denomination by period of settlement in the present municipality of residence by sex	128

Summary

Graphs

1.	Distribution of the population by religious denomination according to the censuses of 1849-1971	9
2.	Age-distribution of the population by religious denomination according to the censuses of 1960 and 1971	30
3.	Changes in the age-distribution by religious denomination according to the censuses of 1960-1971	31
4.	Distribution of the population by religious denomination and educational level	62
5.	Age-distribution of the Roman Catholics and the 'Gereformeerden' by educational level	64
6.	Numbers of women per 100 men by religious denomination according to the censuses of 1879-1971	73
7.	Percentage unmarried and married persons of 15 years and older not belonging to any denomination by age	77

Based on the results of the «1971 Population and housing census» a number of monographs have been compiled in co-operation between the Netherlands Central Bureau of Statistics and socio-scientific staff members of a number of Dutch universities. The project was coordinated by the Netherlands Universities' Joint Social Research Centre (SISWO) and financed by the Government from an interdepartemental fund for scientific research.

The present publication is one out of a series of 18 monographs. This monograph concerns some aspects of religious denomination in the Netherlands.

a. General data (chapter 2)

At the 1971-census of population 13,060,115 persons were registered. 5,273,665 had themselves entered as *Roman Catholics*, i.e. 40.4% of the total population, the same percentage as reached in 1960. Therewith ended the constant growth of the percentage as observed during the previous years.

The number of «*Nederlands Hervormden*» decreased by 165,000 to 3,075,565 (23.6%). The share of the Hervormden was reduced to more than half, as compared with 1899 (48.4%). The decrease by 4.7 percentage points was the largest of this century, after that of the twenties.

As «*Gereformeerde*» (5 Protestant groups) 1,255,030 persons were registered. That is 9.4%, almost the same percentage as reached in 1960. However, the development of the several «*Gereformeerde*» groups was quite different. The figures of the «*Gereformeerde Kerken*» and the «*Gereformeerde Kerken vrijgemaakt*» show a sharp, even a very sharp, rise; those of the other «*Gereformeerden*» show a sharp fall. It seems that, certainly partly, these shiftings have to be explained by the way of registration on the reply-cards.

Of the total population 407,490 persons declared to belong to one of the *Other Denominations* (3.1%). This percentage signifies that the steady decline of the share of these groups since the beginning of this century has continued. The percentage decline of the sixties would have been sharper if, among the many foreign workers who came to the Netherlands, there had not been 50,000 Islamites.

The number of persons declaring themselves as *Not Belonging to Any Denomination* increased by almost one million to 3,078,370, or 23.6%. This increase was, during the century, only surpassed by that of the twenties (5.2 as against 6.7 percentage points).

Combination of data from the two last censuses with the data of the municipal administrations shows that 4 out of the 5 main categories of religious denominations lost members during the sixties. Though one could put question-marks to these calculation, the results can be accepted as coming fairly near to the real number of those who withdrew themselves from or joined a denomination. The figures of gain and loss are, in consequence of non-demographic factors, finally as follows (cfr. Text-Table 3):

	1960-1971	1947-1960
Catholic	- 140 000	- 30 000
'Hervormden'	- 330 000	- 110 000
'Gereformeerden'	- 11 000	- 25 000
Others	- 108 000	+ 14 000
Not-affiliated	+ 590 000	+ 15 000

b. The changes in *age-distribution* (chapter 3) within the several denominations during the sixties were caused by three factors: differences in birth-rate, immigration of foreigners and shifting to another or no denomination.

The percentage increase of the *Roman Catholics* during the period 1909-1960 was mainly caused by the relatively very high birth rate. This high rate decreased rather slowly until 1965 and after that year very quickly. In 1970 the number of quick-born children per 1,000 married women of 20-39 years old was the same as the figure for the whole country. This high birth-rate amply compensated the withdrawals of the past. During the sixties both factors counter-balanced each other exactly. The stream of withdrawals of the sixties, definitely larger than that of the twenties and thirties, affected mainly the age-groups of 15-34 years. When the foreign workers are not taken into account, it becomes the clearer that the withdrawals are mainly from the above mentioned age-groups.

Unlike the Catholics, the «*Hervormden*» are a relatively old group of the population. During the period between the two last censuses the share of the younger age-groups decreased continuously while that of the older age-groups increased accordingly. The birth-rate stayed clearly below the average of the whole country. The stream of withdrawals, after that of the twenties the largest of this century, affected all age-groups. Here too those of 20-35 years figure largely, but the difference with other age-groups is less apparent than within the group of Catholics.

The «*Gereformeerden*» are, just like the Catholics, a young group of the population. In contrast to the last ones, their birth-rate remained relatively high during the sixties. This holds especially for the «*Gereformeerde Kerken vrijgemaakt*» and for the «*Other Gereformeerden*». Notwithstanding the already mentioned «*slips*» on the reply-cards - detrimental to the «*Other Gereformeerden*» and in favour of the two largest «*Gereformeerde*» groups - the percentage of members of the «*Gereformeerde Kerken*» in the large-groups of 25-34 years decreased by some percentage-points. There is no mentionable surplus of emigration during this period, in contrast to the preceding decennia.

Most of the *Other Denominations* aged remarkably. This process continued during the sixties. Exceptions are the Churches of the Moluccas, the Pentecostal groups, the Baptists, the Witnesses of Jehovah and the Islamites. As a result of the influx of a large number of foreign workers the share of Other Denominations grew within the age-groups of 25-39 years. For the same reason the many withdrawals occurred only in the group of 40 years and older.

The age-distribution of those who are *Not Belonging to Any Denomination* changed remarkably on two points during the period 1960-1971. The main point of the exodus during this period, the largest after that of the twenties, lay in the age-groups of 20-34 years. In the first half of this century the difference with other age-groups was far smaller. The second point - connected with the first one - is that the number of quick-born children per 1,000 married women remained the same. This explains why the age-distribution of the «*not-belongers*» was relatively young.

c. The distribution of the Dutch *economically active population* (chapter 4.1) by socio-economic status underwent important modifications during

the sixties. This distribution was in 1971 as follows (between brackets the shifts as against 1960: employers and own account workers 11.8% (-4.4), employees 41.9% (+10.5), agricultural workers/other manual workers 46.3% (-6.1). The economically active female population increased more than the male one, by 34 and 10% respectively.

The *Catholic* economically active population followed along the same lines as the total Dutch population. This means that there remained a slight over-representation of employers in the shop- and craft-business and of manual workers - somewhat less of the last ones - and an apparent under-representation of people engaged in the scientific liberal professions and of the higher and middle group of employees. On the fact of this lagging behind of the two last mentioned groups the proposition can be defended that finally there was no upward mobility of any importance in the Catholic part of the population during the sixties.

Among the «*Hervormden*» there remained a slight arrear as against the national figures for the employees. The agricultural workers remained relatively highly represented. The share of the scientific liberal professions levelled with the figure for the total population, the share of the workers came near to it. In other words: these percentages decreased less within the group of *Hervormden* than within the whole population. The development of the composition of occupations within the second Protestant group, the «*Gereformeerden*» was, but for some exceptions, quite different. The share of the agricultural occupations and of the other employers remained relatively large, notwithstanding a more than average decrease; that of the employees increased (47.0% for the «*Gereformeerden*», 41.9% for the whole country. On the other hand, the arrearage of the workers decreased by 1.6 percentage-points: 36.0 to 41.9%. Taking into account that the percentage of the scientific liberal professions came to the same level as that of the whole country, the conclusion holds that the upward mobility, mentioned in respect of preceding periods with regard to the «*Gereformeerden*», continued during the sixties. This holds good especially for the «*Gereformeerde Kerken*» and for the «*Gereformeerde Kerken vrijgemaakt*»; it can hardly be said of the «*Overige Gereformeerden*».

The development of the *Other Denominations* is strongly influenced by the increased share of workers, by 12.1 percentage-points to 52.6% (nationally -4.8). This increase has to be explained by the arrival of a large number of foreign workers. Nevertheless the percentages of scientific liberal professions and of higher employees remained higher than the other main categories of the religious denominations, especially within the groups of Remonstrants, Mennonites and Evangelical Lutherans).

The most striking development within the group of those who are *Not Belonging to Any Denomination* - apart from the further increase in the share of the scientific liberal professions -, was the decrease in the percentage of workers to below the national average. The share of the employees kept increasing. One may ask whether the withdrawal from church-affiliation among the workers during the sixties was less than that among the other occupational groups.

d. The results of the population-census of 1971 relating to the denominations by *level of education* (chapter 4.2) are not comparable with the results of 1960. From the census of 1971 we have data about the denominations by level of education and age. Though we have to bear in mind that for 16.1% of the population the level of education is unknown, these data enable us to indicate the approximate development during the sixties.

Among the persons with an elementary, lower and extended elementary education* the *Catholics* are relatively strongly represented; among those with a secondary, semi-high and higher education they are strongly under-represented. The distribution by age shows that the arrears within the two middle levels have been made up in part; not so within the highest level.

This stems partly from the fact that there are still fewer Catholics who go on for higher education, and partly from the loss among those who did or do go on for higher education.

As for the «Hervormden»; their percentages are below the average, except for the elementary level. The younger the age-groups, the less their under-representation within the middle levels – it even fades away. Among persons with a semi-high or high education rather many withdraw from church, especially among those of 25–34 years.

The educational level among the «Gereformeerden» rises the younger the age-groups. Though their share in those with higher education is below average, the differences lessen the younger the age-groups; within the «Gereformeerde Kerken» there even is no longer any more under-representation.

From old the share of *Other Denominations* among persons with a secondary, semi-high or high level of education has been very large. For the year 1971 this can only be said about the high level of education. Within the younger age-groups one sees relatively high percentages due to the large number of foreign workers.

Those who are *Not Belonging to Any Denomination* have a very moderate representation among persons with only an elementary education and a very high one among persons with a high education: 19.5 and 37.0% resp. against an average of 23.3. When taking the three lowest levels together, one sees that the Not Belongers are stronger represented the higher the educational level.

e. In 1971 there lived in the Netherlands almost as many *women as men* (chapter 5.1).

Among the «Catholics», the «Hervormden» and «Gereformeerden» there were 101 (+1), 107 (+5) and 104 (+1) women to every 100 men respectively. Among the Evangelical Lutherans, the Mennonites and Remonstrants the share of women rose strongly to a proportion of 3 women to 2 men.

The Other Denominations showed, as a result of the influx of a large number of foreign workers, a shift from 113 women to every 100 men in 1960 to 84 in 1971. Finally, among the Not-affiliated the tendency towards levelling did not continue during the last half of the century; the share of women dropped with one point to 92 per every 100 men. This was effected by a relatively strong increase in the number of not belonging men below the age of 20 years.

As to the distribution of the denominations by *marital status* (chapter 5.2) one fact must be mentioned. Although at the censuses the Not-affiliated were ever more strongly represented among the married people than among the un-married ones – and this holds too for the census of 1971 – the non-affiliation to a church among the un-married ones increased by 2.0 percentage-points more than among the married persons.

During the sixties there was a great «trek» from the *larger cities* of 100,000 and more inhabitants to small and middle-large towns (chapter 5.3). This means that the non-affiliation in both last groups of towns rose almost as high as in the larger cities.

* For the six educational levels see Chapter 4, section 2.

1. Inleiding

1.1. Voorgeschiedenis

Het is niet overdreven om met betrekking tot deze publikatie te spreken van de «geschiedenis» van de censusmonografie inzake de kerkelijke gezindten. Voor een goed begrip van de probleemstelling en de opzet van deze studie is het nuttig de voornaamste fasen van deze voorgeschiedenis te kennen.

Het eerste overleg tussen vertegenwoordigers van SISWO, CBS en KASKI over de mogelijke samenstelling van een publikatie over de kerkelijke gezindten vond plaats in januari 1970. Kort daarop werd een eerste voorlopige probleemstelling geformuleerd, waarbij onder andere gedacht werd aan een «ontwikkelingsanalyse van de kerkgenootschappen in Nederland 1849–1971».

Bij de nadere voorbereidingen deden zich ernstige problemen voor. De voornaamste betroffen de validiteit van de verstrakte gegevens en de vertraging bij het CBS met betrekking tot het beschikbaar komen van zowel de voorlopige als de definitieve uitkomsten. Een en ander had tot gevolg dat niet alleen vertraging optrad bij de uitwerking van de monografie, maar dat ook de gedachten over opzet en inhoud zich wijzigden. Zo schreef drs. W. J. J. Kusters, toenmalig directeur van het KASKI, in januari 1974 dat de opzet van de studie primair zou moeten voorzien in gedifferentieerde regionale surveys van de ontwikkeling van de kerkelijke gezindten vanaf 1899. Hij benadrukte dat de historische gegevenheden, de sterke differentiaties in ontwikkelingstempo van regio tot regio als het ware vroegen, dat van gebied tot gebied de componenten beschreven zouden worden die de ontwikkeling van de kerkelijke gezindten van 1900 tot op heden bepaald hebben.

Er is in deze periode veel spit- en graafwerk verricht. Reeksen kartogrammen werden samengesteld, bijvoorbeeld om de hypothese te toetsen dat de huwelijksvruchtbaarheid in toenemende mate uiteen gaat lopen bij de diverse denominaties. Men raakte in deze op zichzelf interessante maar omslachtige en arbeidsintensieve werkwijze min of meer verstrikt, waardoor de aanvankelijke opzet van analyse en interpretatie van de censusgegevens onvoldoende reliëf kreeg. Met het plotseling overlijden van W. Kusters, die weliswaar niet als rapporteur zou optreden, maar toch de drijvende kracht was, moest het werk – mede vanwege interne reorganisatie bij het KASKI – tijdelijk gestopt worden. In dit verband dient vermeld te worden, dat juist vanwege de lange loop van het project nogal eens van rapporteur gewisseld moest worden, hetgeen de continuïteit in opzet en uitwerking niet ten goede kwam.

In de loop van 1975 werd het werk door ondergetekende overgenomen. Besloten werd om op basis van de voorlopige uitkomsten een interimrapport samen te stellen. Daarbij werd in zekere zin teruggekeerd tot de oorspronkelijke bedoeling van een analyse en interpretatie van de Volkstellingsgegevens. In overleg met de Interdepartementale Begeleidingscommissie t.b.v. het Censusmonografieënproject werd besloten, dat na het uitbrengen van het interimrapport het project niet zou worden voortgezet. Bij het samenstellen hiervan werd uitgegaan van de vooronderstelling, dat de voorlopige en definitieve uitkomsten slechts in geringe mate zouden verschillen. Toen in maart 1976 door het CBS het eerste gedeelte van de definitieve cijfers gepubliceerd werd – de voornaamste hoofdstukken van het interimrapport waren toen in grote lijnen gereed – kwam een systematische vertekening in de voorlopige uitkomsten aan het licht ten gunste van de Overige kerkelijke gezindten: hun aandeel bleek bijna 3,0 procentpunten (d.i. onge-

veer de helft) te hoog te zijn, vergeleken met de definitieve uitkomsten.

De oorzaak van de verschillen was de volgende. Op de voorkant van de computerkaart waren voorgecodeerd: Nederlands Hervormd, Rooms-Katholiek, Gereformeerde Kerken, Gereformeerde Kerken vrijgemaakt en Geen Kerkelijke gezindte. Op de achterkant van de kaart kon men eventueel een andere gezindte invullen. Het bleek dat in de voorlopige uitkomsten alle personen die van de achterkant gebruik gemaakt hadden, geteld waren bij de Overige kerkelijke gezindten. Dit laatste nu was voor bijna de helft van de gevallen niet juist.

Afronding van het interimrapport op basis van de voorlopige cijfers was niet verantwoord. Gezien de financiële en de personele ruimte was het KASKI niet in staat de definitieve uitkomsten te bewerken en te analyseren. In overleg met de Interdepartementale Begeleidingscommissie t.b.v. het Censomonografieënproject en SISWO werd derhalve besloten niet verder aan het interimrapport te werken.

Intussen was de Begeleidingscommissie Censomonografie Kerkelijke Gezindten, bestaande uit dr. G. Dekker, dr. Mady A. Thung en dr. O. J. Munsters, allerminst gelukkig met deze gang van zaken. Contacten harerzijds met de Interdepartementale Begeleidingscommissie, SISWO en het KASKI resulteerden in een officieel verzoek om het project te heropenen. Ter ondersteuning van dit verzoek werden de volgende punten naar voren gebracht:

- a. Het CBS was van plan alleen een publikatie uit te brengen waarin de verdeling van de bevolking naar kerkelijke gezindte per gemeente zou worden opgenomen¹; de overige gegevens zouden slechts in gelicht-drukte vorm beschikbaar komen. Een eerste globale analyse van de kwantitatieve verschuivingen in de verdeling van de nederlandse bevolking naar kerkelijke gezindte – in de lijn van genoemde publikatie – zou derhalve achterwege blijven². Alleen al uit oogpunt van continuïteit zou dit te betreuren zijn.
- b. Hoewel de kerkelijk geïnstitutionaliseerde godsdienstigheid in de 20e eeuw steeds meer onder druk is komen staan, kan niet worden ontkend dat de invloed van de kerken in vele sectoren van het maatschappelijk leven en in vele samenlevingsvraagstukken nog aanzienlijk is. Bestudering van de veranderingsprocessen die aan dit afbrokkelingsproces ten grondslag liggen, resp. eruit voortvloeien, moet van belang geacht worden voor allen die beleidsbeslissingen moeten nemen. De Volkstellingsgegevens mogen weliswaar niet ideaal zijn voor een dergelijke bestudering, toch lijken zij als aanzet hiertoe onvervangbaar.
- c. De godsdienstsociologie is momenteel sterk geïnteresseerd in nieuwe vormen van godsdienstigheid, die zich buiten de kerk om ontwikkelen. Deze weerspiegelen een diepgaande verandering van levensoriëntatie in de bevolking. Vanuit godsdienstsociologisch standpunt is het van belang de omvang en de aard van allerlei nieuwe vormen van godsdienstigheid, waarin een ont koppeling plaatsvindt van (kerkelijk) instituut en gelovigheid/levensbeschouwing, te bestuderen. Analyse van de Volkstellingsgegevens kan hiertoe op een tweetal punten bijdragen. Enerzijds kan nagegaan worden of het soms bepaalde sociale lagen, leeftijdsgroepen of andere sociale categorieën zijn, die deze ontwikkelingen doormaken. Anderzijds is er de mogelijkheid te onderzoeken in hoeverre deze nieuwe vormen van godsdienstigheid zich buiten de kerken om ontwikkelen of aan de rand ervan.

Eind 1976 stemden de betrokken instanties toe in de heropening van het project en werden de benodigde financiën toegezegd.

Na het voorgaande moge het duidelijk zijn, dat deze studie ten doel heeft de gegevens betreffende de kerkelijke gezindten van de Volkstelling van

1.2. Probleemstelling en opzet

1971 te analyseren. Bij deze analyse gaat onze aandacht meer uit naar de ontwikkeling van de kerkelijke gezindten dan naar de stand van zaken op het moment waarop de laatste Volkstelling gehouden werd. Centraal staat derhalve de vraag: welke verschuivingen vonden er in de periode tussen de Volkstelling van 1960 en 1971 plaats in de omvang en de samenstelling van de kerkelijke gezindten?

Deze vraagstelling verdient op enkele punten toelichting

a. de relevantie van de vraagstelling

Een analyse van de Volkstellingsgegevens aan de hand van genoemde vraagstelling achten wij van belang voor de samenleving, voor de kerken en voor de sociologie.

De invloed van de kerkelijk geïnstitutionaliseerde godsdienstigheid is in vele sectoren van het maatschappelijk leven steeds aanzienlijk geweest. De kerken hebben weliswaar in de 20e eeuw in deze sterk aan betekenis ingeboet, doch dit neemt niet weg dat kerken en organisaties met een levensbeschouwelijke grondslag nauwelijks uit onze samenleving zijn weg te denken. Kennis van de veranderingen in omvang en samenstelling van de kerkelijke gezindten is voor beleidsinstanties van allerlei niveaus onontbeerlijk.

Voor de kerken zelf zijn de uitkomsten van de Volkstelling van belang omdat zij op diverse punten het inzicht in het toekomstperspectief vergroten en een correctie leveren op hun eigen statistisch materiaal, dat dikwijls op gegevens berust die mensen bij geboorte of verhuizing opgeven.

De bijdrage die de analyse van het Volkstellingsmateriaal kan leveren aan de sociologie is minder groot, maar levert wel tal van probleemstellingen en hypothesen op, zoals hieronder zal blijken. Het aantal gegevens is vrij beperkt en geeft slechts aanwijzingen omtrent de verbanden tussen de veranderingen in de samenleving enerzijds en de afbrokkeling van kerkgenootschappen anderzijds. Op het belang ervan voor de kennis betreffende nieuwe vormen van godsdienstigheid werd in het voorgaande reeds ingegaan.

In het vervolg zullen deze belangensferen niet steeds scherp gescheiden worden.

b. de reikwijdte van de vraagstelling

De door ons beoogde analyse betreft in hoofdzaak de kwantitatieve verschuivingen in de verdeling van de nederlandse bevolking naar kerkelijke gezindte. Veranderingen in de levensoriëntatie en in het waarden- en normenpatroon kunnen met behulp van het Volkstellingsmateriaal nauwelijks of niet worden opgespoord. De verklaringen die voor de kwantitatieve verschuivingen zijn aan te voeren, verschillen onderling sterk. Onze eerste aandacht gaat uit naar demografische factoren. Vervolgens zullen wij verwijzen naar belangrijke ontwikkelingen in de samenleving en/of de kerken.

c. de keuze van de periode 1960-1971

Onze analyse blijft om pragmatische redenen beperkt tot de ontwikkelingen in de zestiger jaren. Alleen de omvang van de kerkgenootschappen en van het aantal overlevenden per geboortegeneratie zullen over een langere periode gezien worden. Wij willen erop attenderen, dat er in de reeksen Volkstellingen sedert 1849 veel materiaal ligt opgeslagen voor vruchtbare langetermijnanalyses.

d. de samenstelling van de kerkelijke gezindten

De vraagstelling impliceert, dat wij ons in onze analyse beperken tot de categorieën van kerkelijke gezindten, die bij de verwerking van de Volkstellingsgegevens 1971 door het CBS gebruikt zijn. De problemen die dit in enkele gevallen oplevert, zullen in de tekst aan de orde komen.

Na het voorgaande behoeft de indeling van deze studie geen toelichting. In hoofdstuk 2 komt de omvang van de kerkelijke gezindten aan de orde; voor de 5 hoofdgroepen vanaf 1899 en voor de kleinere gezindten vanaf 1947. In een appendix volgt de berekening van het saldo van winst en verlies van de 5 hoofdgroepen in de periode 1960-1971.

In hoofdstuk 5 gaan wij in op de Volkstellingsgegevens over de kerkelijke laatste twee Volkstellingen besproken. In een laatste paragraaf staan wij stil bij de sterkte van de verschillende geboortegeneraties vanaf de Volkstelling van 1899.

In hoofdstuk 4 worden de gegevens over de verhouding tussen kerkelijke gezindte en beroep en opleidingsniveau nader bezien.

In hoofdstuk 5 gaan wij in op de Volkstellingsgegevens over de kerkelijke gezindten naar geslacht, naar burgerlijke staat, naar gemeentegrootte en naar periode van vestiging in de huidige woongemeente.

1.3. De gegevens

De *integrale uitkomsten* van de Volkstelling 1971 die door het CBS in 1976 en 1977 gepubliceerd werden, bevatten de verdeling van de Nederlandse bevolking naar kerkelijke gezindte en leeftijd, geslacht, periode van vestiging in de huidige woongemeente, burgerlijke staat, beroep en onderwijsniveau. Deze gegevens betreffen 11 kerkelijke gezindten (vgl. bv. tabel 1). Op ons verzoek liet het CBS enkele aanvullende gegevens «uitdraaien», waarvan de belangrijkste waren: de leeftijdsopbouw van de 54 - dus ook de kleinere - kerkelijke gezindten en de omvang van de kerkelijke gezindten naar gemeentegrootte.

Naast de integrale uitkomsten stonden ook gegevens van een *steekproef* ter beschikking. De trekkingseenheid van deze steekproef was de woning met de aldaar wonende personen. Uit het integrale bestand werd 10% van de woningen met minder dan 10 bewoners getrokken en werden bovendien alle woningen met 10 of meer bewoners gelicht. Elke gemeente, wijk en buurt was evenredig vertegenwoordigd. Bijna 15 % van de Nederlandse bevolking was in de steekproef vertegenwoordigd³.

In deze studie wordt alleen van de steekproefuitkomsten gebruik gemaakt wanneer de ontwikkelingen in de jaren zestig onvoldoende geschetst kunnen worden aan de hand van de integrale uitkomsten. Dat geldt met name voor enkele driedimensionale tabellen (waarin dus twee sociale kenmerken met kerkelijke gezindten in verband gebracht worden), i.c. voor de verdeling van de kerkelijke gezindten naar: beroep in combinatie met *plaats in het huishouden*, opleidingsniveau in combinatie met *leeftijd* en burgerlijke staat in combinatie met *leeftijd*.

Aangezien voor de steekproefgegevens een betrouwbaarheidsmarge van 95% geldt, kunnen zij niet zonder meer als aanvulling op de integrale uitkomsten beschouwd worden. Wanneer men, met weglating van de extra variabele van de *steekproefgegevens*, de percentages van beide uitkomsten voor de drie eerstgenoemde variabelen vergelijkt, komen slechts verschillen aan het licht van enkele tienden van procenten. Hoewel ook na deze konstatering de nodige voorzichtigheid in acht genomen dient te worden, menen wij toch dat de tendenzen die uit de steekproefgegevens naar voren komen, reëel aanwezig zijn.

1.4. Termen, namen, notatie en verwijzingen

a. In deze studie wordt onderscheid gemaakt tussen tabellen, staten en overzichten.

Tabellen bevatten totaaloverzichten en zijn opgenomen in de Bijlage; ze corresponderen met de Volkstellingsgegevens.

Staten bevatten totaaloverzichten en zijn op aparte bladzijden in de tekst opgenomen; ze corresponderen met de Volkstellingsgegevens die het CBS publiceerde.

Overzichten bevatten gedeelten uit de tabellen of staten, of gegevens uit andere bronnen en zijn in de tekst opgenomen.

b. Voor de namen van de diverse kerkelijke gezindten is de schrijfwijze van het CBS gevolgd. Voor de goede orde wijzen wij op het verschil tussen «Overige kerkelijke gezindten» en «Andere kerkelijke gezindten». De eerste term wordt gebruikt wanneer de kerkelijke gezindten worden ingedeeld in 5 hoofdgroepen en heeft dan betrekking op alle gezindten minus Katholieken, Hervormden, Gereformeerden en Onkerkelijken; het betreft dan steeds de groeperingen van kleinere omvang. Wanneer enkele van deze kleinere kerkelijke gezindten apart besproken worden, geven wij de resterende groeperingen aan met de term «Andere kerkelijke gezindten».

In de overzichten en in de tekst worden in plaats van de officiële namen meestal meer gangbare benamingen gebruikt (Katholieken, Hervormden, Overigen, Onkerkelijken, Luthersen e.d.).

c. Absolute aantallen (1971) zijn afgerond op 5-tallen; een aantal personen van 932 wordt dus 930, een aantal van 933 wordt 935. Wanneer het gaat om 0, 1 of 2 personen wordt dit aangegeven met twee punten (..).

d. Wanneer gebruik gemaakt wordt van de Volkstellingsuitkomsten van 1947 en 1960, wordt in de meeste gevallen niet in extenso verwezen naar de vindplaatsen. Deze zijn:

12a Volkstelling annex woningtelling 31 mei 1947.

Serie A. Rijks- en provinciale cijfers.

Deel 1: Belangrijkste uitkomsten der eigenlijke Volkstelling, Utrecht, 1954.

Serie B. Voornaamste cijfers per gemeente.

Deel 5: Kerkelijke gezindten. 's-Gravenhage, 1950.

13a Algemene Volkstelling 31 mei 1960.

Deel 7. Kerkelijke gezindte

A. Algemene inleiding. 's-Gravenhage, 1968.

B. Voornaamste cijfers per gemeente. Zeist, 1963.

Noten

¹ Vgl. 13a Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 7. Kerkelijke gezindte. A. Algemene inleiding. 's-Gravenhage, 1968.

² In een later stadium besloot het CBS alsnog een publikatie van beperkte omvang uit te brengen.

³ Zie verder: CBS, Uitgebreide Technische Toelichting bij de steekproefuitkomsten uit de 14e Algemene Volkstelling van 28 februari 1971. 's-Gravenhage, z.j.

2. Bevolking naar kerkelijke gezindte

2.1. De sterkte van de 5 hoofdgroeperingen bij de Volkstellingen vanaf 1849

In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op:

- de sterkte van de 5 hoofdgroeperingen vanaf 1849 (2.1)
- de sterkte van de kleinere kerkelijke gezindten vanaf 1947 (2.2) en
- het saldo van winst en verlies van de 5 hoofdgroeperingen in de periode 1960-1971 (2.3).

Blijkens staat 1 nam het aandeel van de *katholieken*, dat in de tweede helft van de vorige eeuw gedaald was, sedert het begin van deze eeuw weer toe, in de periode 1930-1960 zelfs zeer sterk. Het hoogste percentage werd bereikt in 1960, nl. 40, 43. Overzicht 1 laat zien dat de groei van het aantal katholieken in de zestiger jaren iets achterbleef bij de totale bevolkingsgroei.

Overzicht 1. Veranderingen in de sterkte van de kerkelijke gezindten vanaf 1899, gemeten door indexcijfers; uit staat 1.

	1909	1920	1930	1947	1960	1971
Elke voorgaande Volkstelling = 100						
Katholiek	114,7	119,1	118,2	128,2	125,1	113,6
Hervormd	104,7	109,2	96,9	109,2	108,4	94,6
Gereformeerd	136,5	115,5	113,2	126,1	114,2	114,6
Overig	114,9	113,0	104,0	84,5	116,9	97,9
Onkerkelijk	252,6	183,4	214,4	143,4	128,1	146,4
Nederland	114,8	117,2	115,6	121,3	119,1	113,9
Verschil per 10 000 van de totale bevolking t.o.v. de voorgaande Volkstelling						
Katholiek	- 5	+ 59	+ 81	+ 206	+ 195	- 5
Hervormd	- 423	- 301	- 667	- 345	- 278	- 472
Gereformeerd	+ 157	- 18	- 19	+ 37	- 40	+ 6
Overig	+ 1	- 22	- 59	- 161	- 7	- 51
Onkerkelijk	+ 271	+ 280	+ 665	+ 263	+ 129	+ 523

Het percentage *hervormden* is sedert de Volkstelling van 1849 met meer dan de helft verminderd.* Uit grafiek 1 is deze daling van 54,6 tot 23,6% goed af te lezen. In de perioden 1920-1930 en 1960-1971 daalde ook het absolute aantal hervormden met 89 000 en 165 000.

In dit verband moet op het volgende geattendeerd worden. Voor de twee grootste kerkgenootschappen in Nederland geldt, dat de kerkelijke administraties hoger uitkomen dan de Volkstellingen¹. De administraties van beide kerkgenootschappen zijn grotendeels gebaseerd op de registraties van de burgerlijke gemeenten. Omdat in deze laatste veranderingen van kerkgenootschap bijna nooit worden verwerkt, zijn de cijfers van de administratie van beide kerkgenootschappen minder betrouwbaar dan de Volkstellingscijfers en komen zij dan ook hoger uit dan de Volkstellingsuitkomsten. Te weten:

* Het precieze percentage is 23,549 (vgl. staat 2). Vanwege de afronding in staat 1 tot 23,6% wordt hier en in het vervolg met 23,6% gewerkt.

Staat 1. Bevolking naar kerkelijke gezindte (5) bij de Volkstellingen van 1849-1971

Volkstel- lingsjaar	Rooms- Katholiek	Nederlands Hervormd ¹	Gerefor- meerd ²	Overige kerke- lijke gezindte	Geen kerkelijke gezindte	Totaal
1849	1 166 256	1 668 247	40 308		182 068	3 056 879
1859	1 229 092	1 818 091	65 728		196 217	3 309 128
1869	1 307 765	1 956 852	107 123		207 789	3 578 529
1879	1 439 137	2 186 869	139 903	234 531	12 253	4 012 693
1889	1 596 482	2 194 649	370 268	283 931	66 085	4 511 415
1899	1 790 161	2 471 021	415 758	312 018	115 179	5 104 137
1909	2 053 021	2 588 261	567 439	358 494	290 960	5 858 175
1920	2 444 583	2 826 633	655 370	405 014	533 714	6 865 314
1930	2 890 022	2 737 930	742 189	421 031	1 144 393	7 935 565
1947	3 703 572	2 988 839	935 956	355 918	1 641 214	9 625 499
1960	4 634 478	3 240 481	1 068 600	416 170	2 102 235	11 461 964
1971	5 273 665	3 075 565	1 255 030	407 490	3 078 370	13 060 115

Per 10 000 van de totale bevolking bij elke Volkstelling

Volkstel- lingsjaar	Rooms- Katholiek	Nederlands Hervormd	Gerefor- meerd	Overige kerke- lijke gezindte	Geen kerkelijke gezindte	Totaal
1849	3 815	5 457	132		596	10 000
1859	3 714	5 494	199		593	10 000
1869	3 653	5 467	299		580	10 000
1879	3 586	5 450	349	584	31	10 000
1889	3 539	4 865	820	629	148	10 000
1899	3 507	4 841	815	611	226	10 000
1909	3 502	4 418	972	612	497	10 000
1920	3 561	4 117	964	590	777	10 000
1930	3 642	3 450	935	531	1 442	10 000
1947	3 848	3 105	972	370	1 705	10 000
1960	4 043	2 827	932	363	1 834	10 000
1971	4 038	2 355	938	312	2 357	10 000

¹ In 1930 inclusief Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband.

² Vóór 1909, Gereformeerde Kerken en Christelijke Gereformeerde Kerken.

Van 1909 af bovendien Gereformeerde Gemeenten en Oud Gereformeerde Gemeenten.

Van 1947 af bovendien Gereformeerde Kerken vrijgemaakt.

Bron: Gegevens voor de Volkstellingen van 1849 t/m 1960 uit:

13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960, Deel 7, Kerkelijke gezindte.

A. Algemene Inleiding, 's-Gravenhage, 1968, p. 12.

	in 1960	in 1971
Katholiek	+ 100 000 (2,2%)	160 000 (3,0%)
Hervormd	+ 340 000 (10,5%)	75 000 (2,4%)

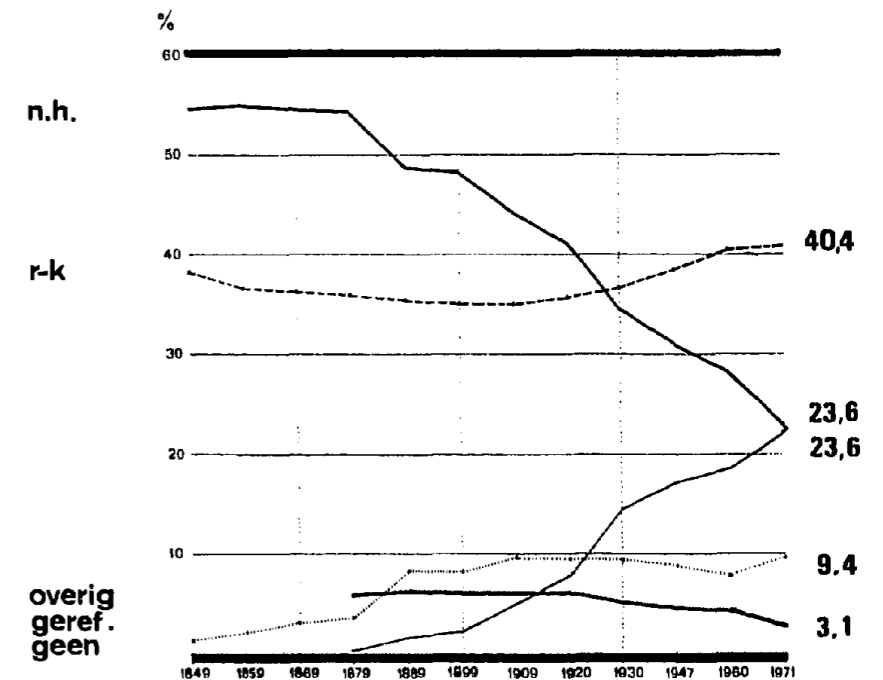
Het absolute aantal *gereformeerden* nam het sterkst toe in de tachtiger jaren van de vorige eeuw en in het eerste decennium van deze eeuw na de formatie van het kerkgenootschap «de Gereformeerde Kerken» (Doleantie). Sedertdien was de groei ongeveer gelijk aan de groei van de totale bevolking. In 1971 was de totale sterkte van de 5 groeperingen die hier onder «gereformeerden» gerangschikt zijn, 1 225 030, ofwel 9,38%. Voor een bespreking van de afzonderlijke groeperingen: zie paragraaf 2.2.

De *Overige kerkelijke gezindten* bleven in de vorige eeuw op ongeveer 6% staan. Dit percentage daalde in de loop van deze eeuw tot de helft. In de perioden 1930-1947 en 1960-1971 daalde ook het absolute aantal van deze kleinere kerkelijke groeperingen, resp. met 65 000 en 6000.

Naar aanleiding van de scherpe daling in de periode waarin de tweede wereldoorlog viel (vgl. overzicht 1) wijzen wij erop, dat ook de joodse kerkgenootschappen tot de «overigen» gerekend zijn. Voor verdere bespreking: zie paragraaf 2.2.

De ontwikkeling van de *onkerkelijken* is wel het spiegelbeeld genoemd van de ontwikkeling van de hervormden². Overziet men de veranderingen in

Grafiek 1. Bevolking naar kerkelijke gezindte bij de Volkstellingen van 1849-1971; vgl. staat 1.

de verschillende perioden, dan blijkt dat deze uitspraak nuancering behoeft. Onderstaand overzicht kan dit illustreren.

Overzicht 2. Veranderingen in de relatieve sterkte van de hervormden, onkerkelijken en gereformeerden, aantallen per 10 000 van de totale bevolking, per Volkstellingsjaar vergeleken met de voorgaande Volkstelling; uit staat 1.

	Hervormd	Onker- kelijk	Gerefor- meerd	(1) - (2)
	(1)	(2)	(3)	(4)
1889	- 585	+ 117	+ 471	- 468
1899	- 24	+ 78	- 5	+ 54
1909	- 423	+ 271	+ 157	- 152
1920	- 301	+ 280	- 18	- 21
1930	- 667	+ 665	- 19	- 2
1947	- 345	+ 263	+ 37	- 82
1960	- 278	+ 129	- 40	- 149
1971	- 472	+ 523	+ 6	+ 53

Slechts in twee van de aangegeven perioden is de afname bij de hervormden ongeveer gelijk aan de toename bij de onkerkelijken, nl. in die van 1909-1920 en 1920-1930. In de perioden daarvóór nemen niet alleen de onkerkelijken maar ook de gereformeerden sterk in aantal toe. Van 1930 tot 1960 blijft de sterkte van de hervormden afnemen en die van de onkerkelijken toenemen, maar niet in gelijke mate; de onkerkelijken kwamen in sterker mate dan voorheen uit andere groeperingen.

In hoeverre deze af- en toename van de procentuele sterkte der kerkelijke gezindten mede veroorzaakt werden door demografische factoren en door overloop, zullen in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk aan de orde komen.

Staat 2. Bevolking naar kerkelijke gezindte (54) bij de Volkstellingen van 1947, 1960 en 1971

	Absoluut			Per 100 000 der bevolking		
	1947	1960	1971	1947	1960	1971
1. Rooms-Katholiek	3 703 572	4 634 478	5 273 665	38 477	40 434	40 380
2. Nederlands Hervormd	2 989 723	3 240 481	3 075 565	31 060	28 272	23 549
3. Gereformeerde Kerken	673 670	785 278	937 840	6 999	6 851	7 181
4. Gereformeerde Kerken (Vrijgemaakt)	89 040	96 241	137 660	925	840	1 054
5. Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland	67 945	73 751	54 205	706	643	415
6. Gereformeerde Gemeenten	89 522	93 481	79 610	930	816	610
7. Oud Gereformeerde Gemeenten	15 775	19 849	15 715	164	174	120
8. Doopsgezind	67 420	62 928	43 345	700	549	332
9. Evangelisch-Luthers	69 526	67 112	40 700	722	586	312
10. Remonstrant	40 044	38 609	25 755	416	337	197
11. Waalse Gemeenten	4 227	3 058	1 505	44	27	12
12. Adventisten	2 487	3 884	4 560	26	34	35
13. Baptisten Gemeenten	15 584	17 591	19 740	162	153	151
14. Christelijk Afgescheiden Gemeenten	91	61	135	1	1	1
15. Christengemeenschap	669	1 630	1 765	7	14	14
16. Evangelische Broedergemeenten (Hernhutters)	471	1 241	5 240	5	11	40
17. Gemeenten des Heeren (van Christus)	812	831	1 095	8	7	8
18. Katholiek Apostolische Gemeenten	900	846	840	9	7	6
19. Geloofsgemeenschap 'Luctor et Emergo'	—	163	245	—	1	1
20. Leger des Heils	15 185	18 497	14 020	158	161	107
21. Oud Katholieke Kerk	11 360	10 584	8 015	118	92	61
22. Pinkstergroepen	584	7 590	17 480	6	66	134
23. Vergadering van Gelovigen	6 150	7 556	6 340	64	66	49
24. Vrije Evangelische Gemeenten	18 862	20 155	16 045	196	176	123
25. Vrije Katholieke Kerk	1 807	1 894	1 125	19	17	9
26. Apostolisch Genootschap	—	32 657	30 430	—	285	233
27. Hersteld Apostolische Gemeente in de Eenheden der Apostelen	38 516	9 841	8 930	400	86	68
28. Hersteld Apostolische Zendingkerk	548	2 726	2 700	6	24	21
29. Nederlandse Protestanten Bond	3 082	26 210	5 705	32	229	44
30. Vrije Gemeenten	748	506	270	8	4	2
31. Zwijgli-Bond	—	445	1 275	—	4	10
32. Jehovah's Getuigen	1 694	12 978	24 410	18	113	187
33. Kerk van Jesus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen	1 942	1 931	3 055	20	17	23
34. (Oecumenische) Christenen	—	—	8 240	—	—	63
35. Genootschap der Vrienden (Quakers)	83	121	180	1	1	1
36. Rozekruisers	563	1 489	1 005	6	13	8
37. Soefi-Bewoging	254	350	335	3	3	3
38. Swedenborg Genootschap (Des Heeren Nieuwe Kerk)	108	161	100	1	1	1
39. Amerikaanse Kerkgenootschappen	—	309	555	—	3	4
40. Duitse Kerkgenootschappen	3 262	489	1 635	34	4	13
41. Engelse Kerkgenootschappen	2 854	5 304	8 625	30	46	66
42. Indonesische Kerkgenootschappen	584	16 065	—	6	140	9
43. Molukse Kerkgenootschappen	—	—	13 905	—	—	107
44. Noorse Kerkgenootschappen	—	—	275	—	—	2
45. Zweedse Kerkgenootschappen	—	—	180	—	—	1
46. Andere buitenlandse kerkgenootschappen	533	697	905	6	6	7
47. Grieks-Orthodoxe (Grieks-Katholiek)	654	1 350	6 590	7	12	50
48. Boeddhisten	90	248	895	1	2	7
49. Confucianen	—	63	115	—	1	1
50. Hindoes	58	176	2 520	1	2	19
51. Islamieten	ca. 300	1 399	53 975	3	12	413
52. Andere of niet te rubriceren godsdienstige richtingen	43 703	36 425	21 661	454	318	165
53. Humanisten	—	—	40 730	—	—	312
54. Overigen zonder kerkelijke gezindte	1 641 214	2 102 235	3 037 640	17 051	18 341	23 259
Nederland	9 625 499	11 461 964	13 060 115			

Bron: 12a Volkstelling, annex woningtelling, 31 mei 1947. Serie B. Voornaamste cijfers per gemeente. Deel 5. Kerkelijke gezindten. 's-Gravenhage, 1950, blz. 6-14 en 13e Algemene Volkstelling, 31 mei 1960. Deel 7. Kerkelijke gezindte. A. Voornaamste cijfers per gemeente. Zeist, 1963, blz. 10-18.

2.2. De sterkte van de kleinere kerkelijke gezindten bij de Volkstellingen vanaf 1947

Van de 5 hoofdgroeperingen die hierboven besproken werden zijn er drie verzamelcategorieën. Het Volkstellingsmateriaal bevat gegevens over 5 gereformeerde groeperingen en over 44 kleinere kerkelijke gezindten, die samen de «overigen» vormen, inkl. een restgroep³. De onkerkelijken zijn onderverdeeld in humanisten (personen die zichzelf als humanist aanmelden) en overigen zonder kerkelijke gezindte.

In staat 2 zijn naast de absolute aantallen van deze groeperingen ditmaal de aantallen per 100 000 van de totale bevolking opgenomen en niet per 10 000, zoals in staat 1, aangezien het hier om veel kleinere groeperingen gaat. In het volgende zal vooral van deze laatste cijfers gebruik gemaakt worden.

a. Het aandeel van de gereformeerden (totaal) liep in de periode 1947-1960 met een half procentpunt terug (staat 1). Dat was het gevolg van een lichte daling bij vier van de vijf afzonderlijke groeperingen; alleen de Oud Gereformeerde Gemeenten zagen hun aandeel in die periode stijgen.

In de zestiger jaren daarentegen steeg het aandeel van de twee grootste gereformeerde groeperingen, nl. van de Gereformeerde Kerken van 6851 tot 7181 en van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt van 840 tot 1054 per 100 000 van de totale bevolking. De andere drie groeperingen zagen hun aandeel met ongeveer eenderde teruglopen, nl. van 1633 tot 1145 per 100 000.

Tussen de opgaven van het aantal gereformeerden volgens de Volkstelling en volgens de eigen administraties bestaan forse verschillen. Overzicht 3 toont aan, dat de Volkstellingscijfers in twee van de vijf gevallen aanzienlijk hoger uitkomen.

Overzicht 3. Het aantal gereformeerden volgens de Volkstellingsuitkomsten (1971) minus het aantal gereformeerden volgens de kerkelijke administraties (1970); uit staat 2 en Impeta, C.N., Kaart van kerkelijk Nederland, Kampen, 1972 p. 15.

	Absoluut	In % t.o.v. kerkelijke administratie
Gereformeerde Kerken	+ 67 500	+ 7,8
Gereformeerde Kerken vrijgemaakt	+ 25 000	+ 22,6
Christelijk Gereformeerde Kerken	- 15 800	- 22,6
Gereformeerde Gemeenten	- 13 000	- 19,7
Oud Gereformeerde Gemeenten	- 2 600*	- 16,6
Totaal gereformeerd	+ 61 000	+ 5,2

* Geschat.

In 1947 en 1960 kwamen de Volkstellingsuitkomsten voor de Gereformeerde Gemeenten resp. 57 en 24% hoger uit dan de kerkelijke administratie. Een door het CBS ingesteld onderzoek wees uit dat velen, die bij de bevolkingsregistratie bekend stonden als leden van de Gereformeerde Kerken, bij de Volkstelling «Gereformeerde Gemeenten» invulden; met name in plaatsen waar de Gereformeerde Gemeenten volgens de eigen administratie slechts een gering aantal leden telde. Verondersteld werd dat in het dagelijks leven daar de Gereformeerde Kerken ook Gereformeerde Gemeenten genoemd werden⁴.

Bij de jongste Volkstelling deed zich iets geheel anders voor. Bovenstaand overzicht doet vermoeden, dat het beeld van de uitkomsten van 1971 systematisch vertekend is ten gunste van de twee grootste gereformeerde kerkgenootschappen. Of wellicht deze vertekening werd veroorzaakt door het feit, dat op de voorkant van de Volkstellingskaart deze twee kerkgenootschappen met name genoemd werden, terwijl de namen van de andere drie op de achterkant van de kaart moesten worden ingevuld, is niet bekend.

Overigens komt het totaal aantal gereformeerden volgens de Volkstelling van 1971 nog altijd ca. 5% hoger uit dan volgens de kerkelijke administraties. Dit in tegenstelling tot de katholieken en hervormden. Van de administraties van de gereformeerde groeperingen is bekend dat zij vrij nauwkeurig zijn. De genoemde 5% zou daarom betrekking kunnen hebben op een groep mensen die zich verwant voelt aan een van de gereformeerde groepen.

b. Het aantal personen dat bij de Volkstelling van 1971 opgaf *doopsgezind, luthers en remonstrant* te zijn, daalde fors ten opzichte van 1960, resp. met 31, 39 en 33%. Daarmee is hun aandeel per 100 000 van de totale bevolking sinds 1947 meer dan gehalveerd.

De Volkstellingsuitkomsten gaven in het verleden meestal meer doopsgezinden en remonstranten dan de eigen administraties.

Overzicht 4. Het aantal doopsgezinden, remonstranten en luthers en volgens de Volkstellingsuitkomsten 1960 en 1971 minus het aantal volgens de kerkelijke administratie (1960 en 1970); uit staat 2 en Impeta, C.N., Kaart van kerkelijk Nederland, Kampen, 1972, p. 15.

	1960		1971 (1970)	
	absoluut	in % t.o.v. kerkel. adm.	absoluut	in % t.o.v. kerkel. adm.
Doopsgezind	+ 9 100	23,3	+ 4 100	14,2
Remonstrant	+ 19 000	49,2	+ 8 300	32,2
Luthers	+ 9 000	13,4	- 5 800	14,2

De kring van «geïnteresseerden» in de twee eerstgenoemde kerkgenootschappen blijkt intussen kleiner te zijn geworden.

c. Van de *overige kleinere groeperingen* die in 1971 1000 of meer personen omvatten (de nrs. 11 t/m 38 van staat 2) kan het volgende gezegd worden:

- het aantal daalde sterk bij: Waalse Gemeenten, Leger des Heils, Oud Katholieke Kerk, Vergadering van Gelovigen, Vrije Evangelische Gemeenten, Vrije Katholieke Kerk, Apostolisch Genootschap, Hersteld Apostolische Gemeente, Hersteld Apostolische Zendingkerk, Nederlandse Protestanten Bond en de Rozekruizers. Wat betreft de daling van de Nederlandse Protestanten Bond in de periode 1960-1971 van 26 210 tot 5 705 kan nog worden opgemerkt, dat het aantal leden in 1970 wel geschat is op 20 000⁵. Het grote verschil tussen de opgaven van de laatste twee Volkstellingen houdt waarschijnlijk mede verband met interne spanningen in de jaren 1969 en 1970 tengevolge van voorgenomen koerswijzigingen.
- de groei was nagenoeg gelijk aan de bevolkingsgroei bij: Adventisten, Baptisten, Christengemeenschap en Gemeenten des Heeren;
- de groei was aanmerkelijk groter dan de bevolkingsgroei bij: Evangelische Broedergemeenten, Pinkstergroepen, Zwingli-Bond, Jehovah's Getuigen en de Kerk van Jezus Christus van de Heiligen van de Laatste Dagen. Geheel nieuw waren de (Oecumenische) Christenen.

d. Bij de *buitenlandse kerkgenootschappen* (de nrs. 39 t/m 46 van staat 2) springen de stijging bij de Engelse en de daling bij de Molukse kerkgenootschappen het meest in het oog. In 1960 werden de Molukse kerkgenootschappen geregistreerd bij de Indonesische kerkgenootschappen. Het Sociaal en Cultureel rapport 1976⁶ maakt melding van 27 000 molukkers in 1970 tegenover 19 500 in 1960.

f. Het aantal personen dat opgaf *Grieks-Orthodox* te zijn, steeg van 1 350

in 1960 tot 6 590 in 1971. Het betrof hier waarschijnlijk voor een groot deel buitenlandse werknemers.

g. Van de zgn. «*Oosterse*» *godsdiensten* (de nrs. 48 t/m 51 van staat 2) zij gewezen op de zeer sterke groei van de Islamieten; van 1 399 tot 53 975. Deze toename, die vrijwel uitsluitend het gevolg is van de vestiging van vele buitenlandse werknemers uit Turkije en Noord-Afrika, maakt dat de Islamieten na de katholieken, de hervormden en de gereformeerden, de grootste godsdienstige stroming in Nederland vormen.

h. Tenslotte moge worden opgemerkt, dat bij de Volkstelling van 1971 voor het eerst de *Humanisten* afzonderlijk vermeld zijn en wel met 40 730 personen. Korthedshalve en in overeenstemming met het gebruik van het CBS worden zij - evenals de overigen zonder kerkelijke gezindte - steeds aangeduid als één van de «kerkelijke gezindten». De term «levensbeschouwelijke groepering» zou wellicht voor de hele Volkstelling beter geweest zijn.

Het percentage van alle «overigen» daalde sinds het begin van deze eeuw van 6 tot 3 van de totale bevolking. Wij willen voor de periode na de tweede wereldoorlog (na 1947) nagaan, wat er achter de percentages voor deze verzamelt categorie schuil gaat. Mogelijkerwijs waren enkele van deze kleinere gezindten in staat in een van beide of beide perioden vanaf 1947 nieuwe leden te rekruteren uit andere gezindten.

Om de veranderingen in de sterkte der Overige kerkelijke gezindten helder in beeld te krijgen, laten wij de doopsgezinden, luthers en remonstranten buiten beschouwing. Hun relatieve sterkte nam bij de Volkstellingen van de laatste eeuw bijna voortdurend af. Onderstaand overzicht geeft de cijfers voor de laatste drie Volkstellingen.

Overzicht 5. Omvang van de Overige kerkelijke gezindten bij de Volkstellingen vanaf 1947; uit staat 2.

	1947	1960	1971
per 100 000 van de totale bevolking			
Doopsgezind, luthers, remonstrant	1 839	1 471	841
Andera kerkelijke gezindte	1 859	2 160	2 279
Totaal overigen	3 698	3 631	3 120
verschil t.o.v. de voorgaande Volkstelling			
Doopsgezind, luthers, remonstrant		-368	-630
Andera kerkelijke gezindte		+301	+119
Totaal overigen		- 67	-511

Vastgesteld moet worden dat, indien doopsgezinden, luthers en remonstranten buiten beschouwing worden gelaten, de procentuele sterkte van de andere kerkelijke gezindten zelfs iets gestegen is sedert 1947. Voor de eerstgenoemde periode was deze stijging overigens groter dan voor de tweede. De vraag is hoe de stijgingspunten van 301 en 119 opgebouwd zijn. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, hebben wij de Andere kerkelijke gezindten voor beide perioden gerangschikt naar toe- en afname.

2.2.1. Veranderingen in de totale sterkte van de Overige kerkelijke gezindten

Overzicht 6. Veranderingen in de relatieve sterkte van de Andere kerkelijke gezindten in de periode na 1947; aantallen per 100 000 van de totale bevolking, per Volkstellingsjaar vergeleken met de voorgaande Volkstelling; de nrs. 11 t/m 52 van staat 2.¹

1960		1971	
Toename			
1. Apost. Genootschap (nieuw)	+285	1. Islamieten	+401
2. Nederl. Protestanten Bond	+197	2. Jehovah's Getuigen	+ 74
3. Molukse kerkgenootsch.	ca. +131	3. Pinkstergroepen	+ 68
4. Jehovah's Getuigen	+ 95	4. Oecum. Christenen (nieuw)	+ 63
5. Pinkstergroepen	+ 60	5. Grieks-Orthodox	+ 38
6. Hersteld Apost. Zend. Kerk	+ 18	6. Evang. Broedergemeente	+ 29
7. Engelse kerkgenootschappen	+ 16	7. Engelse kerkgenootschappen	+ 20
		8. Hindoes	+ 17
Totaal	+802	Totaal	+710
Toename resterende gezindten	+ 60	Toename resterende gezindten	+ 33
Toename totaal	+862	Toename totaal	+743
Afname			
1. Hersteld Apost. Gemeente	-314	1. Nederl. Protestanten Bond	-185
2. Duitse kerkgenootschappen	- 30	2. Leger des Heils	- 54
3. Oud Katholieke Kerk	- 26	3. Vrije Evang. Gemeente	- 53
4. Vrije Evang. Gemeente	- 20	4. Apostolisch Genootschap	- 52
5. Waalse gemeenten	- 17	5. Oud Katholieke Kerk	- 31
		6. Molukse kerkgenootschappen	- 27
		7. Hersteld Apost. Gemeente	- 18
		8. Vergadering van Gelovigen	- 17
		9. Waalse gemeenten	- 15
Totaal	-407	Totaal	-442
Afname resterende gezindten	-155	Afname resterende gezindten	-182
Afname totaal	-562	Afname totaal	-624

Bij de veranderingen die in dit overzicht zijn weergegeven, kan het volgende worden opgemerkt.

- In de periode 1947-1960 vonden nogal wat verschuivingen plaats bij een aantal protestantse en met name apostolische groeperingen ten gunste van het Apostolisch Genootschap, de Nederlandse Protestantten Bond en de Hersteld Apostolische Gemeente. Verder werden de Molukse kerkgenootschappen voor het eerst opgenomen. Toename was er ook bij de Jehovah's Getuigen en de Pinkstergroepen. Daarentegen nam een aantal oudere groeperingen af.
- In de periode 1960-1971 namen de Jehova's Getuigen en de Pinkstergroepen wederom toe. Maar meer dan de helft van de totale toename betrof de Islamieten. De Nederlandse Protestanten Bond en het Apostolisch Genootschap zagen een deel van de toename van de voorafgaande periode weer verdwijnen. Het meest opmerkelijk is waarschijnlijk wel de teruggang bij het Leger des Heils, dat bij de Volkstelling van 1960 een groot aantal sympathisanten meenam; voorts bij de Molukse kerkgenootschappen. Een viertal oudere groeperingen zagen hun aandeel ten opzichte van de totale bevolking evenals in de voorafgaande periode dalen. Dat de categorie, die aangeduid wordt met de naam (Oecumenische) Christenen, geheel nieuw is, werd reeds vermeld.

Het geheel overziende moeten wij vaststellen, dat er van nieuwe godsdienstige groeperingen in de uitkomsten van de jongste Volkstelling nauwelijks iets te bespeuren is. Dat is opmerkelijk gezien het verschijnsel van nieuwe religieuze bewegingen, dat in de pers nogal de aandacht trekt. Vermoe-

delijk gaat het hierbij om betrekkelijk kleine aantallen, althans voor het jaar 1971. Zij gaan misschien schuil in categorieën als Pinkstergroepen, (Oecumenische) Christenen, Amerikaanse kerkgenootschappen. Andere buitenlandse kerkgenootschappen, misschien ook bij Boeddhisten en Hindoes, terwijl sommigen wellicht niet eens deelnamen aan de Volkstelling. Ten aanzien van de (Oecumenische) Christenen kan nog worden opgemerkt, dat het hier vermoedelijk gaat om personen die eenzelfde term gebruikten om hun godsdienstige oriëntatie mee aan te geven en niet om een geïnstitutionaliseerd verband.

2.3. APPENDIX: Saldo winst en verlies van de 5 hoofdcategorieën in de periode 1960-1971

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk werd de groei van de 5 hoofdcategorieën van de kerkelijke gezindten vergeleken met de groei van de totale bevolking. In de periode 1960-1971 nam de bevolking met 13,9% toe. De katholieken bleven met 13,6% iets achter bij de bevolkingsgroei; de gereformeerden daarentegen namen iets meer toe (14,6%). Het aantal onkerkelijken nam zeer sterk toe, nl. met 46,4%. De hervormden en de overige kerkelijke gezindten zagen het absolute aantal afnemen, resp. met 5,1 en 2,1%.

In navolging van de berekeningen, door het CBS voor de periode 1947-1960 uitgevoerd, willen wij nader ingaan op de factoren die van invloed waren op deze (ongelijke) ontwikkeling in de periode 1960-1971, nl. *geboorte, overlijden, buitenlandse migratie en toe- en uitredingen*.

De gegevens betreffende de drie eerstgenoemde factoren zijn afkomstig van de gemeente-administraties. De gegevens omtrent de toe- en uitredingen werden verkregen door van de reële groei het totaaloverschot ten gevolge van geboorte, overlijden en migratie af te trekken.

De resultaten van deze berekening, opgenomen in staat 3 en 4, dienen met de nodige voorzichtigheid te worden gehanteerd. Het werkelijke gewicht van de afzonderlijke factoren kan er slechts mee benaderd worden. Er worden namelijk twee verschillende soorten gegevens - van de Volkstellingen en van de gemeentelijke jaaroverzichten - gebruikt, welke beide hun eigen context hebben. De verschillen die daarvan het gevolg zijn, kunnen aanzienlijk zijn. Zo blijken bijvoorbeeld de gemeente-opgaven van het aantal levendge-

Staat 3. Saldo winst en verlies van de 5 hoofdcategorieën der kerkelijke gezindten in de periode 1960-1971 (x 1 000)

	R.-K.	N.H.	Geref. ¹	Overige kerk. gez.	Geen kerk. gez.	Nederland
1. Sterkte bij Volkstelling 1960	4 634,5	3 240,5	1 068,6	416,2	2 102,2	11 462,0
2. Levendgeborenen 31-5-'60 tot 1-3-'71 ²	1 155,8	587,2	277,3	80,0	538,3	2 618,6
3. Overledenen 31-5-'60 tot 1-3-'71 ²	387,8	392,1	93,1	50,9	136,7	1 060,6
4. Geboortenoverschot 31-5-'60 tot 1-3-'71 ²	768,0	195,1	184,2	9,2	401,6	1 558,0
5. Migratie-overschot 31-5-'60 tot 1-3-'71 ²	+ 47,8	- 8,0	- 7,2	+ 93,0	+ 5,1	+ 130,3
6. Totaaloverschot door geboorte, sterfte en migratie	815,8	187,1	176,5	102,2	406,7	1 688,3
7. Berekende sterkte op 28-2-'71 (1 + 6)	5 450,3	3 427,6	1 245,1	518,4	2 508,9	13 150,3
8. a. Sterkte bij Volkstelling 1971	5 273,7	3 075,6	1 225,0	407,2	3 078,6	13 060,1
b. Sterkte Volkstelling '71 aangevuld met verschil tussen totalen van 7 en 8.a.	5 310,1	3 096,8	1 233,5	410,0	3 099,9	13 150,3
9. Saldo toe- en uitredingen 31-5-'60 tot 1-3-'71 (7-8.b)	- 140,2	- 330,8	- 11,7	- 108,4	+ 591,0	

¹ Inclusief Gereformeerde Kerken vrijgemaakt en Overige Gereformeerden.

² Niet gepubliceerde gegevens CBS.

³ Gegevens omtrent buitenlandse migratie over 1959-1960 en 1960-1961: Zeist, 1962 en 1964 over 1963-1964: Hilversum, 1966 over 1965-1966, 1967-1968, 1969-1970 en 1971-1972, Den Haag, resp. 1968, 1970, 1972 en 1975.

Staat 4. Saldo winst en verlies van de 5 hoofdkategorieën van de kerkelijke gezindten in de perioden 1947-1960 en 1960-1971, per 1 000 der betreffende kerkelijke gezindte bij de V.T. van resp. 1947 en 1960*

		R.-K.	N.H.	Geref.	Over.	Goen	Nederland
2. Levendgeborenen	'60	378,3	271,6	340,3	187,7	282,0	317,6
	'71	249,4	181,2	259,5	144,3	256,1	228,5
3. Overledenen	'60	104,3	136,6	98,1	145,3	64,5	108,5
	'71	83,7	121,0	87,1	122,2	65,0	92,5
4. Geboortenoversch.	'60	274,3	135,0	242,1	33,4	217,5	209,1
	'71	165,7	60,2	172,3	22,1	191,0	135,9
5. Migratie-oversch.	'60	- 14,3	- 13,9	- 73,7	+ 96,3	- 29,0	- 18,4
	'71	+ 10,3	- 2,5	- 7,1	+223,5	+ 2,4	+ 11,4
6. Overschot t.g.v. geb./dverl./migr.	'60	260,0	121,1	168,4	129,7	188,5	190,7
	'71	176,0	57,7	165,2	245,2	193,4	147,3
9. Saldo toe- en uittredingen	'60	- 8,3	- 36,9	- 26,6	+ 39,6	+ 92,5	
	'71	- 30,2	-102,1	- 10,9	-260,4	+281,1	

borenen naar kerkelijke gezindte over het jaar 1970 significant te verschillen van die van de Volkstelling. Bovendien geldt voor de faktor «toe- en uittredingen» dat er alleen sprake is van saldi en dat de feitelijke verhouding tussen toe- en uittredingen er niet door aangegeven wordt.

Hoewel de toename door *geboorte* in de periode 1960-1971 voor de 5 hoofdkategorieën nogal verschilt, zijn deze verschillen blijkens staat 4 veel kleiner dan in de periode 1947-1960. Dat is vooral veroorzaakt door de relatief sterke daling van het geboorteniveau bij de katholieken namelijk van + 378 tot + 249 (dit is van + 29 tot 23 jaar) per 1 000 van het totaal aantal katholieken aan het begin van de desbetreffende periode. Deze daling is het duidelijkst zichtbaar in de provincie Limburg¹⁰.

In de periode 1960-1971 was het promillage levendgeborenen het grootst bij de gereformeerden, namelijk 260%. Het aantal levendgeborenen per 1 000 bij de onkerkelijken nam toe van + 22 tot + 24 per jaar en kwam daarmee boven het landelijk gemiddelde en op gelijke hoogte met dat van katholieken en gereformeerden. Het geringste was de toename door geboorte in de periode 1960 en 1971 bij de hervormden en de overigen, respectievelijk + 181 en + 144 per 1000.

Overigens dient vermeld te worden dat de hier aangegeven tendensen voor die periode 1960-1971 een aantal ontwikkelingen niet aan het licht brengt. Bekijkt men de gemeente-opgaven van de levendgeborenen naar kerkelijke gezindte over de periode 1960-1975 per jaar, dan komen enkele interessante punten aan het licht¹¹.

De katholieken en hervormden zien hun aandeel voortdurend dalen. Bij de gereformeerden ziet men een lichte, bij de onkerkelijken een sterke stijging. Het percentage levendgeborenen, behorende bij de Overige kerkelijke gezindten, neemt van 2,2 in 1960 en 1965 via 2,8 in 1970 toe tot 5,0 in 1975. Deze laatste ontwikkeling zou erop kunnen wijzen, dat aan de voortdurende afname van de relatieve sterkte van de overigen een eind gaat komen. De komst van een groot aantal landgenoten met jonge gezinnen uit Suriname heeft ongetwijfeld deze ontwikkeling mede beïnvloed. Het aantal Surinamers in Nederland bedroeg - per 1 januari - in 1960 12 700, in 1970 74 000¹².

De jaarlijkse vermindering door *overlijden* was in de periode 1960-1971 per 1 000 van de totale bevolking iets groter dan in de periode daarvoor (8,6 tegenover 8,3). De onderlinge verschillen tussen de 5 hoofdkategorieën zijn gebleven, behoudens de enkele lichte verschuivingen bij de hervormden en bij de onkerkelijken¹³.

Zoals in het commentaar op de Volkstellingsgegevens van 1960 reeds is opgemerkt, spelen hier waarschijnlijk twee factoren een rol. Allereerst de verschillen in leeftijdsopbouw: bij de katholieken en gereformeerden relatief jong, bij de hervormden en overigen relatief oud. Ten tweede het feit, dat op de persoonskaarten van de gemeenten de aanduiding van de kerkelijke ge-

zindte waartoe men gerekend wenst te worden, in de praktijk meestal gehandhaafd blijft, tenzij de betrokkene uitdrukkelijk om verandering van deze aanduiding vraagt. Vandaar waarschijnlijk het lage percentage overledenen bij de onkerkelijken. De sterftecijfers zouden derhalve gecorrigeerd dienen te worden voor degenen die in de periode 1960-1971 overleden zijn en die zich bij de Volkstelling van 1960 reeds als onkerkelijk opgaven, terwijl zij volgens de gemeente-administratie bij hun overlijden nog steeds lid waren van een kerkgenootschap¹⁴.

In hoeverre de gekonstateerde langere levensduur van onkerkelijken meespeelt, valt niet aan te geven¹⁵.

Het saldo van de *buitenlandse migratie* heeft in de periode 1960-1971 in vergelijking met de voorafgaande periode een aanzienlijke wijziging ondergaan namelijk van - 18 tot + 11 per 1 000 van de totale bevolking. (Dit verschil zou nog groter zijn indien rekening gehouden werd met de omvang van de perioden.) Dit laatste, positieve, saldo is vooral veroorzaakt door de komst van een groot aantal buitenlandse werknemers. In 1971 treft men het grootste overschot bij de overigen (224 per 1 000). Daarnaast maakte de komst van werknemers uit zuidelijke, katholieke landen, dat ook het saldo bij de katholieken positief werd (+ 10 per 1 000). Voor de andere 3 hoofdkategorieën waren de saldi veel minder negatief dan in de periode 1947-1960. Dit geldt vooral voor de gereformeerden (respectievelijk -74 en -7 per 1 000) en voor de onkerkelijken (respectievelijk -29 en +2 per 1000).

De uitsplitsing van de buitenlandse migratiesaldi naar buitenlanders en Nederlanders voor de jaren zestig verduidelijkt een en ander.

Overzicht 7. Migratiesaldi van buitenlanders en Nederlanders in de periode 1960-1971 naar kerkelijke gezindte, in absolute cijfers

	Buitenlanders	Nederlanders
Katholiek	+ 71 948	-24 182
Hervormd	+ 6 877	-14 834
Gereformeerd	+ 1 603	- 9 218
Overig	+ 81 461	+11 572
Onkerkelijk	+ 17 594	-14 488
Totaal	+179 483	-49 150

Bron: zie staat 3.

Ten aanzien van de buitenlanders werd reeds opgemerkt, dat het grootste deel katholiek was of behoorde bij een der overige kerkelijke gezindten. (Ook hier kunnen overigens verschillen bestaan tussen de opgaven bij de gemeenten en bij de Volkstelling.)

Ten aanzien van de Nederlanders maken wij een tweetal opmerkingen. Alleen bij de overigen is het saldo positief. Hieraan zal de komst van Surinamers niet vreemd geweest zijn. In de tweede plaats valt op, dat de bij voorgaande Volkstellingen gekonstateerde neiging tot emigreren bij de gereformeerden in de jaren zestig duidelijk afnam.

De *saldi van toe- en uittredingen* komen tot stand door de feitelijke groei te verminderen met het overschot tengevolge van geboorte, overlijden en migratie. Deze berekening levert het beeld op zoals weergegeven in overzicht 8.

De twee grote kerkgenootschappen zagen de verliezen relatief groter worden. Het grootste verlies in de jaren zestig betrof de Overige kerkelijke gezindten. Rekent men het positieve migratieoverschot van buitenlanders niet mee, dan bedroeg het verlies van katholieken en overigen respectievelijk -4,6 en -45,6%.

Overzicht 8. Saldo van toe- en uittradingen naar kerkelijke gezindte voor de perioden 1974-1960 en 1960-1971, in procenten van de desbetreffende periode en per jaar; uit staat 4.

	1947-1960		1960-1971	
	totaal	per jaar	totaal	per jaar
Katholiek	-0,83	-0,06	- 3,02	-0,28
Hervormd	-3,69	-0,28	-10,21	-0,95
Gereformeerd	-2,66	-0,20	- 1,09	-0,10
Overig	+3,96	+0,30	-26,04	-2,42
Onkerkelijk	+9,25	+0,71	+28,11	+2,61

Zoals reeds meerdere malen opgemerkt is, dienen deze eindtotalen met de nodige voorzichtigheid te worden gezien vanwege de verschillende soorten gegevens die gebruikt werden. Uiteraard is ook moeilijk te zeggen wat voor motivaties er schuilgaan achter deze uittradingen. Dit laatste probleem maakt overigens de eindtotalen niet minder geldig.

9. Aantal levendgeborenen naar kerkelijke gezindte over 1970 volgens:

	Gemeente-opgave	Volkstelling 1971 (steekproefgegevens)
Katholiek	98 532	96 050
Hervormd	48 818	43 845
Gereformeerd	25 161	25 060
Overig	6 665	5 700
Onkerkelijk	59 736	66 425
Totaal	238 912	237 075

Bron: Ongepubliceerde CBS-gegevens.
 $\chi^2 = 1 467$; DF = 4; $p < 0,001$.

Voor de periode rond 1960 waren de verschillen waarschijnlijk slechts gering (vgl. Links, J.A.).

Enige aspecten van de ontwikkeling van de kerkelijke gezindte na 1960.
In: Sociologische Gids, jaargang 18 (1971), blz. 265-276.

10. Levendgeborenen in Noord-Brabant, Limburg en Nederland per 1 000 van de bevolking

	1960	1965	1970	1975
Noord-Brabant	24,5	22,4	19,6	13,7
Limburg	24,2	20,6	17,2	11,8
Nederland	20,8	19,9	18,3	13,0

Bron: Gegevens per gemeente betreffende de loop der bevolking in het jaar 1960, 1965, 1970 en 1975. CBS Afdeling Bevolkingsstatistiek.

11. Levendgeborenen naar kerkelijke gezindte, in procenten

	1960	1965	1970	1975
Katholiek	46,0	44,6	41,2	37,4
Hervormd	24,3	22,7	20,4	16,3
Gereformeerd	10,3	10,7	10,5	11,0
Overig	2,2	2,2	2,8	5,0
Onkerkelijk	17,2	19,8	25,0	30,3
Totaal	100	100	100	100
Totaal absoluut	238 789	245 216	238 912	177 876

12. Sociaal en Cultureel Rapport 1976, op. cit., p. 212.

13. Overledenen naar kerkelijke gezindte, in procenten

	1960	1965	1970	1975
Katholiek	36,9	37,0	36,4	36,6
Hervormd	38,2	36,9	35,6	33,3
Gereformeerd	8,8	8,8	8,9	8,8
Overig	4,8	4,9	4,7	4,8
Onkerkelijk	11,3	12,4	14,4	16,5
Totaal	100	100	100	100
Totaal absoluut	87 486	98 026	109 619	113 737

Bron: Ongepubliceerde CBS-gegevens.

14. Faber, H. en T.T. ten Have, Ontkerkelijking en buitenkerkelijkheid in Nederland, tot 1960, Assen, 1970, pp. 33-34.

15. Cobben, N.P. en J.A.P. Hagenaars. Enkele analyse-technieken voor het bepalen van de effecten van leeftijd, kohort en periode.
In: Sociale Wetenschappen, jaargang 20 (1977), nr. 1, blz. 65-101.

Noten

¹ Impeta, C. N., Kaart van kerkelijk Nederland. Kampen, 1972³, p. 15 en KASKI-memorandum nr. 184. De rooms-katholieke bevolking van Nederland. territoriale organisatie en kerkbezoek. Den Haag, 1971, p. 7.
² Swanborn, P. G., Cijfers, cijfers... De Volkstelling 1960 in vogelvlucht. Enige kwantitatieve aspecten van de kerkelijke verhouding in ons

land. In: Sociologisch Bulletin, jaargang 17 (1963), nr. 1, p. 25.
³ De Israëlieten zijn bij deze restgroep geteld.
⁴ Volkstelling 1947, Serie B, Deel 5, blz. 19 en Volkstelling 1960, Deel 7. B., p. 9.
⁵ Impeta, C. N., op. cit., p. 217.
⁶ Sociaal en Cultureel Rapport 1976, p. 212.
⁷ Apart genoemd zijn alleen de gezindten

waarvoor de verandering 15 of meer per 100.000 bedroeg. Gezindten waarvoor de verandering minder dan 15 bedroeg, zijn opgenomen onder «resterende gezindten».
⁸ Voor de periode 1947-1960 zie: 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 7. Kerkelijke gezindte. A. Algemene Indeling, blz. 14.

3. Kerkelijke gezindte en leeftijd

In het eerste onderdeel van dit hoofdstuk zal de interne leeftijdsopbouw van de resp. kerkelijke gezindten geanalyseerd worden (3.1). Hierbij zal met name gelet worden op de mogelijke verjonging of vergrijzing van de verschillende groeperingen. Daarmee komen enkele aspecten van de toekomstperspektieven in het vizier. Op de feitelijke en mogelijke consequenties voor het gedrag – vergrijzing impliceert vermoedelijk dat het actieve deel van de leden kleiner wordt en kan leiden tot verstarring of verrechtsing – kan in dit kader niet worden ingegaan.

In de tweede paragraaf worden de leeftijdsklassen van 1960 vergeleken met de «doorgeschoven» leeftijdsklassen van 1971 (0–9 jaar van 1960 met 10–19 jaar van 1971 enz.). In paragraaf 3.3 tenslotte, wordt de procentuele sterkte van de geboortegeneraties vanaf 1871 bij de Volkstellingen vanaf 1899 onderzocht.

In de laatste twee paragrafen staat de vraag in hoeverre de resp. kerkelijke gezindten in staat waren hun leden blijvend te binden centraal. Daarbij komen de ontwikkelingen naar geboortegeneraties¹, periode en leeftijdsklasse aan de orde. Voorzover de Volkstellingsgegevens het toestaan, zal tevens aandacht besteed worden aan enkele achtergronden van uitredingsbewegingen en aan het waarheen bij overgang.

3.1. Interne leeftijdsopbouw

In staat 5 treft men de interne leeftijdsopbouw aan van de kerkelijke gezindten bij de Volkstellingen van 1960 en 1971, in procenten. Wij bespreken de leeftijdsopbouw van elk van de 5 hoofdgroepen in 1971 en wijzen vervolgens op de belangrijkste verschillen met de leeftijdsopbouw in 1960. Daarbij gaan wij uit van de eveneens in staat 5 opgenomen afwijkingen ten opzichte van de percentages voor de totale bevolking.

De *katholieken* vormen een jonge bevolkingsgroep. De percentages voor de leeftijdsklassen onder de 40 jaar (1971) liggen alle iets hoger dan die voor de gehele Nederlandse bevolking, die voor de leeftijdsklassen van 45 jaar en ouder iets lager. De grootste verschillen komen voor bij personen van 10–14 jaar (+1,0) en van 70 jaar en ouder (–1,4).

Het is een bekend feit, dat de oververtegenwoordiging van katholieken in de jongere leeftijdsklassen veroorzaakt werd en wordt door het geboortenniveau, dat bij deze bevolkingsgroep sedert de eeuwwisseling aanzienlijk hoger ligt dan bij de totale bevolking². Intussen blijkt deze oververtegenwoordiging bij de 0–4-jarigen aanzienlijk kleiner te zijn dan in 1960.

In verband hiermee kan gewezen worden op twee ontwikkelingen. Het ziet er in de eerste plaats naar uit dat het geboortenniveau³ van de katholieken tendeert naar het landelijke niveau. Uit staat 5 valt deze ontwikkeling goed af te lezen.

Van het totaal aantal levendgeborenen werd sedert 1960 een steeds kleiner gedeelte als katholiek opgegeven: het percentage daalde het sterkst na het midden van de jaren zestig (a). Het aandeel van de gehuwde katholieke vrouwen van 20–39 jaar nam daarentegen met 2,7 procentpunten toe (b). Worden beide gegevens gekombineerd, dan blijkt het aantal levendgeborenen op 1 000 gehuwde katholieke vrouwen van 20–39 jaar in 1970 zelfs gedaald te zijn tot onder het landelijk gemiddelde (c). Het effect van de daling van het geboortenniveau zal pas goed merkbaar zijn in de periode na 1970.

Staat 5. De interne leeftijdsopbouw der kerkelijke gezindten in 5 hoofdgroepen volgens de Volkstellingen van 1960 en 1971, in procenten; voor absolute aantallen vgl. tabel 1.

Leeftijd	R.-K.		N.H.		Geref.		Overig		Goen		Ned.		Tot.
	'60	'71	'60	'71	'60	'71	'60	'71	'60	'71	'60	'71	
0-4	12,3	9,3	8,9	7,3	12,0	10,2	7,3	6,5	11,0	10,1	10,9	9,0	
5-9	10,9	10,1	8,3	7,9	10,4	10,2	7,3	6,9	9,0	9,2	9,6	9,3	
10-14	11,0	9,9	8,4	7,9	10,5	9,7	8,5	6,8	9,9	8,1	10,2	8,9	
15-19	8,6	9,3	7,4	7,6	8,3	9,0	6,6	6,5	7,2	8,0	7,9	8,5	
20-24	7,6	9,2	6,3	7,9	7,2	8,8	5,7	8,1	6,5	10,1	6,9	9,0	
25-29	7,2	7,3	6,1	6,1	6,5	6,8	5,2	8,3	7,1	7,6	6,7	7,0	
30-34	6,7	6,5	6,2	5,6	6,2	5,9	5,7	9,1	7,2	6,3	6,6	6,3	
35-39	6,4	6,2	6,7	5,5	6,3	5,5	6,8	6,8	7,4	5,9	6,7	5,9	
40-44	5,2	5,8	6,1	5,8	5,3	5,3	6,4	5,8	6,3	5,9	5,7	5,8	
45-49	5,2	5,5	6,3	6,2	5,3	5,3	6,9	5,8	6,2	5,9	5,8	5,7	
50-54	4,7	4,5	6,2	5,9	5,0	4,6	6,9	5,3	5,7	5,2	5,4	5,1	
55-59	4,1	4,3	5,6	5,8	4,5	4,4	6,5	5,1	5,1	4,8	4,8	4,8	
60-64	3,2	3,7	4,9	5,6	3,9	4,1	5,8	5,0	4,1	4,2	4,1	4,4	
65-69	2,6	3,1	4,2	5,0	3,2	3,6	5,2	4,5	3,1	3,4	3,3	3,7	
70 e.o.	4,2	5,1	7,5	10,0	5,4	6,7	9,2	9,4	4,0	5,1	5,4	6,5	
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	

Afwijking t.o.v. de totale bevolking, per leeftijdsgroep

0-4	+1,4	+0,3	-2,0	-1,7	+1,1	+1,2	-3,6	-2,5	+0,1	+1,1			
5-9	+1,0	+0,8	-1,3	-1,4	+0,8	+0,9	-2,3	-2,4	-0,6	-0,1			
10-14	+0,8	+1,0	-0,8	-0,1	+0,3	+0,8	-1,7	-2,1	-0,3	-0,8			
15-19	+0,7	+0,8	-0,5	-0,9	+0,4	+0,5	-1,3	-2,0	-0,7	-0,5			
20-24	+0,7	+0,2	-0,6	-1,1	+0,3	-0,2	-1,2	-0,9	-0,4	+1,1			
25-29	+0,5	+0,3	-0,6	-0,9	-0,2	-0,2	-1,5	+1,3	+0,4	+0,6			
30-34	+0,1	+0,2	-0,4	-0,7	-0,4	-0,4	-0,9	+2,8	+0,6	0,0			
35-39	-0,3	+0,3	0,0	-0,4	-0,4	-0,4	+0,1	+0,9	+0,7	0,0			
40-44	-0,5	0,0	+0,4	0,0	-0,4	-0,5	+0,7	0,0	+0,6	+0,1			
45-49	-0,6	-0,2	+0,5	+0,5	-0,5	-0,4	+1,1	+0,1	+0,4	+0,2			
50-54	-0,7	-0,6	+0,8	+0,8	-0,4	-0,5	+1,5	+0,2	+0,3	+0,1			
55-59	-0,7	-0,5	+0,8	+1,0	-0,3	-0,4	+1,3	+0,3	+0,3	0,0			
60-64	-0,9	-0,7	+0,8	+1,2	-0,2	-0,3	+1,7	+0,6	0,0	-0,2			
65-69	-0,7	-0,6	+0,9	+1,3	-0,1	-0,1	+1,9	+0,8	-0,2	-0,3			
70 e.o.	-0,8	-1,4	+2,1	+3,5	0,0	+0,2	+3,8	+2,9	-1,4	-1,4			

Voor de jaren zestig geldt dat de percentages 0-9-jarigen boven het landelijk gemiddelde lagen.

In de tweede plaats dient gewezen te worden op het proces van uitbreiding. Door verschillende auteurs is betoogd, dat de omvang van de katholieke bevolkingsgroep gedurende de laatste halve eeuw alleen maar zo groot is gebleven doordat het hoge geboortenniveau het aantal uitbreidingen meer dan gecompenseerd heeft⁴. Gezien het feit, dat de percentages voor de 0-9-jarigen boven de landelijke cijfers lagen en gezien het feit, dat in 1960 de resp. leeftijdsklassen sterker vertegenwoordigd waren naarmate de leeftijd lager lag, had men tengevolge van het doorschuiven van de diverse generaties naar oudere leeftijdsklassen een stijging van het percentage katholieken mogen verwachten. Dit laatste percentage nu is gelijk gebleven (40,4). De conclusie moet derhalve zijn dat het verlies nog juist gecompenseerd werd door de oververtegenwoordiging bij de 0-9-jarigen en door het opschuiven van relatief grote generaties naar oudere leeftijdsklassen.

In 1963 werd een heftige discussie gevoerd over de verklaring van het hoge geboortenniveau van de Nederlandse katholieken in de 20e eeuw.

Van Heek⁵ verdedigde de opvatting, dat de «frontmentaliteit» van het katholieke volksdeel de voornaamste oorzaak van het relatief hoge geboortenniveau was. Hofstee bracht het proces van geboortendaling in verband met de

Overzicht 9. De verdeling van de levendgeborenen op resp. tijdstippen, naar kerkelijke gezindte, vergeleken met de verdeling van de gehuwde vrouwen van 20-39 jaar, naar kerkelijke gezindte

	1960	1965	1970	Volkstelling	1975
a. Levendgeborenen naar kerkelijke gezindte, in procenten¹					
Katholiek	46,0	44,6	41,2	40,5	37,3
Hervormd	24,3	22,7	20,4	18,5	16,2
Gereformeerd	10,3	10,7	10,5	10,6	10,9
Overig	2,2	2,2	2,8	2,4	4,9
Onkerkelijk	17,2	19,8	25,0	28,0	30,6
Totaal	100	100	100	100	100
Totaal abs.	238 789	245 216	238 912	237 075	177 876
b. Gehuwde vrouwen van 20-39 jaar naar kerkelijke gezindte, in procenten¹					
Katholiek	39,3			42,0	
Hervormd	28,0			21,8	
Gereformeerd	8,9			8,8	
Overig	3,4			2,7	
Onkerkelijk	20,4			24,6	
Totaal	100			100	
Totaal abs.	1 122 809			1 368 290	
c. Aantal levendgeborenen op 1 000 gehuwde vrouwen van 20-39 jaar naar kerkelijke gezindte²					
Katholiek	249		171	167	
Hervormd	185		164	147	
Gereformeerd	246		208	207	
Overig	134		179	153	
Onkerkelijk	179		177	196	
Nederland	213		175	173	

¹ Deze gegevens zijn afkomstig van de diverse gemeente-administraties (niet gepubliceerde CBS-opgaven), exclusief Volkstelling 1971 (steekproefgegevens).

² Volkstellingsgegevens per 31-5-1960 en 28-2-1971; vgl. tabel 16.

³ Voor '1960' en '1970': levendgeborenen volgens de gemeente-administraties; gehuwde vrouwen van 20-39 jaar volgens de Volkstelling van 1960 en 1971.

ontwikkeling van het modern-dynamisch cultuurpatroon en was van oordeel, dat wij primair te maken hebben met regionale patronen in het dalingsproces. Er zou geen sprake zijn van een typisch katholiek patroon, wel van «een typisch katholiek accent op het algemene patroon van daling»⁶.

Of er in 1971 nog sprake was van een eigen (front)mentaliteit bij het katholieke volksdeel, kan in dit bestek niet nagegaan worden. Het relatief hoge geboortenniveau is in 1970 in elk geval geheel verdwenen. Een analyse van regionale gegevens zou verder inzicht kunnen verschaffen ten aanzien van de vraag of er nog sprake is van een typisch katholiek aksent in het proces van geboortendaling. Het feit, dat in de eerste helft van de zeventiger jaren in de provincie Noord-Brabant het geboortenniveau aanzienlijk hoger is gebleven dan het landelijk gemiddelde, maar in de provincie Limburg er duidelijk onder is gekomen, zou een aanwijzing in deze richting kunnen zijn (vgl. noot 10 van hoofdstuk 2).

Volgens staat 5 was de ondervertegenwoordiging van de leeftijdsgroep van 70 jaar en ouder in 1971 groter dan in 1960, hoewel het aandeel van de katholieken in deze leeftijdsklasse wel iets is toegenomen: 1947 32,6%; 1960 31,4%; 1971 31,7% (vgl. paragraaf 3.2). Gezien het opschuiven van de generatie die in 1960 60-69 jaar was, had men een grotere stijging mogen verwachten.

Als verklaring voor de daling in de periode 1947-1960 is een grotere sterfte bij de katholieken verondersteld, met name in de oudste leeftijdsklasse⁷.

Vastgesteld is verder, dat onkerkelijken een iets langere levensduur hebben dan kerkelijken⁹. Nader onderzoek zou kunnen uitwijzen of speciaal katholieken een kortere levensduur hebben en wat hiervan eventueel de oorzaak kan zijn.

De leeftijdsopbouw van de *hervormde* bevolkingsgroep is nagenoeg het spiegelbeeld van die van de katholieken: onderbezetting van de leeftijdsklassen beneden de 40 jaar en overbezetting van die vanaf 45 jaar. De afwijkingen ten opzichte van de landelijke gemiddelden zijn in de jongste en de oudste leeftijdsklassen echter aanzienlijk groter dan bij de katholieken.

Vergelijking van de cijfers van 1960 en 1971 in staat 5 laat zien, dat het aandeel van de oudere leeftijdsgroepen sterk is toegenomen. Terwijl er in 1960 op alle 100 hervormden van 25-49 jaar er 90 waren van 50 jaar of ouder (landelijk 73) is dit aantal in 1971 gestegen tot 111 (landelijk 80), zo blijkt uit nadere berekeningen van de cijfers van tabel 1.

Voorzover het toekomstperspectief van een bevolkingsgroep afhangt van de toename door geboorten, is dit perspectief voor de hervormden ongunstiger dan voor de katholieken en de gereformeerden. Overzicht 9(c) laat dat duidelijk zien. Een onderzoek naar de verschillen in leeftijdsopbouw bij de diverse modaliteiten van de hervormde groep zou ongetwijfeld een meer gedifferentieerd beeld opleveren.

De leeftijdsopbouw van de *gereformeerden* valt evenals die van de katholieken jong te noemen. De oververtegenwoordiging in de leeftijdsklassen beneden de 20 jaar wijst op een relatief hoog geboorteniveau gedurende de laatste decennia. De cijfers van overzicht 9(c) bevestigen dit, maar geven ook aan dat er recentelijk een daling intrad. De overige leeftijdsklassen waren in 1960 en 1971 onderbezeten, uitgezonderd die van 70 jaar en ouder.

Het relatief hoge geboorteniveau is niet van recente datum; vgl. de gegevens voor de periode 1930-1959 in *Veranderend Getij*⁹. Deze cijfers maken verder duidelijk, dat het geboorteniveau steeds lager was dan dat van de katholieken. Blijkens overzicht 9(c) is dit laatste in de zestiger jaren veranderd; het geboorteniveau voor de gereformeerden was in 1970 (1971) relatief nog steeds hoog, terwijl het voor de katholieken op landelijk niveau lag. Een en ander had tot gevolg dat volgens de uitkomsten van de jongste Volkstelling het totaal aantal levend ter wereld gebrachte kinderen per 1 000 vrouwen met kinderen voor de gereformeerden op 3 520 en voor de katholieken op 3 525 kwam.

Over de achtergronden van het relatief hoge geboorteniveau van de gereformeerden is weinig bekend. Moeten wij denken aan een eigen mentaliteit, aan een lagere aanvaarding van het «modern» dynamisch cultuurpatroon, of aan regionale verschillen? Verondersteld is wel «dat het geboorteniveau van de gereformeerden primair bepaald wordt door de generale norm van de sociale of regionale groep waartoe zij behoren en pas in de tweede plaats door het specifieke karakter van de gereformeerde bevolkingsgroep»¹⁰. In hoofdstuk 4 zullen wij zien, dat wij hier ook met een relatief meer agrarische bevolkingsgroep te maken hebben; dat geldt heel bijzonder voor de overige gereformeerden. Nadere bestudering van dit vraagstuk zou indirect ook enige helderheid kunnen brengen in de discussie tussen Van Heek en Hofstee over de oorzaken van het hoge geboorteniveau van de katholieken.

De leeftijdsopbouw van 1960 verschilt nauwelijks van die van 1971. Met het opschuiven van de generaties, die in 1960 10-24 jaar waren, naar de leeftijdsklasse van 20-34 in 1971, is de oververtegenwoordiging verdwenen. In deze groep leden de gereformeerden een duidelijk verlies. Hetzelfde kan gezegd worden voor de periode 1947-1960, maar toen kon viervijfde van het verlies onder de 25-49-jarigen verklaard worden door emigratie naar het buitenland¹¹. Van dit laatste nu was in de zestiger jaren nauwelijks sprake; vergelijk staat 3.

In de leeftijdsklassen van 65 jaar en ouder, tenslotte, zijn de afwijkingen ten opzichte van de landelijke gemiddelden klein. Het aandeel van de bejaarden nam evenals in 1960 iets toe¹².

De *Overige kerkelijke gezindten* omvatten een bont gezelschap van kerkelijke en godsdienstige groeperingen. In paragraaf 3.1.1 zullen wij aan enkele ervan aandacht besteden.

Wanneer men de leeftijdsopbouw van deze verzamelcategorie bekijkt, dan vallen de onderbezetting van de leeftijdsklassen van 0-24 jaar en de overbezetting van de leeftijdsklassen van 25-39 (buitenlandse werknemers) en van die van 60 jaar en ouder het meeste op.

De vergrijzing in vele kleinere godsdienstige gemeenschappen was in 1960 zeer sterk. Zoals verderop zal blijken, blijken de afwijkingen ten opzichte van de landelijke cijfers in 1971 kleiner geworden te zijn voor de ouderen. Ongetwijfeld werden deze veranderingen veroorzaakt door het grote aantal buitenlandse werknemers. Ongeveer éénvijfde van het totaal van de overige gezindten bestond in 1971 uit buitenlanders die zich in de jaren zestig in Nederland vestigden. Deze instroom heeft echter niet kunnen verhinderen dat het totaalpercentage daalde van 3,6 tot 3,1 (staat 1). Deze daling was het grootst in de leeftijdsklassen van 40 jaar en ouder, nl. van 4,9 tot 3,5% van de desbetreffende bevolkingsgroep (tabel 1).

In verband met het toekomstperspectief van de overige gezindten kan nog het volgende worden opgemerkt. Het percentage levendgeborenen blijkt volgens overzicht 9 in 1970, in vergelijking met 1960 en 1965, licht gestegen te zijn (kinderen van buitenlanders), in 1975 tot bijna het dubbele (Surinamers). Dit laatste doet vermoeden, dat omvang en leeftijdsopbouw van deze verzamelcategorie bij de volgende Volkstelling een geheel ander beeld zullen vertonen dan tot nu toe.

De leeftijdsopbouw van de *onkerkelijken* wijkt volgens staat 6 in drie leeftijdsklassen meer dan 1,0 procentpunt af van die van de Nederlandse bevolking: oververtegenwoordiging van de 0-4- en van de 20-24-jarigen en ondervertegenwoordiging van de personen van 70 jaar en ouder. Bij vergelijking van de cijfers van 1960 en 1971 vallen vooral de verschillen bij de 0-9- en 20-39-jarigen op.

De daling van het absolute aantal levendgeborenen in Nederland na 1965 had tot gevolg, dat het aandeel van de 0-4-jarigen met 1,9 procentpunt afnam (staat 5). Bij de onkerkelijken was die afname slechts 0,9. Dat het geboorteniveau van de onkerkelijken relatief veel minder gedaald is dan dat van de gehele Nederlandse bevolking, laat overzicht 9(c) goed zien. In 1960 bedroeg het aantal levendgeborenen op 1000 gehuwde vrouwen van 20-39 jaar bij de onkerkelijken 179 tegenover 213 landelijk; in 1970 was dat resp. 177 en 175; volgens de Volkstellingsuitkomsten van 1971 zelfs resp. 196 en 173.

Het aandeel van de leeftijdsgroep van 70 jaar en ouder nam in de periode tussen de twee laatste Volkstellingen weliswaar toe, maar bleef 1,4 procentpunt onder het landelijke cijfer. Onder de bejaarden is de onkerkelijkheid in Nederland volgens de uitkomsten van de Volkstellingen steeds aanzienlijk lager geweest dan onder het overige deel van de bevolking. Volgens de uitkomsten van een landelijk onderzoek in 1966, waarbij een veel grotere onkerkelijkheid werd gekonstateerd dan bij de jongste Volkstelling, zou de onkerkelijkheid juist onder de bejaarden het grootst zijn¹³. Gezien hetgeen tot nu toe bekend is over de onkerkelijken, moet dit laatste betwijfeld worden.

3.1.1. *De interne leeftijdsopbouw van de gereformeerde groeperingen en van enkele van de Overige kerkelijke gezindten*

Gereformeerde groeperingen (Staat 6 en tabel 2)

Bij de bespreking van de 5 gereformeerde groeperingen is het goed eraan te herinneren, dat twee van hen groeiden, terwijl de andere drie hun «leden-tal» fors zagen dalen.

In verband met hetgeen onder paragraaf 3.1 over de gereformeerden is gezegd, gaan wij hier na in hoeverre er tussen de vijf groeperingen verschillen bestaan voor wat het aandeel van de leeftijdsklassen van 0-4 en van 20-39 jaar betreft. In onderstaand overzicht zijn de afwijkingen ten opzichte van de landelijke gemiddelden weergegeven.

Staat 6. Leeftijdsoopbouw van de gereformeerde groeperingen, luthersen, doopsgezinden, remonstranten, andere kerkelijke gezindten, humanisten en overigen zonder kerkelijke gezindte bij de Volkstellingen van 1960 en 1971, in procenten; voor absolute aantallen vgl. tabel 1.

Leeftijd	Ger. K.K.		Geref. vrijg.		Overige Geref.		Ev.-Luth.		Doopsgez.		Rem.		Andere k.g.		Human.		Over. zonder kerk. gez.		Nederland totaal		
	'60	'71	'60	'71	'60	'71	'60	'71	'60	'71	'60	'71	'60	'71	'60	'71	'60	'71	'60	'71	
0-4	11,7	9,8	13,5	11,6	12,3	11,7	4,9	4,7	5,0	3,8	8,6	3,8	8,6	3,8	8,6	7,4	2,4	11,0	10,2	10,9	9,0
5-9	10,2	10,0	11,8	10,8	10,5	11,3	4,9	5,5	5,4	5,5	8,5	5,5	8,5	5,5	8,5	7,5	3,4	9,0	9,3	9,6	9,3
10-14	10,4	9,4	11,2	10,0	10,3	10,6	7,0	5,6	7,2	6,4	9,3	6,4	9,3	6,4	9,3	7,2	3,7	9,9	8,3	10,2	8,9
15-19	8,3	8,4	8,2	9,6	8,1	9,3	5,9	5,3	5,8	5,3	7,0	5,3	7,0	5,3	7,0	7,0	4,3	7,2	8,1	7,9	8,5
20-24	7,2	8,9	6,8	9,2	7,1	7,7	5,2	6,2	4,6	6,1	6,2	6,1	6,2	6,1	6,2	9,0	6,8	6,5	10,2	6,9	9,1
25-29	6,6	7,0	6,3	6,4	6,4	6,4	5,5	5,7	4,3	4,9	5,6	4,9	5,6	4,9	5,6	9,6	5,4	7,1	7,2	6,7	7,1
30-34	6,3	6,0	6,1	5,4	6,1	5,3	4,8	5,1	4,8	4,6	6,1	4,6	6,1	4,6	6,1	10,7	4,4	7,2	6,3	6,6	6,3
35-39	6,3	5,6	6,3	4,9	6,1	5,3	6,4	4,7	6,5	4,7	7,0	4,7	7,0	4,7	7,0	7,6	4,8	7,4	5,9	6,7	5,9
40-44	5,4	5,4	5,4	4,8	5,1	5,3	5,8	5,0	6,6	5,9	6,5	5,9	6,5	5,9	6,5	5,9	6,2	6,3	5,9	5,7	5,8
45-49	5,4	5,4	5,0	4,9	5,2	5,2	7,1	6,3	7,3	6,6	7,3	6,6	7,3	6,6	7,3	5,4	8,1	6,2	5,9	5,8	5,7
50-54	5,1	4,7	4,8	4,5	5,0	4,5	7,5	6,2	7,5	7,7	6,5	7,7	6,5	7,7	6,5	4,6	8,6	5,7	5,2	5,4	5,1
55-59	4,5	4,5	4,0	4,2	4,7	4,3	7,9	6,7	7,4	7,4	5,8	7,4	5,8	7,4	5,8	4,3	9,2	5,1	4,7	4,8	4,8
60-64	3,9	4,2	3,4	3,9	4,0	4,0	7,4	7,3	6,8	7,5	5,0	7,5	5,0	7,5	5,0	4,1	9,4	4,1	4,1	4,1	4,4
65-69	3,2	3,6	2,7	3,4	3,4	3,5	6,9	7,3	6,7	7,1	4,3	7,1	4,3	7,1	4,3	3,4	8,5	3,1	3,3	3,3	3,7
70 j. e.o.	6,9	6,8	4,6	6,4	5,8	6,4	12,9	18,3	13,2	16,0	6,8	7,1	6,8	7,1	6,8	6,2	14,8	4,0	5,0	5,4	6,5
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Overzicht 10. Procentuele sterkte van de gereformeerde groeperingen bij de Volkstellingen van 1960 en 1971; uit staat 2.

	1960	1971
Gereformeerde Kerken	6,85	7,18
Gereformeerde Kerken vrijgemaakt	0,84	1,05
Christelijk Gereformeerde Kerken	0,64	0,42
Gereformeerde Gemeenten	0,82	0,61
Oud Gereformeerde Gemeenten	0,17	0,12
Totaal gereformeerden	9,32	9,38

Overzicht 11. Afwijkingen ten opzichte van de landelijke gemiddelden voor het aandeel van de 0-4- en de 20-39-jarigen bij de gereformeerde groeperingen; uit staat 6 en tabel 2.

Leeftijd	0-4 jaar		20-24 jaar		25-39 jaar	
	1960	1971	1960	1971	1960	1971
Gereformeerde Kerken	+0,8	+0,8	+0,5	+0,1	-0,6	-0,8
Gereform. Kerken vrijgem.	+2,6	+2,6	-0,1	+0,2	-1,3	-2,5
Chr. Gereformeerde Kerken	+1,0	+1,4	+0,3	-1,1	-0,9	-2,5
Gereformeerde Gemeenten	+1,9	+3,5	+0,2	-1,2	-1,6	-3,2
Oud Gereformeerde Gem.	+0,8	+2,8	-0,2	-0,2	-2,8	-4,4
Totaal gereformeerden	+1,1	+1,2	+0,3	-0,2	-1,0	-1,0

In de tweede helft van de zestiger jaren was bij alle vijf groeperingen het percentage 0-4-jarigen relatief hoog. Dat gold met name voor de kleinere gemeenschappen.

Het grootste gereformeerde kerkgenootschap kende in 1971 een leeftijdsopbouw, die slechts weinig afweek van die van de totale bevolking; de +0,8 bij de jongste leeftijdsgroep was het grootste verschil. Ook over langere tijd bezien was het geboorteniveau van de Gereformeerde Kerken lager dan dat van de andere vier. Per 1 000 vrouwen met kinderen was het aantal levendgeborenen:

- voor de Gereformeerde Kerken: 3 430
- voor de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt: 3 795
- voor de overige gereformeerden: 3 880

De onwaarschijnlijke verschillen tussen de opgaven van de Volkstelling en die van de resp. kerkelijke administraties, waarover in het vorige hoofdstuk is gesproken, maant tot voorzichtigheid. Derhalve kan alleen geconstateerd worden dat alle 5 gereformeerde groeperingen verlies leden in de leeftijdsklasse van 25-39 jaar.

Luthersen, doopsgezinden en remonstranten

De leeftijdsopbouw van deze drie kerkgenootschappen is in grote lijnen dezelfde: een zeer sterke onderbezetting van de jongere en een zeer sterke overbezetting van de oudere leeftijdsgroepen. In de periode 1960-1971 zette zich duidelijk een vergrijzing door. Onderstaand overzicht geeft dat aan.

Andere kerkelijke gezindten voor zover ze bij de Volkstelling van 1960 en/of 1971 10 000 of meer leden telden (tabel 2)

Van bedoelde kerkelijke groeperingen geven wij de leeftijdsopbouw verkort weer.

Van de groeperingen, wier absolute aantal groeide (vgl. staat 2), nemen de Islamieten een bijzondere positie in. Van deze groep, die grotendeels bestaat

Overzicht 12. Het aandeel van de leeftijdsklasse van 50 jaar en ouder bij de luthersen, doopsgezinden en remonstranten, in procenten; uit tabel 1.

Leeftijd	50 en ouder		65 en ouder	
	1960	1971	1960	1971
Volkstelling				
Lutherson	43	46	20	26
Doopsgezinden	44	49	20	27
Remonstranten	40	43	17	23
Nederland	23	24	9	10

Overzicht 13. De interne leeftijdsopbouw van de Andere kerkelijke gezindten voor zover ze in 1960 en/of 1971 10 000 of meer leden telden; uit tabel 2. (Aangegeven zijn de afwijkingen ten opzichte van de desbetreffende landelijke percentages 1971)

% toe/af-name*	Kerkelijke gezindte	Leeftijd			
		0-19	20-39	40-64	65 en ouder
+3 758	Islamieten	-22,5	+47,4	-14,8	-10,0
+ 130	Pinkstergroepen	+ 2,1	+ 3,1	+ 1,4	- 0,3
+ 89	Jehovah's Getuigen	- 0,6	+ 3,8	+ 0,7	- 3,7
+ 12	Baptistengemeente	0,0	- 1,9	+ 0,9	+ 1,0
- 7	Apost. Genootschap	- 5,3	- 1,1	+ 4,5	+ 1,9
(- 14)	Molukse Kerkgenootsch.	+18,8	- 6,7	- 3,7	- 8,3
- 20	Vrije Evang. Gemeente	- 2,6	- 3,6	+ 2,3	+ 4,1
- 24	Leger des Heils	- 3,3	- 6,6	+ 5,4	+ 4,7
- 24	Oud Katholieke Kerk	- 8,8	- 4,6	+ 7,2	+ 6,3
- 78	Nederl. Protost. Bond	-13,3	-12,8	+ 9,8	+16,4

* Totale bevolking: +14.

uit werknemers uit Marokko en Turkije die in de jaren zestig naar Nederland kwamen, is ruim driekwart 20-39 jaar. De toename van de Pinkstergroepen en de Jehovah's Getuigen kwam waarschijnlijk grotendeels tot stand door externe rekrutering. Eerstgenoemden hadden iets minder aantrekkingskracht op de jong-volwassenen dan op de aangrenzende leeftijdsgroepen; de Jehovah's Getuigen rekruteerden het sterkst onder de jong-volwassenen en het minst onder de bejaarden. De Baptistengemeenten tenslotte, die hun groei waarschijnlijk vooral te danken hadden aan natuurlijke aanwas, kenden een lichte onderbezetting bij de 20-39-jarigen.

Drie van de vijf groeperingen wier absolute aantal afnam, hadden een identieke leeftijdsopbouw: sterke onderbezetting van de twee jongste en sterke overbezetting van de twee oudste leeftijdsgroepen. De Molukse kerkgenootschappen vormen hierop een uitzondering. Voor hen geldt, zoals in het vorige hoofdstuk opgemerkt, dat er twijfel bestaat aan de juistheid van de opgaven.

3.2. Verschuivingen in de sterkte der kerkelijke gezindten tussen 1960 en 1971, naar leeftijdsklasse

In de vorige paragraaf kwamen de belangrijkste kenmerken van de interne leeftijdsopbouw van de kerkelijke gezindten aan de orde. In ons commentaar hebben wij vooral aandacht besteed aan het aandeel van de jonggeborenen, de jongvolwassenen en de bejaarden. De sterkte van de eerste groep zegt iets over de natuurlijke aanwas; die van de andere twee groepen iets over de mate, waarin kerken erin slagen leden, die zich in een opgaande levensfase bevinden (resp. in hun laatste levensfase) aan zich te binden. Vooral dit laatste kan nieuwe probleemstellingen opleveren, omdat in kerksociologisch onderzoek nogal eens blijkt, dat juist in die laatste levensfase vervreemding ten opzichte van de kerken optreedt, met name bij de mannen.

De sterkte van de diverse leeftijdsklassen per kerkelijke gezindte kan ook aangegeven worden door middel van de procentuele verdeling per leeftijds-

klasse. De resultaten van deze berekening, die in staat 7 zijn opgenomen, zijn in grafiek 2 in beeld gebracht. Deze werkwijze heeft het voordeel dat per identieke leeftijdsklasse de verschillen tussen de kerkelijke gezindten zichtbaar worden.

Van verschuiving spreken wij pas wanneer de procentuele sterkte van een bepaalde generatie binnen een kerkelijke gezindte met het ouder worden verandert. Daartoe vergelijken wij de percentages 0-4-jarigen van 1960 met de percentages 10-14-jarigen van 1971 enz. Bedoelde verschuivingen zijn weergegeven in grafiek 3.

De mutaties, in laatstgenoemde grafiek zichtbaar gemaakt, zijn het gevolg van sterfte, migratie en overgang naar andere kerkelijke gezindten in de desbetreffende periode. Ten aanzien van de faktor *sterfte* vermeldde wij reeds, dat de levensduur van onkerkelijken iets langer is dan die van de kerkelijken. Met betrekking tot de *migratie* wijzen wij erop, dat deze de omvang van de totale groep wijzigt. Daardoor kan de procentuele sterkte van een kerkelijke gezindte, resp. een generatie binnen een kerkelijke gezindte veranderen zonder dat er sprake is van overgangen van/naar een andere kerkelijke gezindte. Voor de 5 hoofdgroepen waren de migratiesaldi als volgt.

Staat 7. De kerkelijke gezindten in 5 hoofdgroepen volgens de Volkstellingen van 1960 en 1971 per leeftijdsgroep, in procenten; voor absolute aantallen vgl. tabel 1.

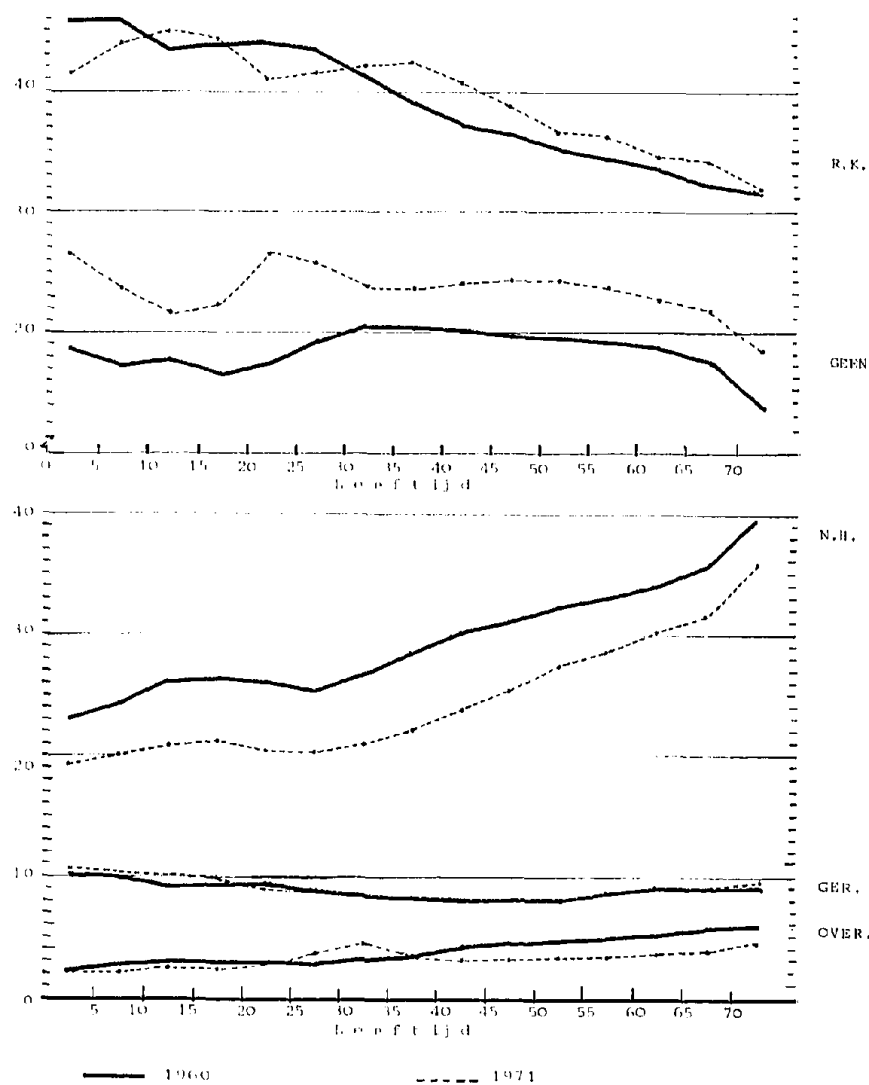
Leeftijd	R.-K.		N.H.		Gerof.		Overig		Geen		Ned. Tot. (= 100)	
	'60	'71	'60	'71	'60	'71	'60	'71	'60	'71	'60	'71
0-4	45,7	41,6	23,0	19,1	10,3	10,6	2,4	2,3	18,6	26,4	100	100
5-9	45,8	43,9	24,3	20,0	10,0	10,3	2,8	2,3	17,2	23,6	100	100
10-14	43,5	45,0	26,0	20,8	9,6	10,2	3,0	2,4	17,8	21,5	100	100
15-19	44,1	44,3	26,4	21,1	9,7	10,0	3,0	2,4	16,7	22,3	100	100
20-24	44,2	41,1	25,9	20,5	9,6	9,1	3,0	2,8	17,3	26,5	100	100
25-29	43,2	41,5	25,6	20,3	9,1	9,0	2,8	3,7	19,3	25,6	100	100
30-34	41,1	42,1	26,7	20,9	8,9	8,8	3,2	4,5	20,3	23,7	100	100
35-39	38,8	42,2	28,4	22,0	8,7	8,7	3,7	3,6	20,3	23,5	100	100
40-44	37,0	40,6	30,2	23,7	8,7	8,6	4,1	3,1	20,1	24,0	100	100
45-49	36,3	38,7	31,0	25,3	8,6	8,6	4,3	3,2	19,7	24,2	100	100
50-54	35,1	36,4	32,2	27,5	8,7	8,6	4,6	3,3	19,4	24,3	100	100
55-59	34,3	36,0	32,9	28,6	8,7	8,6	4,9	3,3	19,2	23,5	100	100
60-64	33,3	34,8	34,0	30,2	8,9	8,8	5,2	3,6	18,6	22,6	100	100
65-69	32,0	34,0	35,7	31,5	9,0	9,0	5,8	3,8	17,5	21,7	100	100
70 o.o.	31,4	31,7	39,4	35,8	9,3	9,6	6,2	4,5	13,7	18,4	100	100
Totaal	40,4	40,4	28,3	23,6	9,3	9,4	3,6	3,1	18,3	23,6	100	100

Het migratiesaldo van buitenlanders kwam grotendeels ten goede aan katholieken en overigen. De 40,1% katholieken van overzicht 14 komt nagenoeg overeen met het totaal-percentages katholieken in 1971, nl. 40,4. We mogen derhalve aannemen, dat de verschuivingen die in grafiek 3 zijn weergegeven, slechts in zeer beperkte mate beïnvloed zijn door de migratie.

Gezien de verdeling van het migratiesaldo van de buitenlanders die in de zestiger jaren naar Nederland kwamen, mag men aannemen dat de verschuivingen van grafiek 3 voor de hervormden, gereformeerden en onkerkelijken voor een klein deel en voor de overigen voor een groot deel verklaard kunnen worden door de faktor migratie. Dat geldt met name de leeftijdsklassen van 20-49 jaar. Het voorbeeld van de Islamieten, die voor 98% in de zestiger jaren naar Nederland kwamen en waarvan tweederde in 1971 25-39 jaar was, maakt dat duidelijk. In genoemde grafiek is dat goed zichtbaar bij de Andere kerkelijke gezindten.

Op grond van het voorgaande mag aangenomen worden dat de verschuivingen, die in grafiek 3 in beeld gebracht zijn, voor het grootste deel ver-

Grafiek 2. Procentuele sterkte der kerkelijke gezindten bij de Volkstellingen van 1960 en 1971 per leeftijdsgroep; naar staat 7.

klaard moeten worden door de *overgang* naar andere kerkelijke gezindten; uitgezonderd de verschuivingen bij de Overige kerkelijke gezindten, resp. de Andere kerkelijke gezindten. Bij de katholieken en de hervormden was het resultaat in alle leeftijdsgroepen negatief, bij de onkerkelijken steeds positief. Gezien de leeftijdsverdeling van de buitenlandse werknemers, die vermoedelijk in grote lijnen gelijk was aan die van de Islamieten, zal de overloop het grootst geweest zijn bij de groep die in 1971 20-34 jaar was.

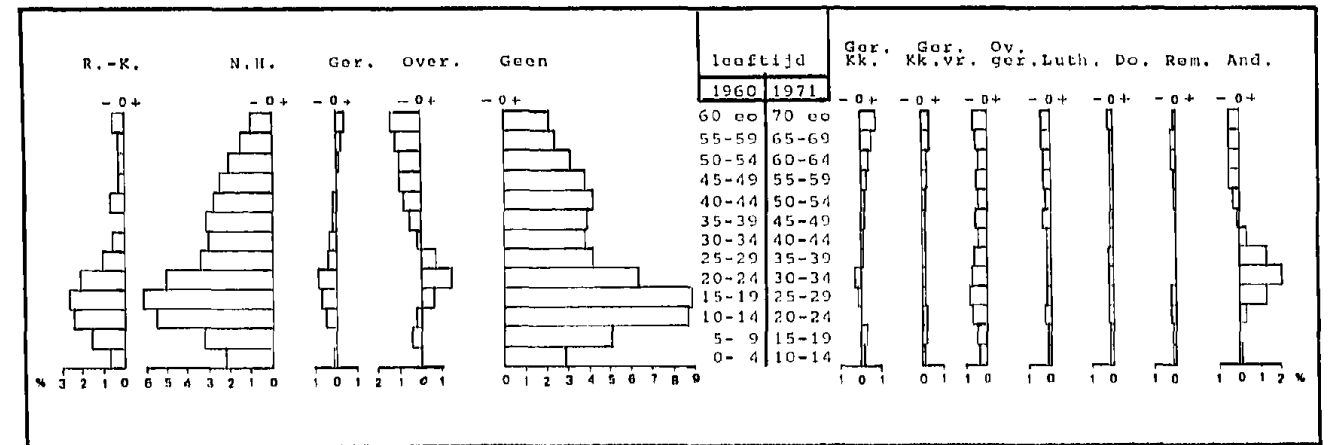
Het verlies van de drie grote kerkelijke stromingen kwam, zo mag de conclusie zijn, per saldo bijna geheel toe aan de onkerkelijken.

Bij de Volkstellingen van 1947 en 1960 is het CBS uitvoerig ingegaan op het aantal overlevenden naar kerkelijke gezindte per geboortegeneratie. Wij zetten deze analyses in het navolgende voort.

De absolute aantallen en de procentuele verdelingen zijn in de tabellen 4 en 5 opgenomen. Daarnaast werden op twee manieren indexcijfers bere-

3.3. Verschuivingen in de sterkte van de kerkelijke gezindten tussen 1871-1970, per geboortegeneratie

Grafiek 3. Verschuivingen in de procentuele sterkte der kerkelijke gezindten tussen 1960 en 1971, per leeftijdsgroep; naar staat 7.

Overzicht 14. Buitenlandse migratie in de periode tussen de Volkstellingen van 1960 en 1971, naar kerkelijke gezindte, in procenten; uit staat 4 en overzicht 7.

	In procenten van het totaal		In procenten van de absolute aantallen van 1960	
	buitenlanders		buitenlanders	buitenlanders + binnenlanders
Katholiek	40,1	+ 1,6	+ 1,0	
Hervormd	3,8	+ 0,2	- 0,3	
Gereformeerd	0,9	+ 0,2	- 0,7	
Overig	45,4	+19,6	+22,3	
Onkerkelijk	9,8	+ 0,8	+ 0,2	
Totaal	100		+ 1,6	+ 1,1
Totaal abs.	179 483		179 483	130 333

Bron: zie staat 3.

kend. Om de ontwikkelingen op *korte termijn* te kunnen aangeven, werd de omvang van elke geboortegeneratie bij de voorafgaande Volkstelling op 100 gesteld (staat 8); om de ontwikkelingen op *lange termijn* te kunnen aangeven, werd de omvang van de jongste leeftijdsklasse per geboortegeneratie op 100 gesteld (staat 9).

Bij deze Staten dient het volgende te worden aangetekend.

- Voor 1971 werd gebruik gemaakt van de opgaven naar leeftijd. Daardoor lopen de gegevens van de Volkstelling van 28-2-1971 twee maanden vóór op die van de voorafgaande Volkstellingen.
- Omdat in 1971 geen onderverdeling is aangebracht in de leeftijdsklasse van 70 jaar en ouder, werd de geboortegeneratie 1871-1900 als uitgangspunt genomen. De overige geboortegeneraties omvatten perioden van 10 jaar.
- Voor de leeftijdsverdeling van de Gereformeerde Gemeenten en de Oud Gereformeerde Gemeenten, die steeds bij de Overige kerkelijke gezindten geteld zijn, werd gebruik gemaakt van de steekproefgegevens.

Vergelijking van de indexcijfers van de resp. kerkelijke gezindten met die van de totale bevolking maakt het mogelijk om de mutaties binnen de diver-

Staat 8. Overlevende mannen en vrouwen uit de generaties geboren in de perioden 1871/1900 t/m 1961/1970, naar hun kerkelijk gezindte bij de achtereenvolgende Volkstellingen van 1899 t/m 1971; korte termijn-index; 100 = de geboortegeneratie bij de voorgaande Volkstelling

Geb. jaar	Mannen										Vrouwen																								
	1871/ 1900 ¹	1901/ 1910 ¹	1911/ 1920	1921/ 1930	1931/ 1940	1941/ 1950	1951/ 1960	1961/ 1970	1871/ 1900 ¹	1901/ 1910 ¹	1911/ 1920	1921/ 1930	1931/ 1940	1941/ 1950	1951/ 1960	1961/ 1970																			
Leeftijd																																			
1899	0-29					0-9					0-9					0-9																			
1909	10-39					10-19					0-9					0-9																			
1920	20-49					20-29					10-19					10-19																			
1930	30-59					30-29					0-9					0-9																			
1947	46-75					36-45					26-35					6-15 <6																			
1960	60-89					50-59					40-49					30-29																			
1971	70 e.o.					60-69					50-59					40-49																			
Rooms-Katholiek																																			
1899	100					100					100					100																			
1909	91,6					100					93,0					100																			
1920	87,3					99,6					90,2					99,3																			
1930	80,2					92,9					83,8					98,4																			
1947	64,8					83,3					68,9					96,5																			
1960	40,9					75,0					46,0					83,0																			
1971	21,5					63,5					28,9					77,3																			
Nederlands hervormd																																			
1899	100					100					100					100																			
1909	84,3					100					86,4					100																			
1920	75,6					95,2					79,8					95,2																			
1930	62,0					74,8					67,6					78,5																			
1947	51,1					66,3					57,5					72,7																			
1960	32,7					60,9					38,9					67,7																			
1971	17,0					48,7					24,2					60,6																			
Gereformeerd ²																																			
1899	100					100					100					100																			
1909	101,2					100					105,9					100																			
1920	89,1					95,1					98,6					95,4																			
1930	77,8					81,0					89,1					88,6																			
1947	62,4					68,2					72,5					80,7																			
1960	40,8					59,7					49,5					72,1																			
1971	24,1					54,4					34,2					71,7																			
Overige kerkelijke gezindten ³																																			
1899	100					100					100					100																			
1909	111,6					100					122,5					100																			
1920	111,1					113,3					134,2					117,2																			
1930	108,4					104,6					137,3					144,7																			
1947	98,9					103,4					132,5					144,5																			
1960	66,4					104,9					94,8					146,0																			
1971	27,5					68,9					48,2					110,3																			
Geb. jaar	Mannen					Vrouwen					Mannen					Vrouwen																			
1871/ 1900 ¹	1901/ 1910 ¹					1911/ 1920					1921/ 1930					1931/ 1940					1941/ 1950					1951/ 1960					1961/ 1970				
volkst.																																			
Geen kerkelijke gezindten																																			
1899	100					100					100					100					100														
1909	197,5					100					168,9					100					100														
1920	309,7					119,1					252,8					117,6					100														
1930	499,7					253,1					434,5					239,8					155,0														
1947	436,2					292,0					375,7					269,6					104,2														
1960	286,8					266,8					274,6					259,2					181,5														
1971	178,0					267,9					197,6					273,2					212,7														
Nederland																																			
1899	100					100					100					100					100														
1909	92,7					100					94,0					100					98,9														
1920	89,1					98,9					87,3					99,3					99,2														
1930	84,4					94,5					73,9					94,5					96,0														
1947	70,0					88,4					50,6					88,5					90,4														
1960	45,0					80,7					32,1					82,8					93,5														
1971	24,3					69,4					81,7					88,1					97,7														

^{1 2 3}: Zie tabel 4.

⁴: Omdat het hier gaat over 6 in plaats van 10 jaar, is 0-6 jaar = 60.

⁵: Omdat het hier gaat over 9 5/12 in plaats van 10 jaar, is 0-9 jaar = 94,2.

Staat 9. Overlevende mannen en vrouwen uit de generaties geboren in de perioden 1871/1900 v/m 1961/1970, naar hun kerkelijke gezindte bij de achtereenvolgende Volkstellingen van 1899 t/m 1971; lange termijn-index; de jongste geboortegeneratie van elke Volkstelling = 100.

Geb. jaar	Mannen										Vrouwen									
	1871/ 1900 ¹	1901/ 1910 ¹	1911/ 1920	1921/ 1930	1931/ 1940	1941/ 1950	1951/ 1960	1961/ 1970	1871/ 1900 ¹	1901/ 1910 ¹	1911/ 1920	1921/ 1930	1931/ 1940	1941/ 1950	1951/ 1960	1961/ 1970				
Leeftijd																				
1899	0-29	0-9	0-9	0-9	6-15	<6	0-9	0-29	0-9	0-9	0-9	6-15	<6	0-9	0-9	0-9				
1909	10-39	10-19	10-19	10-19	16-25	10-19	10-19	10-39	10-19	10-19	10-19	16-25	10-19	10-19	10-19	10-19				
1920	20-49	20-29	20-29	20-29	30-39	20-29	20-29	20-49	20-29	20-29	20-29	30-39	20-29	20-29	20-29	20-29				
1930	30-59	30-19	30-19	30-19	40-49	30-19	30-19	30-59	30-19	30-19	30-19	40-49	30-19	30-19	30-19	30-19				
1947	46-75	36-45	26-35	16-25	6-15	<6	0-9	46-75	36-45	26-35	16-25	6-15	<6	0-9	0-9	0-9				
1960	60-89	50-59	40-49	30-39	20-29	10-19	0-9	60-89	50-59	40-49	30-39	20-29	10-19	0-9	0-9	0-9				
1971	70 e.o.	60-69	50-59	40-49	30-39	20-29	10-19	70 e.o.	60-69	50-59	40-49	30-39	20-29	10-19	0-9	0-9				
Roomsk-Katholiek																				
1899	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100				
1909	91,6	99,6	96,8	96,8	96,8	96,8	96,8	93,0	99,3	100	100	96,5	100	60 ⁴	87,7	94,2 ⁵				
1920	95,3	99,6	100	100	100	100	100	97,0	99,3	100	100	95,8	100	60 ⁴	87,7	94,2 ⁵				
1930	91,9	93,3	96,8	96,8	96,8	96,8	96,8	93,0	99,3	98,4	98,4	95,8	100	60 ⁴	87,7	94,2 ⁵				
1947	80,8	89,6	89,5	89,5	89,5	89,5	89,5	82,1	90,9	93,6	96,5	100	100	60 ⁴	87,7	94,2 ⁵				
1960	63,1	90,1	92,2	89,5	95,3	97,1	94,2 ⁵	66,8	92,7	93,5	93,0	95,8	96,2	87,7	94,2 ⁵	99,5				
1971	52,5	84,6	95,0	98,2	97,1	92,9	98,8	62,7	93,1	98,3	98,7	96,2	93,0	87,7	94,2 ⁵	100				
Nederlands hervormd																				
1899	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100				
1909	84,3	100	100	100	100	100	100	86,4	100	100	100	100	100	60 ⁴	89,2	91,1				
1920	89,7	95,2	100	100	100	100	100	91,7	95,2	100	100	100	100	60 ⁴	89,2	91,1				
1930	82,1	78,6	85,4	100	100	100	100	84,7	82,4	86,0	100	100	100	60 ⁴	89,2	91,1				
1947	82,4	88,6	84,2	92,8	100	60 ⁴	94,5	85,1	92,7	89,9	95,8	100	100	60 ⁴	89,2	91,1				
1960	63,8	91,8	92,6	87,5	91,1	94,5	94,2 ⁵	67,6	93,1	92,9	92,2	92,2	92,2	89,2	91,1	100				
1971	51,9	80,0	86,8	86,7	81,5	77,0	89,5	62,2	89,6	93,2	89,5	85,7	98,3	79,2	91,1	100				
Gereformeerd ²																				
1899	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100				
1909	101,2	100	100	100	100	100	100	105,9	100	100	100	100	100	100	100	100				
1920	88,0	95,1	100	100	100	100	100	93,1	95,4	100	100	100	100	100	100	100				
1930	87,3	85,2	93,1	100	100	100	100	90,4	92,9	94,4	100	100	100	100	100	100				
1947	80,3	84,1	81,4	91,4	100	60 ⁴	94,2 ⁵	81,4	91,1	92,0	94,6	100	100	60 ⁴	89,7	94,2 ⁵				
1960	65,4	87,6	85,9	81,0	85,3	88,6	94,2 ⁵	68,2	89,3	88,4	87,3	89,6	89,6	89,7	94,2 ⁵	103,7				
1971	59,0	91,1	98,4	98,9	95,8	94,7	102,6	69,1	99,4	101,8	100,4	97,8	98,3	89,3	103,7	100				
Overige kerkelijke gezindten ³																				
1899	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100				
1909	111,6	100	100	100	100	100	100	122,5	100	100	100	100	100	100	100	100				
1920	99,6	113,3	100	100	100	100	100	109,5	117,2	100	100	100	100	100	100	100				
1930	97,5	92,3	105,7	100	100	100	100	102,3	123,5	117,3	100	100	100	100	100	100				
1947	91,3	98,8	92,5	111,2	100	60 ⁴	94,2 ⁵	96,5	99,9	110,0	129,2	100	100	60 ⁴	108,5	94,2 ⁵				
1960	67,1	101,5	106,3	93,8	92,4	105,7	89,9	71,6	101,1	105,0	102,6	99,8	108,5	84,7	92,1	100				
1971	41,4	65,6	77,1	96,7	162,9	105,4	89,9	50,9	75,6	80,0	81,5	87,9	84,7	92,1	100	100				

Geb. jaar	Mannen										Vrouwen									
	1871/ 1900 ¹	1901/ 1910 ¹	1911/ 1920	1921/ 1930	1931/ 1940	1941/ 1950	1951/ 1960	1961/ 1970	1871/ 1900 ¹	1901/ 1910 ¹	1911/ 1920	1921/ 1930	1931/ 1940	1941/ 1950	1951/ 1960	1961/ 1970				
Geen kerkelijke gezindten																				
1899	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100				
1909	197,5	100	100	100	100	100	100	168,9	100	100	100	100	100	100	100	100				
1920	156,8	119,1	100	100	100	100	100	149,7	117,6	100	100	100	100	100	100	100				
1930	161,3	212,4	158,3	100	100	100	100	171,9	203,8	155,0	100	100	100	100	100	100				
1947	87,3	115,4	124,0	106,0	100	60 ⁴	94,2 ⁵	86,6	112,5	120,1	104,2	100	60 ⁴	91,5	94,2 ⁵	100				
1960	65,8	91,4	95,9	113,8	110,3	91,6	125,0	73,1	96,1	97,6	112,6	110,9	134,4	121,4	100	100				
1971	62,1	117,6	117,6	118,6	135,4	153,5	100	72,0	105,4	117,2	117,3	127,2	134,4	121,4	100	100				
Nederland																				
1899	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100				
1909	92,7	100	100	100	100	100	100	94,0	100	100	100	100	100	100	100	100				
1920	94,3	99,0	100	100	100	100	100	97,3	98,9	100	100	100	100	100	100	100				
1930	94,7	95,5	98,2	100	100	100	100	95,4	100,4	99,2	100	100	100	100	100	100				
1947	83,0	93,6	92,3	95,8	100	60 ⁴	94,2 ⁵	84,7	95,2	96,8	98,4	100	60 ⁴	95,5	94,2 ⁵	100				
1960	64,3	91,2	93,1	92,5	95,5	94,9	101,4	68,4	93,6	94,2	95,9	96,8	98,2	95,5	94,2 ⁵	100				
1971	54,0	86,0	96,8	99,4	102,3	100,0	101,4	63,5	93,6	99,6	99,1	98,8	98,2	101,6	100	100				

¹ ² ³: Zie tabel 4.

⁴ Omdat het hier gaat over 6 in plaats van 10 jaar, is 0-6 jaar = 60.

⁵ Omdat het hier gaat over 9 5/12 in plaats van 10 jaar, is 0-9 jaar = 94,2.

se geboortegeneraties nauwkeurig te volgen. Verondersteld mag worden dat het grootste deel van de verschuivingen het gevolg was van verandering van kerkelijke gezindte. In de vorige paragraaf is reeds ingegaan op de verschillen in sterftekans tussen de katholieken¹⁴ en de onkerkelijken¹⁵. Op het effect van de migratie bij de Volkstelling van 1971 werd eveneens ingegaan. Voorts kan nog gewezen worden op de toename van het aantal vrouwen van de geboortegeneratie 1901-1911 in de periode 1920-1930. Voor het overige volstaan wij met de opmerking, dat 'enige invloed van de faktor migratie niet uitgesloten wordt geacht'.¹⁶

Bij de vergelijking van de indexcijfers zullen wij spreken van geringe, grote en zeer grote verschuivingen. Daarmee worden de volgende verschillen aangeduid:

	Korte-termijnindex	Lange-termijnindex
Geringe verschillen	< 2,5	< 5,0
Grote verschillen	2,5- < 5,0	5,0- < 10,0
Zeer grote verschillen	≥ 5,0	≥ 10,0

Lange-termijnindex

In nagenoeg alle leeftijdsgroepen van de onderscheiden geboortegeneraties blijken de drie grote kerkelijke stromingen minder overlevenden te hebben dan op grond van de landelijke indexcijfers verwacht mocht worden. Het verlies was het grootst bij de hervormden, het kleinst bij de katholieken. Bij de overigen en de onkerkelijken daarentegen treft men in bijna alle leeftijdsgroepen méér overlevenden.

KATHOLIEKEN

De procentuele sterkte van het katholieke volksdeel nam gedurende de laatste halve eeuw toe. De algemeen verspreide opvatting dat er niettegenstaande deze toename reeds lange tijd een ontkerkelijingsproces werkzaam is, wordt door de Volkstellingscijfers bevestigd. De afwijkingen t.o.v. de landelijke indexcijfers blijken echter steeds lager te zijn dan 10 punten en vóór 1971 in bijna alle gevallen lager dan 5 punten. Grote verschillen komen voor het eerst voor bij de 46-75-jarigen en de 36-45-jarige mannen in 1947 en vervolgens bij de 50-59-jarigen in 1960. In 1971 tenslotte is het verschil groot bij de mannen van 20-69 en bij de vrouwen van 50-69 jaar.

Slechts in twee gevallen was er sprake van toename: de 10-19-jarigen in 1920 (migratie na de eerste wereldoorlog?) en in 1960 (geboortegolf na de tweede wereldoorlog?).

De korte-termijnindexcijfers kunnen meer inzicht verschaffen in de vraag of in bepaalde perioden en/of geboortegeneraties meer verschuivingen plaats vonden dan in andere.

Korte-termijnindex

De hiernaast vermelde dalingen waren niet even groot in alle perioden en in alle leeftijdsklassen. Deze variaties worden hieronder besproken. N.B. De perioden tussen twee Volkstellingen omvatten 10 of 11 jaar, behalve die van 1930-1947 en 1947-1960.

Vergelijking van de afwijkingen t.o.v. de landelijke indexcijfers brengen enkele trends aan het licht in het ontkerkelijingsproces bij de katholieken.

- Uitgaande van afwijkingen van minstens 2,5 punten mogen wij konkluderen dat er een drietal uittredingsgolven waren:

Volkstelling 1930: 30-59-jarigen, met name mannen;

Volkstelling 1947: 26-55-jarigen; bij de mannen bovendien de 56-65-jarigen;

Volkstelling 1971: 20-39-jarigen; bij de mannen bovendien de 10-19-jarigen.

De uittredingsgolf van de zestiger jaren was het grootst. Bij de 20-29-jarigen was de afwijking groter dan 5,0 punten; mogelijk wordt het beeld hier vertekend door de hoge cijfers voor de 10-19-jarigen in 1960.

Het mag opmerkelijk heten dat de uittredingsgolf van de twintiger jaren in de periode erna nauwelijks afgeremd is. Bij de hervormden was dat wel het geval. Werkte bij de katholieken de krisisperiode sterker door? Remde de oorlogssituatie (hongerwinter?) de ontkerkelijking bij de hervormden meer af?

- Binnen de aangegeven uittredingsgolven speelde de leeftijd een belangrijke rol.

De leeftijdsklasse met de grootste afwijkingen t.o.v. het landelijke gemiddelde was achtereenvolgens:

Volkstelling 1930: 40-49;
Volkstelling 1947: 36-45;
(Volkstelling 1960: 30-39);
Volkstelling 1971: 20-29.

- In deze leeftijdsklassen was de uittredingsbeweging in 1931 en 1971 bij de mannen sterker dan bij de vrouwen; voor 1947 geldt het omgekeerde (oorlogssituatie?).

De uittredingsbewegingen bij het katholieke volksdeel in deze eeuw zijn nauwelijks bestudeerd. Dit in tegenstelling tot die van vóór 1900¹⁷ en tot die bij de hervormden¹⁸. Thurlings¹⁹ wijst wel op een tweetal factoren die de daling in kerkelijkheid en kerksheld bij deze bevolkingsgroep veroorzaakten. De eerste is de sociaal-ekonomische faktor: onder de sociaal en ekonomisch laagst en hoogst geplaatsten zou de verwachting, dat aan een «geloofsvergang» sociale en ekonomische voordelen verbonden waren, geleid hebben tot kerkvervreemding. Op de tweede plaats zouden ten gevolge van sociale desorganisatie de controlemechanismen van de kerkelijke integratiekaders aan kracht hebben ingeboet.

De Volkstellingsgegevens bieden onvoldoende aanknopingspunten om aan te geven in hoeverre de invloed van genoemde factoren verschillend was voor de resp. geboortegeneraties, leeftijdsklassen en perioden. In hoofdstuk 4 zal wel aandacht geschonken worden aan de omvang van de diverse bevolkingsgroepen bij de laatste twee Volkstellingen.

HERVORMDEN

Kruijt²⁰ heeft in zijn studie over de onkerkelijkheid in Nederland ruime aandacht besteed aan de uittredingsbewegingen in de tweede helft van de vorige en de eerste drie decennia van deze eeuw. Wij beperken ons tot enkele opmerkingen over de afname in deze eeuw.

De afwijkingen t.o.v. het landelijk indexcijfer voor de geboortegeneratie 1871-1900 liep van -8,4 in 1909 op tot -13,5 in 1920 (M). Bij de onderverdeling van deze generatie in drie geboortebereikjes van tien jaar komen slechts geringe verschillen aan het licht.

In de twintiger jaren zet dit proces van uittreding zeer sterk door; voor de 30-39- en de 40-49-jarigen zijn de afwijkingen resp. -21,8 en -26,1 (M).

In de periode 1930-1960 blijven de verschillen, met name in de middelste leeftijdsklassen, ongeveer even groot.

In de zestiger jaren, tenslotte, vond de tweede grote uittredingsgolf van deze eeuw plaats. In alle geboortegeneraties vanaf 1901 namen de verschillen tussen de indexcijfers voor de hervormden en die voor de totale bevolking sterk toe.

De korte-termijnindex stelt ons in staat de tweede grote uittredingsgolven te vergelijken. De afwijkingen t.o.v. de landelijke cijfers waren als volgt:

Leeftijd	1930		1970	
	M	Vr	M	Vr
50-59	- 8,1	- 6,3	-10,0	- 6,4
40-49	-11,3	- 9,2	-12,7	- 9,6
30-39	-16,2	-14,9	-20,8	-13,1
20-29	-16,0	-18,0	-23,0	-19,0
10-19	-12,8	-13,2	-12,0	-10,3

Ook al houdt men rekening met het feit dat het landelijk migratieoverschot in de jaren zestig (-0,2% voor de hervormden tegenover +1,1 landelijk) de daling van de indexcijfers voor de mannen enigszins beïnvloedt heeft, dan is toch de konklusie gerechtvaardigd dat bij de mannen de uittredingsbewegingen in de jaren zestig sterker waren dan in de jaren twintig. Voor de vrouwen geldt dat niet.

Beide uittredingsgolven hebben de 20-29-jarigen (M + Vr) en de 30-39-jarigen (M meer dan Vr) het meest beroerd. Anders dan bij de katholieken was dat in alle perioden het geval.

Dit beeld komt overeen met hetgeen de parochiesociologie in West-Europa heeft geconstateerd: mensen in de opgaande levensfase worden door de kerken het minst aangesproken. In landen als de Bondsrepubliek en Frankrijk leidt dat tot onkerksheld en geringe kerkelijke activiteiten (vgl. b.v. Freytag²¹), Nederland ook tot formule onkerkelijkheid. (Staverman: 48; Dekker: 15-16).²²

De meeste auteurs die zich in Nederland met de verklaring van de (toename van de) onkerkelijkheid hebben beziggehouden, komen tot de konklusie dat er sprake is van een kompleks van factoren²³.

Hoewel op grond van de Volkstellingsgegevens nauwelijks ingegaan kan worden op de betekenis van de diverse factoren en op hun onderlinge relatie, geeft de analyse van de uittredingsbewegingen in deze eeuw aanleiding om twee soorten uittredingsbewegingen te onderscheiden. Allereerst zijn er uittredingsbewegingen die sterk onder invloed staan van een bepaalde historische periode. Hier kan een aantal zaken genoemd worden dat Kruijt uitvoerig beschreven heeft: de verspreiding van wetenschappelijke inzichten, anti-godsdienstige en anti-kerkelijke bewegingen als «De Dageraad», sekuliere alternatieven, de sociale nood e.d.²⁴. Afhankelijk van de mate van sociale integratie en van specifiek kerkelijke gebeurtenissen (bv. kerkscheuring) kan het ene kerkgenootschap sterker getroffen worden door dergelijke uittredingsbewegingen dan het andere.

In de tweede plaats zijn er uittredingsbewegingen, die aan een bepaalde levensfase gebonden zijn. In onze huidige cultuur geldt dit voor mannen (als deelnemers aan het beroepsleven?) sterker dan voor vrouwen. De omvang van de uittredingen onder de jong-volwassenen wordt waarschijnlijk voor een niet onbelangrijk deel beïnvloed door historisch gebonden uittredingsgolven.

GEREFORMEERDEN

In de tabellen 4 en 5 en staten 8 en 9 zijn onder «gereformeerden» niet alle gereformeerde groeperingen begrepen. In het volgende overzicht is de gebruikte indeling aangegeven.

Overzicht 15. De ontwikkeling van de gereformeerde groeperingen vanaf de Volkstelling van 1899, in procenten van de totale bevolking

Volkstelling	Gereformeerden in tabellen 4 en 5 en staten 8 en 9	Overigen in tabellen 4 en 5 en staten 8 en 9	
		Ger. Kk.; Ger. Kk. vr.; Chr. Ger. Kk. ¹	Ger. Gemeenten; Oud Ger. Gemeente Overige kerkelijke gezindten
1899	8,15		6,11
1909	9,40	0,32 ²	6,12
1920	9,08	0,48	5,90
1930	8,68	0,67	5,31
1947	8,63	1,09	3,70
1960	8,33 ³	0,99 ³	3,63
1971	8,65 ³	0,73 ³	3,12

¹ Wanneer drie groeperingen samen bedoeld worden, spreken wij in de tekst van 'gereformeerden'.

² Nieuw in 1909.

³ Vgl. de opmerkingen in hoofdstuk 2 over de verschillen tussen de opgaven volgens de Volkstelling en volgens de kerkelijke administraties, speciaal voor 1971.

De afwijkingen van de indexcijfers voor de «gereformeerden» ten opzichte van de landelijke cijfers variëren sterk. Grote tot zeer grote verschillen komen voor bij de 20-59-jarigen in 1909 (positief) en in 1930, 1947 en 1960 (negatief).

Bij de vrouwen zijn de verschillen bijna in alle gevallen aanzienlijk kleiner dan bij de mannen. In 1971 komen alleen vrij grote verschillen voor in de leeftijdsklasse van 60 jaar en ouder (positief) en bij de mannen in die van 20-29 (negatief); in de andere leeftijdsgroepen komen slechts geringe verschuivingen voor (korte-termijnindex).

De toename van de «gereformeerden» in het eerste decennium ging ongetwijfeld ten koste van de hervormden. Blijkens de lange-termijnindex zette deze toename zich tot 1930 voort onder de vrouwen van de geboortegeneratie 1871-1900.

In de periode 1909-1960 waren de verliezen aanzienlijk, zeker wanneer men het relatief hoge geboortenniveau in aanmerking neemt. Volgens de korte-termijnindex waren de verschillen ten opzichte van de landelijke cijfers voor de 20-39-jarigen bijna steeds groter dan -10,0 punten voor de mannen en -5,0 punten voor de vrouwen. Een gedeelte van dit verlies zal waarschijnlijk de onkerkelijken ten goede zijn gekomen. De vraag is verder in hoeverre er, naast enkele kleine afsplitsingen, sprake was van overgang van/naar andere kerkgenootschappen en van migratie naar het buitenland.

Over de overgangen van/naar andere kerkgenootschappen verschaft ons een landelijke enquête uit 1960 iets meer inzicht.

Overzicht 16. Enkele cijfers over de overgang van/naar gereformeerde groeperingen volgens een landelijke steekproef van 1960

	Percentage leden per kerkelijke gezindte dat vroeger tot een andere groepering behoorde dan op het moment van de steekproef		Percentage leden per kerkelijke gezindte dat vroeger behoorde tot een van de gereformeerde groeperingen	
	M	Vr	M	Vr
Katholiek	9	9	1	1
Hervormd	14	9	8	4
Gereformeerd	25 ¹	34 ¹		
Overig	47	48	9	9
Onkerkelijk	46	47	4	3

¹ Hiervan was vroeger resp. 12% en 19% hervormd en behoorde resp. 11% en 5% tot een andere gereformeerde groepering dan waartoe men op het moment van de steekproef behoorde.

Bron: Faber, H. en T.T. ten Have. Ontkerkelijking en buitenkerkelijkheid in Nederland, tot 1960. Assen, 1970, p. 104.

Een en ander betekent dat van de respondenten, die in 1960 behoorden tot een van de gereformeerde groeperingen, voorheen 14% en 29% niet tot een gereformeerde groepering behoorde. Resp. 2% en 5% was vroeger onkerkelijk. Van de gereformeerden, die van gezindte veranderden, ging 80% naar een andere kerk, voornamelijk naar de Nederlands Hervormde Kerk of naar een andere gereformeerde kerk²⁵.

Over de periode vóór 1947 zijn geen migratiecijfers naar kerkelijke gezindte bekend. Het verlies in de jaren twintig en dertig, met name onder de jongvolwassenen, lijkt echter te groot dan dat het geheel veroorzaakt zou kunnen zijn door migratie naar het buitenland. Bovendien mag verondersteld worden, dat de grote uittredingsgolf in en rond de twintiger jaren niet alleen de hervormden en de katholieken geraakt heeft. De kwantitatieve betekenis van de migratie kan bij benadering wel vastgesteld worden voor de perioden vanaf 1947. Voor de periode 1947-1960 was het migratiesaldo -7,37% (landelijk -1,84%). Het verlies in de leeftijdsklasse van 25-49 jaar was voor vier-vijfde het gevolg van migratie. Anders gezegd: indien het migratiesaldo van de gereformeerden op het landelijke niveau had gelegen, dan zou het totaalpercentage gereformeerden met 0,3 procentpunt gestegen in plaats van gedaald zijn.

In de laatste periode, tenslotte, was voor de «gereformeerden» het effect van de migratie gering. De zeer grote afwijkingen volgens de korte-termijnindex bij de mannen van 20-39 jaar kunnen indirect enigszins beïnvloed zijn

door het grote aantal buitenlandse werknemers (overigen en katholieken). In de vorige paragraaf konkludeerden wij reeds dat in deze leeftijdsklassen bij gereformeerden evenals bij katholieken en hervormden een relatief sterke uittredingsgolf plaatsvond; vlg. grafiek 3.

OVERIGEN

Het aandeel van de «overigen» is sinds 1909 gedaald. De lange-termijnindex laat echter zien, dat tot 1960 de afwijkingen t.o.v. de landelijke cijfers op enkele uitzonderingen na voortdurend groter worden (positief). De grootste verschillen kwamen voor bij de geboortegeneratie van 1881-1900 (M.Vr) en van 1901-1910 (Vr). Enkele malen liepen de verschillen op tot boven +80,0 (Vr). In de zestiger jaren werden de verschillen kleiner, soms zelfs negatief.

Gezien de relatief zeer sterke bezetting van de oudere leeftijdsklassen en het lage geboortenniveau dient de voortdurende toename, waarover hier gesproken wordt, begrepen te worden als overgang vanuit de andere kerkelijke gezindten.

ONKERKELIJKEN

Op de lange termijn bezien was de toename het grootst in de jaren twintig. In 1947 en 1960 blijken de afwijkingen t.o.v. de landelijke indexcijfers kleiner te zijn geworden voor de oudere leeftijdsklassen. Doch in 1971 waren de verschillen over de gehele linie weer groter.

Volgens de indexcijfers kwam sinds het begin van deze eeuw een groot deel van de personen die uit de drie grote kerkgenootschappen traden, terecht bij de onkerkelijkheid en slechts voor een klein deel bij de overige. Dit laatste deel werd sinds 1909 voortdurend kleiner; bij de mannen van 20-29 jaar was in 1920, 1930 en 1960 al sprake van een verlies, variërend van 15 tot 20 %.

Omtrent de herkomst van de Overige kerkelijke gezindten en de onkerkelijken verschaft ons een landelijke enquête van 1960 meer inzicht. Men zou kunnen veronderstellen dat de overgang vanuit de drie grote kerkelijke stromingen naar de kleinere kerkgenootschappen een doorgangsfase is naar de onkerkelijkheid. Hoewel de gegevens van bovenstaand overzicht hierover geen uitsluiting geven, is wel duidelijk dat het absolute aantal overgangen van de Overige kerkelijke gezindten naar de onkerkelijken aanzienlijk groter is dan omgekeerd (resp. 23 en 10 personen). Gezien de grote verschuivingen in de jaren zestig zullen de verhoudingen die in dit overzicht voorkomen, aanzienlijk gewijzigd zijn. Nader onderzoek zou kunnen uitwijzen in hoeverre na 1960 de overgang naar de kleinere groeperingen afnam en in hoeverre de doorstroom naar de onkerkelijkheid toenam. De cijfers van de laatste kolom wijzen erop, dat in de periode 1960-1977 de samenstelling van de onkerkelijken naar kerkelijke herkomst op enkele punten aanzienlijke wijzigingen onderging.

De korte-termijnindex vertoont een zeer gevarieerd beeld naar geboortegeneratie en leeftijdsklasse. In de volgende perioden traden in nagenoeg alle leeftijdsklassen zeer grote verschillen op:

1899-1909: toename
1909-1920: toename (Vr)
1920-1930: toename (Vr)
1947-1960: toename (met name 40 jaar en ouder)
1960-1971: afname (exkl. de mannen van 20-39 jaar).

De toename in het eerste decennium correspondeert waarschijnlijk met de toename bij de gereformeerden en de afname bij de hervormden. De faktor migratie was van grote betekenis in 1920 en 1930 (Vr) en in 1971 (M).

In het eerste decennium, in de twintiger en in de zestiger jaren steeg het aantal onkerkelijken het snelst. De korte-termijnindex laat verder zien, dat in de periode 1930-1960 onder de overlevenden van de geboortegeneratie van 1871-1890 een lichte herkerkelijking plaats vond.

De toename van het aantal onkerkelijken was steeds het grootst onder de 20-30-jarigen.

Overzicht 17. Kerkelijke herkomst van de respondenten behorende tot de Overige kerkelijke gezindten en de onkerkelijken, in procenten

	1966 ¹		1977 ²		1977 ²
	overige	k.g.	onkerkelijken	onkerkelijken	
	M	Vr	M	Vr	
Van jongsaf hiertoe behorend	53	52	54	53	63,0
Voorheen behorend tot:					
- katholieken	6	4	14	12	15,3
- hervormden	16	20	21	27	13,4
- gereformeerden	9	9	4	3	2,5
- overige		4	6	5	3,1
- onkerkelijken	16	11			
Totaal	100	100	99	100	100
Totaal absoluut	32	46	235	175	3099

¹ Faber, H. en T. T. ten Have, Ontkerkelijking en buitenkerkelijkheid in Nederland, tot 1960, Assen, 1970, p. 104.

² Radio en Religie. N.O.S. Afd. kijk- en luisteronderzoek. Hilversum, 1978, p. 9 (incl. 2,7% geen opgave).

Noten

¹ In navolging van het CBS gebruiken wij de term «geboortegeneratie» om de personen aan te geven die in een bepaalde periode geboren zijn.

² Zie: Heek, F. van, Het geboortenniveau der Nederlandse Rooms-Katholieken. Een demografisch-sociologische studie van een geëmancipeerde minderheidsgroep. Leiden, 1954, p. 45 en Hofstee, E. W., Het proces der geboortedaling in Nederland 1850-1960. In: Mens en Maatschappij, jaargang 38, 1963, p. 133.

³ De verhouding tussen het aantal levendgeborenen en het aantal gehuwde vrouwen van 20-39 jaar.

⁴ Heek, F. van, op cit.; Links, J. A., Enige aspecten van de ontwikkeling van de kerkelijke gezindten. In: Sociologische Gids, Jaargang 18, 1971, pp. 265-276.

⁵ Heek, F. van, op cit. en Heek, F. van, Het Nederlandse geboortepatroon en de godsdienstfactor gedurende de laatste halve eeuw. In: Mens en Maatschappij, jaargang 38, 1963, pp. 257-268.

⁶ Hofstee, E. W., De groeiende Nederlandse bevolking. In: A. N. J. den Hollander, red., Drift en Koers. Een halve eeuw sociale verandering in Nederland. Assen, 1968¹ 1961², pp. 13-84 en Hofstee, E. W., Het proces der geboortedaling in Nederland 1850-1960. In: Mens en Maatschappij, jaargang 38, 1963, p. 132.

⁷ Fros, H. en P. G. Swanborn, Kerkelijke gezindte en leeftijdsopbouw. Enkele Volkstellersgegevens op de korrel. In: Sociologisch Bulletin, jaargang 17, p. 145.

⁸ Cobbon, N. P. en J. A. P. Hagenaars, Enkele analysetechnieken voor het bepalen van de effecten van leeftijd, kohort en periode. In: Sociale Wetenschappen, jaargang 20, 1977, no. 1, p. 73.

⁹ Veranderend getij. Structuurveranderingen in Nederland en hun consequenties voor het kerkelijk leven. Deel 1. Stichting Gereformeerd Sociologisch Instituut. Amsterdam, 1961, pp. 27-31.

¹⁰ Idem, p. 32.

¹¹ Fros, H. en P. G. Swanborn, op cit., p. 146.

¹² Idem.

¹³ God in Nederland. Een statistisch onderzoek naar godsdienst en kerkelijkheid in Nederland. Amsterdam, 1967, pp. 104-105.

¹⁴ Vgl. Kruijt, J. P., Kerkelijkheid en onkerkelijkheid in Nederland. In: De Socialistische Gids, jaargang XX, 1935, p. 432 en Fros, H. en P. G. Swanborn, op cit. p. 145.

¹⁵ Vgl. Cobbon, N. P. en J. A. P. Hagenaars, op cit., p. 73.

¹⁶ 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 7A, p. 21.

¹⁷ Kok, J. A. de, Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie. Assen, 1964.

¹⁸ Kruijt, J. P., De onkerkelijkheid in Nederland. Haar verbreiding en oorzaken. Proeve ener sociografische verklaring. Groningen-Batavia, 1933.

¹⁹ Thurlings, J. M. G., De wankelende zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme. Nijmegen-Amersfoort, 1971, p. 123.

²⁰ Kruijt, J. P., zie noot 18, Hoofdstuk IV.

²¹ Freytag, J., Die Kirchengemeinde in soziologischer Schicht. Hamburg, 1959, pp. 58-59.

²² Staverman, R. J., Buitenkerkelijkheid in Friesland. Assen, 1954, p. 48.

²³ Dekker, G., Wat is er met de kerk aan de hand? Kampen, 1971, pp. 15-16.

²⁴ Zie bijvoorbeeld Kruijt, J. P., De onkerkelijkheid in Nederland. Haar verbreiding en oorzaken. Proeve ener sociografische verklaring. Groningen-Batavia, 1933; Dekker, G., op cit., pp. 18-19.

²⁵ Faber, H. en T. T. ten Have, Ontkerkelijking en buitenkerkelijkheid in Nederland tot 1960. Assen, 1970, pp. 365-381.

²⁶ Vermoeten, W. H., Hervormd Amsterdam in de crisis 1960-1970. Baarn, 1972, pp. 214-231.

²⁷ Kruijt, J. P., 1933 (passim).

²⁸ Faber, H. en T. T. ten Have, op cit., p. 514.

4. Beroepsgroep en opleidingsniveau

In dit hoofdstuk zal op basis van de uitkomsten van de Volkstelling 1971 ingegaan worden op de mogelijke samenhang tussen enerzijds de kerkelijke gezindte waartoe mensen zich al dan niet gerekend willen zien en anderzijds de sociale beroepsgroep waartoe zij behoren en hun opleidingsniveau. Het beschikbare materiaal stelt ons in staat enkele aspecten te belichten van de sociale en kulturele positie van de aanhang van de verschillende kerkelijke gezindten. Het zal duidelijk zijn dat op deze plaats niet gedacht kan worden aan het schetsen van een enigszins compleet beeld.

Het valt te betreuren dat de integrale uitkomsten van de Volkstelling 1971 voor wat de variabelen «sociale beroepsgroep» en «opleidingsniveau» betreft niet zodanig door het CBS zijn gepresenteerd dat vergelijkingen met overeenkomstige uitkomsten van vorige Volkstellingen zonder meer mogelijk zijn. Voor de eerstgenoemde variabele kunnen dergelijke vergelijkingen nu slechts gemaakt worden op basis van de steekproefgegevens.

4.1. Beroepsgroep

4.1.1. De begrippen «sociale groep» en «beroepsgroep»

De beroepsbevolking is ingedeeld naar sociale groep. Bij het samenstellen van deze indeling is uitgegaan van de positie in het bedrijf, te weten: zelfstandigen, personen in loondienst en medewerkende gezinsleden¹. Een verdere differentiatie binnen deze groepen kwam tot stand op basis van verschillende criteria.

a. Zelfstandigen

De wetenschappelijke vrije beroepen zijn apart onderscheiden. Alle overige zelfstandigen zijn ingedeeld naar de aard van het bedrijf en/of het aantal personeelsleden in loondienst.

b. Personen in loondienst

Op basis van de aard van het beroep/functie zijn employees en arbeiders onderscheiden. De employees zijn onderverdeeld met behulp van gegevens over aard en niveau van de functie en over onderwijsniveau.

Schema 1. Indeling van de variabelen 'sociale groep' en 'plaats in het huishouden'

Integrale uitkomsten:	Tabel 6.	Steekproefuitk.:	Tabel 7 t/m 10 ¹
plaats in huish.	sociale groep	plaats in huish.	sociale groep
- hoofden van huishoudens/ alleenstaanden ²	- zelfstandigen - employees - arbeiders - landarb. of derg. - soc. gr. onbekend - zonder beroep	- hoofden huish. - alleenstaanden - echtgenotes - kinderen - anderen - niet tot een gezin behorende personen van de gestichts- bevolking	- zelfstandigen - employees - arbeiders - landarb. of derg. - medew. gezinsleden - soc. gr. onbekend - tijd. niet werkend - zonder beroep
- overige in huishoudens	- medew. gezinsleden - over. met beroep - zonder beroep		
in inr./tehuis	- met beroep - zonder beroep		

¹ In genoemde tabellen zijn de gegevens opgenomen voor de totale bevolking, voor hoofden van huishoudens, voor de alleenstaanden en voor de echtgenotes.

² Voor een uitgebreide toelichting op de begrippen 'hoofden van huishoudens' en 'alleenstaanden' zie de technische toelichting, nr. B.3.

Ten aanzien van middelbare en lagere employees en arbeiders (exkl. landarbeiders) is een verdere onderverdeling aangebracht naar inkomensklasse.

c. Medewerkende gezinsleden

Deze zijn ingedeeld naar de aard van het bedrijf.

Het zal na het voorgaande duidelijk zijn dat het hier niet zonder meer om een indeling naar beroep gaat. Het is wellicht juist te spreken van een indeling naar beroepsgroep. In de tabellen en staten zal de door het CBS gehanteerde term «sociale groep» gebruikt worden.

Er zijn indelingen denkbaar die meer inzicht verschaffen in de beroepsstructuur van de resp. kerkelijke gezindten. Het is hier echter niet de plaats om in te gaan op de redenen waarom besloten is tot de gehanteerde indeling. Wel moet erop gewezen worden dat bij de presentatie van de integrale uitkomsten van de Volkstelling 1971 de variabele «sociale groep» gekoppeld is aan de variabele «plaats in het huishouden». Een en ander is in het volgende schema weergegeven.

Zoals schema 1 laat zien, beschikken wij over twee soorten gegevens.

Allereerst zijn er de integrale uitkomsten, opgenomen in tabel 6. Deze cijfers hebben betrekking op de gehele bevolking. De opstelling van de cijfers is zodanig dat men er alleen voor de hoofden van huishoudens/alleen-

4.1.2. De gegevens

Staat 10. Bevolking naar kerkelijke gezindte en sociale groep, in procenten; bij A zijn 'onbekend' en 'zonder beroep' niet opgenomen (vgl. tabel 10)

	R.-K.	N.H.	G.Kk.	Gk.-Vr.	Ov.G.	Ev.-L.	Do.	Rom.	And.-k.g.	Hum.	Ov.-zo.	Nederl.
A. Hoofden huishoudens/aleenst. (Def. 1947)												
Vrije beroepen (wetens.)	0,5	0,6	0,6	0,4	0,1	1,4	3,6	6,8	0,4	1,8	0,8	0,6
over. z. excl. l.b.: — >= 10 man pers.	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	0,7	1,2	0,9	0,4	0,5	0,7	0,8
— in winkelbedr.	2,8	2,7	3,1	3,0	3,4	2,5	2,5	1,3	1,0	1,6	2,0	2,5
— in ambachtsbedr.	2,6	2,8	2,5	2,5	3,4	2,1	2,1	0,8	1,0	1,5	2,2	2,5
— over zelfst.	4,9	5,2	4,9	5,0	5,7	5,3	5,7	4,7	2,7	4,6	5,3	5,0
Zelfst. landbouw	5,8	8,2	7,4	7,5	11,9	0,6	8,9	1,0	0,7	0,7	1,1	5,2
Empl.: — hogere	6,2	6,8	8,9	7,3	4,6	16,5	21,5	39,0	5,7	23,1	9,5	7,6
— middl. + ink. >= 16 000	11,3	11,5	14,7	13,2	10,6	17,9	18,3	19,3	7,3	27,3	13,5	12,1
+ ink. 12. — < 16 000	6,7	6,2	8,3	8,3	6,2	9,0	7,8	9,0	4,7	9,7	7,3	6,8
+ ink. < 12 000	0,5	0,5	0,9	1,1	0,5	0,9	1,0	1,6	0,6	1,2	0,6	0,6
— lag. + ink. >= 12 000	5,1	5,6	6,4	6,1	5,4	6,7	5,0	3,4	3,7	5,6	6,3	5,6
+ ink. 8. — < 12 000	5,8	5,6	6,4	6,7	5,4	7,8	5,2	4,4	5,2	4,9	6,6	6,0
+ ink. < 8 000	0,8	0,8	1,0	1,1	0,7	1,5	1,2	1,1	1,0	1,1	1,1	0,9
arbeid.: + ink. >= 16 000	1,8	1,8	1,6	1,4	1,5	1,9	0,7	0,7	1,2	1,8	2,3	1,9
+ ink. 12. — < 16 000	13,4	12,6	9,9	10,0	12,5	8,3	4,2	2,0	11,5	6,0	14,2	13,0
+ ink. 8. — < 12 000	25,8	22,5	17,5	19,9	20,4	14,2	8,2	2,9	47,8	6,5	22,4	23,9
+ ink. < 8 000	3,6	3,4	2,4	2,8	2,6	2,1	1,9	0,8	4,3	1,5	3,3	3,4
landarb. of dergelijke	1,7	2,6	2,6	2,8	3,9	0,5	1,2	0,2	0,8	0,4	0,9	1,8
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
B. Overige personen												
in huishoudens:												
— medewerk. gezinsleden	1,5	2,0	1,5	1,5	1,8	0,8	1,6	0,8	0,6	0,9	0,8	1,4
— over. met beroep	19,0	17,6	15,8	15,4	15,6	15,8	12,6	14,0	18,9	20,6	19,4	18,4
— zonder beroep	75,9	76,9	79,2	80,3	80,5	75,2	77,4	77,7	77,2	74,5	78,2	77,0
In inricht./tehuizen												
— met beroep	1,1	0,8	1,3	1,4	0,7	0,9	0,7	0,7	1,0	0,5	0,5	1,0
— zonder beroep	2,5	2,9	2,2	1,5	1,3	7,2	7,7	7,0	2,3	3,5	1,2	2,3
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Staat 11. Werkende beroepsbevolking naar kerkelijke gezindte, sociale groep en geslacht, in procenten; excl. de categorieën 'medewerkende gezinsleden', 'tijdelijk niet-werkend' en 'sociale groep onbekend' (Tabel 7 t/m 9) (Steekproefgegevens)

	R.-K.		N.H.		Geref.		Over. k.g.		Geen k.g.		Nederl.		R.-K.	N.H.	Ger.	Ov. k.g.	Geen k.g.	Nederl.	
	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.							
2. Totaal generaal¹																			
Vrije beroepen (wetens.)	0,4	0,0	0,5	0,1	0,5	0,1	1,0	0,3	0,7	0,2	0,5	0,1	0,3	0,4	0,4	0,8	0,6	0,4	0,4
Over. zelfst. exkl. l.b.	9,0	3,9	9,6	3,6	10,1	3,0	5,7	4,4	8,9	3,9	9,1	3,8	7,7	8,2	8,4	5,4	7,7	7,8	7,8
Zelfstandigen l.b.	5,1	0,3	7,4	0,5	7,2	0,4	1,4	0,1	1,1	0,0	4,7	0,3	3,9	5,9	5,5	1,1	0,8	3,6	3,6
Hogere employees	5,1	0,7	5,8	1,2	7,1	0,9	8,9	3,8	8,1	1,9	6,3	1,2	3,9	4,7	5,5	7,7	6,7	5,1	5,1
Middelbare employees	15,0	12,8	14,8	12,9	18,1	16,4	13,1	18,7	18,4	13,2	16,0	13,4	14,4	14,4	17,7	14,4	17,2	15,4	15,4
Lagere employees	12,6	46,3	12,3	47,2	14,3	52,8	10,1	41,1	14,5	48,7	13,1	47,5	21,2	20,3	23,8	17,1	22,5	21,4	21,4
Arbeiders	50,7	35,7	46,5	34,0	39,3	26,1	58,9	31,1	47,4	32,0	48,2	33,4	46,9	43,6	36,0	52,6	43,7	44,6	44,6
Landarbeiders	2,1	0,4	3,1	0,5	3,4	0,3	1,0	0,5	1,1	0,2	2,2	0,3	1,7	2,5	2,7	0,9	0,9	1,7	1,7
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
3. Hoofden v. huishoudens																			
Vrije beroepen (wetens.)	0,5	0,1	0,6	0,2	0,6	0,8	1,6	0,4	0,8	0,3	0,6	0,2	0,5	0,6	0,6	1,5	0,8	0,6	0,6
Over. zelfst. exkl. l.b.	11,4	17,6	11,5	11,2	12,3	13,8	8,9	10,5	10,3	9,1	11,1	13,1	11,5	11,5	12,4	8,9	10,3	11,2	11,2
Zelfstandigen l.b.	6,2	3,2	8,7	4,5	8,5	2,1	2,2	1,3	1,2	0,3	5,6	2,5	6,1	8,6	8,4	2,1	1,2	5,5	5,5
Hogere employees	6,3	1,4	7,1	1,7	8,9	1,8	14,8	5,3	10,0	3,3	7,9	2,2	6,2	7,0	8,8	14,5	9,8	7,8	7,8
Middelbare employees	18,3	17,7	17,6	18,6	21,4	25,1	20,7	28,9	21,6	20,0	19,3	19,6	18,3	17,6	21,5	20,9	21,6	19,3	19,3
Lagere employees	10,6	28,0	10,7	30,3	11,8	29,7	11,7	29,6	12,3	35,2	11,2	30,8	10,9	11,1	12,1	12,3	12,8	11,6	11,6
Arbeiders	45,1	31,3	41,1	32,5	33,6	25,6	39,3	23,6	42,9	31,4	42,4	30,8	44,8	41,0	33,4	38,7	42,7	42,2	42,2
Landarbeiders	1,8	0,7	2,7	1,1	3,0	1,1	1,0	0,9	0,9	0,2	1,9	0,7	1,8	2,7	3,0	1,0	0,9	1,8	1,8
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
4. Alleenstaanders																			
Vrije beroepen (wetens.)	0,2	0,2	1,1	0,3	0,7	0,2	0,2	0,9	0,9	0,4	0,5	0,3	0,2	0,6	0,4	0,3	0,7	0,4	0,4
Over. zelfst. exkl. l.b.	8,9	6,5	11,8	6,4	9,3	4,7	1,2	6,7	12,9	6,2	8,3	6,2	7,7	8,6	6,1	2,1	9,6	7,3	7,3
Zelfstandigen landbouw	4,1	0,3	8,3	0,6	5,6	0,3	0,1	..	1,3	..	3,0	0,3	2,2	3,7	1,8	0,1	0,7	1,7	1,7
Hogere employees	6,7	2,5	7,2	4,5	7,0	3,4	1,0	7,8	8,9	5,3	5,9	4,2	4,7	5,6	4,4	2,1	7,2	5,1	5,1
Middelbare employees	11,4	33,9	14,5	35,5	23,0	41,6	2,4	32,8	18,2	33,2	11,6	34,9	22,2	26,9	36,2	7,3	25,5	22,5	22,5
Lagere employees	12,0	36,1	14,9	34,2	22,7	37,6	2,4	29,0	16,8	37,0	11,5	35,6	23,6	26,3	33,3	6,7	26,6	22,8	22,8
Arbeiders	55,3	20,5	39,0	18,5	28,3	11,9	92,0	22,8	39,8	17,6	57,6	18,4	38,6	26,9	16,7	80,9	29,1	39,4	39,4
Landarbeiders	1,3	0,1	3,2	0,1	3,3	0,2	..	..	1,2	0,2	1,4	0,1	0,7	1,4	1,1	0,5	0,7	0,8	0,8
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

¹ In het totaal generaal zijn naast de hoofden van huishoudens en alleenstaanden ook opgenomen echtgenotes, kinderen, anderen en de niet tot een secundair gezin behorende personen van de gestichtsbevolking

staanden (samen) uit kan afleiden hoe het op het moment van de Volkstelling gesteld was met de relatie tussen kerkelijke gezindte en het al dan niet behoren tot de beroepsbevolking². Omdat onze aandacht naar deze relatie uitgaat, zijn in het eerste deel van staat 10 de categorieën «sociale groep onbekend» en «zonder beroep» achterwege gelaten.

Op de tweede plaats zijn er de *steekproef* uitkomsten. De tabellen bevatten gegevens over de kerkelijke gezindten naar sociale groep en geslacht voor de volgende categorieën:

Tabel 7 voor de totale bevolking;

Tabel 8 voor alle hoofden van huishoudens;

Tabel 9 voor alle alleenstaanden;

Tabel 10 voor alle echtgenotes (exkl. degenen die vallen onder tabel 8).

In twee opzichten vullen de steekproefgegevens de integrale uitkomsten aan.

- Tabel 7 stelt ons in staat meer inzicht te verkrijgen in de relatie tussen kerkelijke gezindte en sociale groep, voor de totale bevolking.
- Voor de hoofdcategorieën van tabel 7 (totale beroepsbevolking) en tabel 8 (hoofden van huishoudens voor zover behorende tot de beroepsbevolking) is vergelijking met de uitkomsten van de Volkstelling van 1960 mogelijk.

In staat ii, waarin de procentuele verdeling van de kerkelijke gezindten naar beroepsgroep is weergegeven, zijn enkele van de categorieën die in tabel 7 t/m 9 voorkomen, buiten beschouwing gelaten.

Het betreft hier op de eerste plaats de *personen zonder beroep*; hiertoe behoren gepensioneerden, AOW-trekkers e.d., scholieren en studerende, personen die werkzaam zijn in eigen huishouding en jongere kinderen die nog niet naar school gaan enz. Op de tweede plaats laten wij de categorie *medewerkende gezinsleden* buiten beschouwing. Wij merken hier slechts op, dat het verschijnsel van de in het gezinsbedrijf meewerkende echtgenotes en ongehuwde kinderen zich bij de katholieken, hervormden en gerefor-

Overzicht 18. Medewerkende gezinsleden, personen met beroep doch tijdelijk niet werkend en personen met beroep waarvan de sociale groep onbekend is, in procenten; 100% = beroepsbevolking per kerkelijke gezindte in de aangegeven tabel

	Kath.	Herv.	Ger.	Over.	Onk.	Ned.
<i>Medewerkende gezinsleden:</i>						
— 1971 ¹	2,8	3,6	3,1	1,1	1,4	2,6
— 1960 ²	5,4	5,6	5,8	1,0	1,9	4,7
<i>Tijdelijk niet werkend:</i>						
— Totale beroepsbevolking ¹	1,2	0,7	0,8	1,2	1,5	1,1
— hoofden van huishoudens ³	1,1	0,7	0,6	1,1	1,2	1,0
— alleenstaanden ⁴	2,0	1,8	1,1	0,7	2,4	1,8
<i>Sociale groep onbekend:</i>						
— totale beroepsbevolking ¹	2,5	2,6	2,0	4,8	3,0	2,7
— hoofden van huishoudens ³	1,8	1,9	1,4	2,8	2,2	1,9
— alleenstaanden ⁴	8,5	7,2	6,2	8,7	8,3	8,1

¹ Tabel 7;

² 13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960. Deel 7.A. tabel 4;

³ Tabel 8;

⁴ Tabel 9.

meerden sterker blijkt voor te doen dan bij personen van de andere gezindten; vgl. overzicht 18. Dit houdt verband met het relatief grote aandeel van de zelfstandigen in winkel- en ambachtsbedrijven en in de landbouw bij deze drie groeperingen. Tenslotte laten wij bij de nu volgende bespreking van de beschikbare gegevens de categorieën *tijdelijk niet werkenden* en personen waarvan de *sociale groep onbekend* is, achterwege. Deze laatste categorie blijkt verhoudingsgewijs het sterkst vertegenwoordigd te zijn bij de overige kerkelijke gezindten, hetgeen zeker ook verband houdt met de sterke concentratie van buitenlandse werknemers bij deze gezindten.

In de nu volgende bespreking van de resp. kerkelijke gezindten naar beroepsgroep zullen steeds eerst de integrale uitkomsten (= hoofden van huishoudens/alleenstaanden) aan de orde komen en vervolgens de steekproefuitkomsten (= totale beroepsbevolking). Aan de vrouwelijke beroepsbevolking zullen wij in een afzonderlijke paragraaf aandacht schenken (4.1.4).

In het eerste hoofdstuk vermeldde wij, dat vergelijking van de integrale en de steekproefuitkomsten, voor zover mogelijk, laat zien dat er slechts verschillen bestaan van enkele tienden van procentpunten. Voor de hoofden van huishoudens/alleenstaanden komen de steekproefgegevens in drie gevallen 0,3 en in twee gevallen 0,4 procentpunt lager uit dan de integrale uitkomsten. Gezien het feit dat het hier employeés en arbeiders betreft, vermoeden wij dat deze verschillen mede veroorzaakt zijn door de tijdelijk niet werkenden; deze zijn in de integrale uitkomsten ingedeeld bij de resp. beroepsgroepen, doch in de steekproefuitkomsten afzonderlijk opgenomen. Overigens blijven alle afwijkingen ten opzichte van de integrale uitkomsten binnen de betrouwbaarheidsmarge van 95%³.

4.1.3. De beroepsbevolking

In de sociologie is vanouds een verband gelegd tussen godsdienstige oriëntaties en de posities die mensen in de samenleving innemen, evenals tussen de rol die kerkgenootschappen in de maatschappij vervullen en de sociale posities van hun leden. De uitkomsten van de Volkstellingen bieden onvoldoende aanknopingspunten voor een onderzoek van de desbetreffende theorieën. Bovendien is iemands kerklidmaatschap een onvoldoende — en in betekenis verschuivende — indicatie van zijn/haar godsdienstige oriëntatie. Wel kunnen de vragen en speculaties waartoe het materiaal aanleiding geeft, een belangrijke stimulans zijn tot verder onderzoek.

Bij vergelijking van percentages van de ene kerkelijke gezindte met een andere of met het totaal zullen wij vooral aandacht besteden aan verschillen van 1,0 procentpunt of meer.

a. Over de *katholieken* is in de laatste decennia nogal eens gezegd, dat het een groepering is die zich vanuit een minderheidspositie geëmancipeerd heeft tot een minstens gelijkwaardige groep in de samenleving. «De nederlandse katholiek wordt volwaardig nederlander, ten volle en gelijkwaardig deelnemend aan het maatschappelijke, economische en politieke leven, ...»⁴. In het begin van de jaren 60 zou dit emancipatieproces voltooid zijn⁵.

Vooral op het terrein van het onderwijs zou de achterstand ingelopen zijn; in paragraaf 4.2 zullen wij daarop terugkomen. Of ditzelfde ook gezegd kan worden over de sociaal-economische posities is minder duidelijk⁶. Bij de Volkstelling van 1960 werd een zichtbare achterstand gekonstateerd in de hogere inkomensklassen, bij de vrije beroepen en de ambtenaren. Voor Kuiper was dit aanleiding het vermoeden uit te spreken, «dat het emancipatieproces minder snel voortschrijdt, zelfs enigermate stopt»⁷.

Staat 10 laat zien dat bij de katholieken (*hoofden van huishoudens/alleenstaanden*) de zelfstandigen in winkel- en ambachtsbedrijven en in de landbouw en de arbeiders (vooral de lagere inkomensklassen) nog steeds oververtegenwoordigd en de employeés (vooral de hogere) nog steeds ondervertegenwoordigd zijn. Indien de middelbare en lagere employeés en de arbeiders in twee inkomensklassen verdeeld worden, blijkt dat de katholieken in de lagere inkomensklassen het sterkst vertegenwoordigd zijn.

In hoeverre het achterblijven van de katholieken bij de hogere employeés en bij de hogere inkomensgroepen van de overige employeés betrekking heeft op hoge posities in het bedrijfsleven of in het overheidsapparaat, kan niet worden vastgesteld op grond van de gegevens van de Volkstelling van 1971. Bij de Volkstelling van 1960, waar onderscheid gemaakt werd tussen employeés en ambtenaren (totale beroepsbevolking) betrof het beiden.

Overzicht 19. Middelbare en lagere employeés en arbeiders naar inkomensklasse; uit staat 10 (hoofden van huishoudens/alleenstaanden).

	Kath.	Herv.	Ger.	Over.	Onk.	Ned.
Middelbare en lagere employeés:						
— inkomen $\geq 12\ 000$	23,1	23,3	23,7	19,2	27,3	24,5
< 12 000	7,1	6,9	8,2	7,1	8,3	7,5
arbeiders:						
— inkomen $\geq 12\ 000$	15,2	14,4	11,7	11,3	16,4	14,9
< 12 000	29,4	25,9	18,6	43,4	25,3	27,3
Middelbare en lagere employeés en arbeiders:						
— inkomen $\geq 12\ 000$	38,2	37,7	40,1	30,6	43,6	39,4
< 12 000	36,5	32,7	28,8	50,5	33,7	34,7

De vraag of de «verroomsing van de middenstand»⁸ doorgedaan is, kan slechts benaderend worden beantwoord. Van alle bedrijfshoofden in winkelbedrijven was volgens de Volkstellingen van 1930, 1947 en 1960 resp. 34,7, 37,0 en 40,6% katholiek; van de zelfstandigen in winkelbedrijven (hoofden van huishoudens/alleenstaanden) was in 1971 41,8% katholiek.

Vergelijking van de gegevens van de laatste twee Volkstellingen is voor de hoofdkategorieën wel mogelijk, voor de *totale beroepsbevolking* én voor de hoofden van huishoudens. Van beide groepen geven wij de verschillen tussen de procentuele verdelingen.

Overzicht 20. Verschillen tussen de procentuele verdelingen per kerkelijke gezindte naar sociale groep van 1971 en 1960: percentage 1971 minus percentage 1960; uit staat 11.

	Kath.	Herv.	Ger.	Over.	Onk.	Ned.
<i>Beroepsbevolking, werkend:</i> ¹						
Vrije beroepen (wetens.)	-0,1	-0,1	-0,1	-0,8	-0,1	-0,1
Overige zelfst. (exkl. l.b.)	-1,9	-2,3	-2,8	-6,1	-2,2	-2,3
Zelfst. in landbouw	-1,8	-2,2	-2,9	-1,3	-0,3	-1,8
Hogere employeés	+1,5	+1,9	+2,4	-0,4	+2,7	+2,0
Overige employeés	+8,8	+8,1	+9,3	-3,0	+9,0	+8,5
Arbeiders	-5,8	-3,5	-3,2	+12,1	-8,3	-4,8
Landarbeiders	-0,7	-1,9	-2,7	-0,6	-0,7	-1,3
<i>Hoofden van huishoudens, werkend:</i> ¹						
Vrije beroepen (wetens.)	-0,1	-0,1	-0,1	-0,7	-0,2	-0,2
Overige zelfst. (exkl. l.b.)	-3,4	-3,1	-4,1	-6,3	-2,8	-3,4
Zelfst. in landbouw	-3,2	-3,1	-4,3	-1,6	-0,3	-3,0
Hogere employeés	+3,1	+3,2	+4,3	+3,8	+4,5	+3,6
Overige employeés	+7,3	+6,2	+7,3	+3,8	+6,8	+7,0
Arbeiders	-3,0	-1,4	+0,1	+1,3	-7,2	-2,8
Landarbeiders	-0,5	-1,8	-2,9	-0,5	-0,8	-1,3

¹ Excl. de categorieën: medewerkende gezinsleden, tijdelijk niet werkend en sociale groep onbekend.

De veranderingen tussen de procentuele verdeling bij de katholieken en bij de totale nederlandse beroepsbevolking in de periode 1960-1971 blijken in grote mate parallel verlopen te zijn. Alleen bij de arbeiders nam de oververtegenwoordiging van de katholieken 1,0 procent af. Hierbij dient aangetekend te worden, dat het grote aantal buitenlandse werknemers bij de overige gezindten (vooral alleenstaanden) van invloed is geweest op het landelijke percentage arbeiders. Bij de hoofden van huishoudens was geen sprake van een noemenswaardige verschuiving.

De percentages *vrije beroepen* in dit overzicht zijn te klein om na te gaan of de katholieken iets van hun achterstand ingelopen hebben. Bezie men het aandeel van de katholieken op het totaal van de vrije beroepsbeoefenaars dan blijkt hiervan geen sprake. Of kerkverlating hier op bijzondere wijze meespeelt, is niet aan te geven. Deze zelfde vraag kan men stellen bij de daling van het percentage arbeiders, terwijl hier ook sprake kan zijn van sociale stijging.

Overzicht 21. Vrije beroepen naar kerkelijke gezindte, in procenten; uit tabel 7.¹

	1930 ²	1947 ²	1960	1971
Katholiek	22,4 (36,2)	25,4 (36,6)	27,5 (39,7)	27,6 (40,3)
Hervormd	29,9 (34,5)	25,4 (31,7)	26,4 (28,2)	23,3 (22,9)
Gereformeerd	6,1 (8,1)	5,6 (8,9)	7,7 (8,8)	8,1 (8,7)
Overig	13,7 (6,3)	9,7 (3,9)	10,7 (3,5)	7,1 (3,4)
Onkerkelijk	27,9 (14,9)	33,9 (18,9)	27,8 (19,8)	33,9 (24,7)
Nederland	100 (100)	100 (100)	100 (100)	100 (100)

¹ De cijfers tussen haakjes betreffen alle beroepsgroepen samen.

² Ontleend aan Kuiper, G. Beroep en kerkgenootschap. In: Mens en Maatschappij, jrg. 28, 1953, pp. 27-28 en Kruijt, J.P. Kerkelijkheid en onkerkelijkheid in Nederland. In: De Socialistische Gids, jrg. XX, 1935, pp. 436.

Op grond van de besproken gegevens is het gerechtvaardigd om voor de zestiger jaren dezelfde konklusie te trekken als Kuiper deed voor de vijftiger jaren: van inlopen van de achterstand van het katholieke volksdeel was nauwelijks sprake. Deze konklusie heeft alleen betrekking op de Volkstellingsgegevens. Een breder onderzoek naar de beroepsmobiliteit zou nodig zijn om meer te kunnen zeggen over dit emancipatieproces dan met deze algemene uitspraak wordt gedaan. Daarbij zou ook de vraag aan de orde dienen te komen of van volstreekte proportionaliteit uitgegaan kan worden bij het vaststellen van eventuele emancipatie⁹.

b. Bij eerdere Volkstellingen is gekonstateerd dat het aandeel van de agrarische beroepen bij de *hervormden* evenals bij de katholieken en de gereformeerden, relatief groot was. Van de hervormden is verder bekend, dat zij «het meest gekarakteriseerd worden door het feit, dat zij nauwelijks iets karakteristieks vertonen»¹⁰. Gelden beide uitspraken ook nog in 1971? Welke veranderingen vonden er plaats in de procentuele verdeling van de hervormden naar beroepsgroep?

Vergelijkt men de procentuele verdeling van de hervormde *hoofden van huishoudens/alleenstaanden* met de landelijke percentages (staat 10), dan zijn de volgende aksenten aanwijsbaar:

- agrarische beroepen: sterk oververtegenwoordigd;
- employeés en arbeiders: lichte ondervertegenwoordiging in bijna alle inkomensklassen; vgl. ook overzicht 19;
- overige zelfstandigen exkl. landbouw licht oververtegenwoordigd.

Hierna, bij de bespreking van de totale beroepsbevolking, zullen wij nader ingaan op de veranderingen in de procentuele verdeling in de periode tussen de laatste twee Volkstellingen. De in staat 10 gehanteerde onderverde-

ling van de «overige zelfstandigen» komt echter in staat 11 niet voor. Daarom zetten wij hier enkele percentages van 1971 hoofden van huishoudens/alleenstaanden en van voorgaande tellingen (totale beroepsbevolking) bij elkaar.

Overzicht 22. Het aandeel van de hervormden bij de 'overige zelfstandigen, excl. landbouw', per beroepsgroep (= 100%); uit tabel 6.

Hoofden van huishoudens/alleenstaanden (zelfst.)	Totale beroepsbevolking (bedrijfshoofden)			
	1971		1960	1947 ² 1930 ²
In winkelbedrijven ¹	24,7	Winkelbedrijven	28,8	31,6 33,7
In ambachtsbedr. ¹	26,2	Nijverheid	30,3	30,6 33,1
Overige zelfst.	24,3	Overige bedr. hoofden	29,7	
Hervormde beroepsbeoefenaars	22,9	Hervormde beroepsbeoefenaars	28,2	31,7 34,5

¹ Excl. de zelfstandigen met 10 of meer man personeel.

² Ontleend aan Kuiper, G, Beroep en kerkgenootschap. In: Mens en Maatschappij, jrg. 28, 1953, pp. 27-28.

Hoewel de gegevens van 1971 niet helemaal vergelijkbaar zijn met die van de voorafgaande Volkstellingen, kan op het volgende gewezen worden. Ten gevolge van schaalvergroting en bedrijfsconcentratie neemt het aantal beroepspersonen en met name het aantal zelfstandigen in de sektor van de oude middenstand sinds jaren af. De cijfers van overzicht 22 doen echter vermoeden, dat de procentuele achteruitgang van de hervormden – gevolg van genoemde ontwikkeling én van de ontkerkelijking – minder groot was bij de oude middenstand dan bij het totaal van de beroepsbeoefenaars.

De verschillen ten opzichte van het percentage voor alle beroepsgroepen samen blijven echter klein; in 1930 nog negatief, in 1971 positief. Een typering van de Nederlandse Hervormde Kerk als middenstandskerk¹¹ lijkt daarom niet op zijn plaats, althans op grond van bovenstaande gegevens. Waarschijnlijk is een dergelijke uitdrukking meer op zijn plaats wanneer men het beroepsmilieu van de deelnemers aan kerkdiensten en andere kerkelijke activiteiten op het oog heeft.

De verdeling van de totale werkende beroepsbevolking in 1971 (staat 11) is in overzicht 20 vergeleken met de verdeling van 1960.

De vrije beroepen zijn met 0,4% onder de hervormden even sterk vertegenwoordigd als onder de nederlandse bevolking in het algemeen. Overzicht 21 toont aan, dat in 1971 voor het eerst sinds lange tijd de hervormden niet meer ondervertegenwoordigd waren onder de beoefenaars van de vrije beroepen: 23,3% van deze groep werd als hervormd geregistreerd tegenover 22,9% van de totale hervormde beroepsbevolking. Door nog onbekende oorzaken nam het aandeel van de hervormden bij de bedoelde beroepsgroep sinds 1947 minder snel af dan bij de totale beroepsbevolking. Nader onderzoek zou kunnen uitwijzen of deze ontwikkeling met name door de alleenstaande mannen veroorzaakt werd, zoals staat 11 doet vermoeden.

De employeés zijn net als bij de katholieken iets ondervertegenwoordigd. Ten opzichte van 1960 is dit verschil zelfs iets groter geworden. Dit laatste geldt met name voor de hoofden van huishoudens. Evenals bij de vrije beroepen blijken de hogere en overige employeés sterk oververtegenwoordigd te zijn bij de alleenstaande mannen.

In de periode 1960-1971 nam het aandeel van de hoge en overige employeés met resp. 2,0 en 8,5 procentpunten toe. Van alle andere beroepsgroepen daalde het landelijk percentage in genoemde periode. De grootste teruggang valt te bespeuren bij de arbeiders buiten de landbouw, nl. 4,8 procentpunten. Bij de hervormden was deze procentuele teruggang slechts 3,5. Het lage percentage alleenstaande mannelijke arbeiders is sterk beïnvloed

door de vestiging van een groot contingent buitenlandse werknemers uit de landen rond de Middellandse Zee. Het effect hiervan is zichtbaar bij de katholieken en vooral bij de overige kerkelijke gezindten. Het indirecte gevolg was, dat bijvoorbeeld bij de hervormden de percentages voor de vrije beroepen, zelfstandigen en de employeés aanzienlijk boven de landelijke gemiddelden kwamen. In hoeverre er sprake was van een reële verschuiving – bijvoorbeeld door middel van doorstroming naar de employeés – kan op grond van het beschikbare materiaal niet worden aangegeven. Wel kan worden vastgesteld dat onder de hervormde hoofden van huishoudens het aandeel van de employeés minder toenam en het aandeel van de arbeiders minder afnam dan bij de gehele beroepsbevolking.

De zelfstandigen in de landbouw en de landarbeiders zijn bij de hervormden sedert lange tijd oververtegenwoordigd. Dat geldt ook voor 1971: de hervormden resp. 5,9 en 2,5%, landelijk resp. 3,6 en 1,7%. Wel nam het aandeel van de agrarische beroepsbevolking in de periode tussen de twee laatste Volkstellingen in Nederland weer verder af. Deze teruggang was het grootst bij de gereformeerden. Bij de hervormden was eveneens sprake van een meer dan gemiddelde daling:

	Hervormd	Landelijk
Zelfstandigen in de landbouw	-35,6%	-26,9%
Landarbeiders	-47,1%	-35,6%

Gezien het feit dat tot dusverre het ontkerkelijingsproces in Nederland aan deze bevolkingsgroep grotendeels voorbijging en gezien de leeftijdsopbouw van de hervormden, moet men ter verklaring van deze meer dan gemiddelde daling vermoedelijk eerder denken aan bedrijfsbeëindiging en afvloeiing uit de landbouw dan aan toenemende ontkerkelijking.

c. In staat 10 zijn drie groepen gereformeerden onderscheiden: de Gereformeerde Kerken en de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt (de grootste gereformeerde kerkgenootschappen) en de overige gereformeerden.

Hoewel de emancipatie het verst is voortgeschreden bij de Gereformeerde Kerken, bestaan de grootste verschillen tussen de twee eerstgenoemde groepen en de overige gereformeerden. Bovendien zijn er aanzienlijke verschillen met de landelijke gemiddelden.

Wanneer wij hier de term «emancipatie» gebruiken, willen wij dat met enige voorzichtigheid doen. Vaak is gesproken van een emancipatieproces dat loopt van «de kleine luyden» van Abraham Kuiper tot «de» gereformeerden van dit moment. Daarbij wordt dan opgemerkt, dat de gereformeerden van nu niet meer uitsluitend «kleine luyden» zijn¹², dat het emancipatieproces de voltooiing nadert¹³ en dat het emancipatieproces voltooid is¹⁴. Daartegenover staat de opvatting, dat hier niet «de» gereformeerden maar de «zwaren» in de lijn van de «kleine luyden» staan. Deze «zwaren», die men niet alleen vindt in alle gereformeerde groeperingen, maar ook in de Nederlands Hervormde Kerk, zijn altijd achtergesteld en tot op de dag van vandaag achtergebleven; hier is geen sprake van emancipatie¹⁵.

Staat 10 geeft de procentuele verdeling van de hoofden van huishoudens/alleenstaanden voor de drie genoemde gereformeerde groeperingen. De beide Gereformeerde Kerken lijken veel op elkaar: een sterke tot zeer sterke oververtegenwoordiging bij de zelfstandigen in winkelbedrijven, bij de agrarische beroepen en de employeés (uitgezonderd bij de hogere employeés bij de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt) en een sterke ondervertegenwoordiging bij de arbeiders.

De verdeling van de overige gereformeerden verschilt hier in meerdere opzichten van. De percentages zelfstandigen liggen alle boven de landelijke gemiddelden; die voor de beroepen in de landbouwsector zijn zelfs meer dan het dubbele; de employeés zijn in alle inkomensklassen ondervertegenwoordigd. Het aandeel van de arbeiders tenslotte blijft bij de overige gereformeerden duidelijk achter bij dat voor heel Nederland, hoewel iets minder dan bij de twee grootste gereformeerde groeperingen.

Bij de vergelijking van de gegevens van de laatste twee Volkstellingen voor de *totale beroepsbevolking* (werkend) beperken wij ons tot de gereformeerden samen. Enerzijds omdat bij de Volkstelling van 1960 de beide Gereformeerde Kerken samengenomen werden, anderzijds vanwege het feit dat de kans op afwijkingen in de steekproefgegevens 1971 groter wordt naarmate de aantallen kleiner zijn¹⁶.

Blijkens overzicht 21 is de achterstand van de gereformeerden onder de beoefenaars van *vrije beroepen* sedert 1930 steeds kleiner geworden. Bij de Gereformeerde Kerken was er in dit opzicht in 1971 zelfs sprake van een voorsprong (tabel 7): van de beoefenaars van de vrije beroepen werd 7,3% als gereformeerd geregistreerd tegenover 6,8% van de totale werkende beroepsbevolking.

Hoewel in 1971 de *zelfstandigen* (met name in de landbouw) en de *employeés* bij de gereformeerden sterk vertegenwoordigd waren, verliep de ontwikkeling van beide groepen verschillend. Het aandeel van de eerste groep nam meer dan gemiddeld af, dat van de tweede groep nam meer dan gemiddeld toe. (Men bedenke hierbij dat de overige gereformeerden de scherpte van deze ontwikkelingen bij de beide Gereformeerde Kerken in het totaalbeeld nog gedeeltelijk verbergen). Men zou de gereformeerden in zoverre «modern» kunnen noemen, dat zij op twee maatschappelijke ontwikkelingen, te weten de afkalving van de oude middenstand en de toename van de nieuwe middenstand, vóórliggen. Overigens kunnen de gereformeerden, gezien de oververtegenwoordiging van beide groeperingen, eerder als middenstandskerk getypeerd worden dan de hervormden.

Opvallend is, dat het percentage *arbeiders* nagenoeg gelijk bleef onder de hoofden van huishoudens, terwijl landelijk een daling met 2,8 procentpunten te konstateren valt. Dit neemt overigens niet weg, dat er een groot verschil blijft met de landelijke cijfers voor de totale beroepsbevolking (36,0 tegenover 44,6%).

Vele vragen blijven hier onbeantwoord. Waarom werd de oververtegenwoordiging bij de employeés groter, terwijl bij de andere beroepsgroepen de druk in de richting van de landelijke gemiddelden aanwijsbaar is? Wat is de invloed van de «hang naar zelfstandigheid» (zelfstandigen in winkel- en ambachtsbedrijven) en van de «waardering voor het gezag», waarover wel gesproken is?¹⁷ In hoeverre is hier verandering in gekomen? Wat is de oorzaak van het «terugkomen» van de arbeiders, voor zover men daarvan mag spreken op grond van onze gegevens?

d. Bij de *overige kerkelijke gezindten* bestaan grote tegenstellingen tussen de *luthersen*, *doopsgezinden* en *remonstranten* enerzijds en de *resterende groeperingen* anderzijds. De eerste drie zijn wel elite-kerkgenootschappen genoemd¹⁸.

De verdeling van de hoofden van *huishoudens/alleenstaanden* in staat 10 bevestigt deze uitspraak: van de luthersen en doopsgezinden is $\frac{3}{5}$ employeé, van de remonstranten zelfs meer dan $\frac{3}{4}$, terwijl ook de vrije beroepen sterk vertegenwoordigd zijn.

Ten aanzien van de vergelijking van de *totale beroepsbevolking* (werkend) van 1960 en 1971 moet de nodige voorzichtigheid worden betracht. Immers, naarmate de steekproefgegevens kleinere aantallen betreffen, wordt de kans op afwijkingen groter. Daarom stippen wij alleen de verschuivingen aan van de beroepsgroepen die het omvangrijkst zijn, nl. van de employeés en van de arbeiders.

Overzicht 23. Luthersen, doopsgezinden, remonstranten en de resterende kleinere groeperingen, naar sociale groep, in procenten; uit tabel 7.

	Luth.	Doops- gez.	Rem.	Rest- groep	Ned. totaal
1971					
Vrije beroepen (wetens.)	1,2	3,0	5,2	0,2	0,4
Over. zelfst., exkl. l.b.	8,9	9,4	6,0	4,5	7,8
Zelfstandigen landbouw	0,6	6,5	1,0	0,6	3,6
Hogere employeés	11,8	19,4	31,0	4,4	5,1
Overige employeés	49,5	43,0	47,8	27,3	36,8
Arbeiders	27,1	17,3	8,8	62,0	44,4
Landarbeiders	0,9	1,4	0,2	0,9	1,7
Totaal	100	100	100	100	100
Percentage 1971 minus percentage 1960					
Vrije beroepen (wetens.)	+ 0,1	+ 0,2	- 0,7	- 0,6	- 0,1
Over. zelfst., exkl. l.b.	- 3,3	- 4,1	- 4,4	- 6,5	- 2,3
Zelfstandigen landbouw	- 0,1	- 2,4	0,0	- 0,9	- 2,0
Hogere employeés	+ 5,8	+ 8,0	+ 8,4	- 1,4	+ 2,0
Overige employeés	+ 10,0	+ 3,5	+ 0,9	- 2,9	+ 8,5
Arbeiders	- 12,9	- 4,9	- 4,1	+ 13,1	- 4,8
Landarbeiders	+ 0,2	- 0,6	- 0,2	- 0,8	- 1,3

In hoofdstuk 2 stelden wij vast, dat het aantal luthersen, doopsgezinden en remonstranten in de zestiger jaren sterk daalde. Verder, wezen wij in hoofdstuk 3 op de nog steeds toenemende vergrijzing. Opmerkelijk is ook, dat het aandeel van de hogere employeés nog groter is geworden, waarmee het percentage employeés bij de luthersen en de doopsgezinden boven de 60 en bij de remonstranten boven de 75 kwam.

Tenslotte zij nog vermeld dat het percentage arbeiders bij de luthersen relatief zeer sterk daalde, terwijl bij de andere twee kerkgenootschappen het aandeel van de overige employeés achterbleef bij het landelijk gemiddelde.

Ten aanzien van de *resterende groeperingen* kunnen wij kort zijn. Het grote aantal buitenlanders dat in de zestiger jaren in Nederland kwam werken, heeft het beeld van deze verzamelgroep sterk gewijzigd. Het betreft hier vooral arbeiders in de lagere inkomensklassen, hoewel blijkens staat 10 niet in de laagste. Het aandeel van de arbeiders liep daardoor op van 48,9% in 1960 tot 62,0% in 1971. Staat 11 toont aan dat het hier vooral om alleenstaande mannen ging.

e. Het aandeel van de *onkerkelijken* op de totale bevolking steeg in de periode 1960-1971 van 18,34 tot 23,57%. Voor wij op de ontwikkeling van de diverse beroepsgroepen ingaan, vergelijken wij eerst de ontwikkeling van de onkerkelijke beroepsbevolking met die van het overige deel der onkerkelijken.

«De kerkelijke binding is bij de *beroepspersonen* zwakker dan bij de *beroepslozen*»¹⁹. Navolgend overzicht toont aan, dat deze stelling ook geldt voor de laatste twee Volkstellingen.

In 1960 kwamen er iets meer onkerkelijken voor onder de beroepsbevolking dan onder het overige deel van het nederlandse volk. In het daaropvolgend decennium werd dit verschil groter, waarschijnlijk vooral tengevolge van de sterke toename van de onkerkelijkheid onder de jong-volwassenen.

Wij merken op dat blijkens staat 10 (*hoofden van huishoudens/alleenstaanden*) bij de humanisten de vrije beroepen meer dan gemiddeld vertegenwoordigd waren en dat ruim 60% van de beroepsbeoefenaars er behoorde tot de hogere en middelbare employeés. Verder besteden wij aan deze kleine groep geen afzonderlijke aandacht.

Overzicht 24. Het percentage onkerkelijken onder de beroepspersonen en de beroepslozen volgens de Volkstellingen van 1960 en 1971; uit tabel 6.

	1960	1971	verschil 1971 - 1960
Beroepspersonen ¹	19,26	24,63	+ 5,37
Beroepslozen	17,81	22,96	+ 5,15
Onkerkelijken totaal	18,34	23,57	+ 5,23

¹ Excl. met beroep sociale groep onbekend, en medewerkende gezinsleden.

Bij de onkerkelijken vallen het meest op: de sterke oververtegenwoordiging van de vrije beroepen en van de (hogere en middelbare) employeés, alsmede de sterke ondervertegenwoordiging van de beroepen in de agrarische sektor. Het percentage arbeiders ligt iets onder het landelijk gemiddelde (resp. 41,7 en 42,2%); laat men de humanisten hier buiten beschouwing, dan zijn de percentages precies gelijk. Overigens toont de verdeling naar inkomensklassen in overzicht 19 aan, dat de arbeiders met een inkomen van f 12 000,- of meer oververtegenwoordigd en de arbeiders met een lager inkomen ondervertegenwoordigd waren.

De vergelijking van de *totale beroepsbevolking* in 1971 met die van 1960 brengt aan het licht, dat er aanzienlijke wijzigingen hebben plaatsgevonden in de samenstelling van de onkerkelijke beroepsbevolking. Het aandeel van de onkerkelijken onder de beoefenaars van de vrije beroepen is, na de onverwachte daling in 1960, weer op het peil gekomen van 1947, nl. 33,9% (overzicht 21). Het percentage zelfstandigen in de landbouw daalde bij de onkerkelijken slechts 0,3 procentpunt, tegenover 2,0 landelijk. Bij de verschillen tussen 1960 en 1971 voor wat betreft de *employeés en arbeiders* willen wij iets langer stilstaan.

Naar aanleiding van de Volkstelling van 1930 stelde Kruijt vast, dat de onkerkelijken sterker vertegenwoordigd waren onder personen in ondergeschikte posities dan onder personen en zelfstandige posities²⁰. Enkele jaren daarvoor had hij reeds uitvoerig stilgestaan bij de invloed van de «ontevredenheid der maatschappelijk ondergeschikten»; zonder kennis van deze ontevredenheid zou een belangrijk deel van de onkerkelijkheid niet te begrijpen zijn²¹.

Men kan de vraag stellen of sedertdien de sociale samenstelling van de onkerkelijken niet fundamenteel veranderd is. Bij de Volkstellingen van 1947 en 1960 werd een sterke toename van het aandeel van de employeés gekonstateerd²². Uit de gegevens van 1971 blijkt, dat deze groei zich doorgezet heeft, het sterkst bij de hogere employeés. In 1960 bleek de oververtegenwoordiging van arbeiders onder de onkerkelijken aan het afnemen te zijn; in 1971 was de oververtegenwoordiging van deze categorie geheel verdwenen.

Bij dit laatste dient men te bedenken dat in 1971 de percentages arbeiders bij de katholieken, de overigen en dus ook bij de totale bevolking beïnvloed zijn door het grote aantal buitenlandse werknemers. Het betrof hier vooral alleenstaanden. Het verdwijnen van de oververtegenwoordiging van de arbeiders bij de onkerkelijken wordt hiermee slechts gedeeltelijk verklaard. Immers, een sterke afname van het aandeel van de arbeiders treft men ook aan bij de hoofden van huishoudens.

De meer dan gemiddelde daling van het aandeel van de arbeiders is naar alle waarschijnlijkheid eveneens beïnvloed door de sterk ontkerkelijkte jongeren die hun intrede deden in het arbeidsproces. Niet aan te geven is of, resp. in hoeverre er bij de onkerkelijken sprake was van sterkere doorstroming van arbeiders naar employeés dan bij de kerkelijken.

Wanneer men verder bedenkt dat de toename van het aandeel van de employeés het grootst was bij de hogere employeés en de afname van het aan-

Overzicht 25. Het percentage arbeiders bij de onkerkelijke, de kerkelijke en de totale Nederlandse beroepsbevolking in 1960 en 1971; uit staat 11.

	Onkerkelijken	Kerkelijken	Ned. beroepsbev.
1960: totaal	52,0	48,7	49,4
hoofden van huishoudens	49,9	43,7	45,0
1971: totaal	43,7	44,9	44,6
hoofden van huishoudens	42,7	42,0	42,2

deel van de arbeiders het grootst was bij de lagere inkomensgroepen, dan kan op zijn minst een opmerkelijk verschil gekonstateerd worden tussen de Volkstellingsgegevens van 1971 en de resultaten van het Margrietonderzoek van maart 1966. Naar aanleiding van dit laatste stelde Dekker vast, «dat de buitenkerkelijkheid stijgt naar dalende welstandsklasse»²³. De gegevens van 1971 laten een dergelijke uitspraak niet toe. Niet de arbeiders maar de employeés blijken oververtegenwoordigd te zijn en met name de hogere en middelbare; vgl. ook overzicht 26.

Overzicht 26. Het aandeel van de onkerkelijken per beroepsgroep (= 100%) in 1960 en 1971; uit tabel 7.

	1960	Verschil t.o.v. het totaal	1971	Verschil t.o.v. het totaal
Vrije beroepen (wet.)	27,8	+ 8,0	33,9	+ 9,2
Over, zelfst., exkl. l.b.	19,4	- 0,4	22,4	- 2,3
Zelfst. landbouw	3,9	- 15,9	5,7	- 19,0
Hogere employeés	25,6	+ 5,8	32,5	+ 7,8
Overige employeés	21,6	+ 1,8	26,6	+ 1,9
Arbeiders	20,9	+ 1,1	24,2	- 0,5
Landarbeiders	10,7	- 9,1	12,4	- 12,3
Totaal ber. beoefenaars	19,8		24,7	

Zonder ons te willen verdiepen in de verschillen in vraagstelling, in de aard van de ondervraging en in de omvang van de onkerkelijkheid tussen het Margrietonderzoek en de Volkstelling²⁴, kan op het volgende gewezen worden.

Lange tijd is in de sociologie de hypothese verdedigd, dat arbeiders onkerker²⁵ en onkerkelijker²⁶ zijn dan de meeste andere beroepsbeoefenaars. Intussen is wel duidelijk geworden dat er een negatieve relatie bestaat tussen arbeiders - of meer algemeen de onderste lagen van de beroepshierarchie - en de deelname aan kerkdiensten en andere kerkelijke praktijken. Over die dimensies van godsdienstigheid, waarin de formele binding aan een kerk minder belangrijk is, kan dat niet zonder meer gezegd worden²⁷.

In dit licht bezien lijkt de vraag naar de oorzaken van de verschillen tussen de resultaten van het Margrietonderzoek en de resultaten van de Volkstelling 1971 minder interessant dan de vraag naar het waarom van de toename van de employeés. Waarom steeg het percentage employeés bij de gereformeerden en onkerkelijken relatief sterk en bleef het bij de katholieken en hervormden achter? Was er bij de onkerkelijken sprake van sociale stijging, zoals bij «de» gereformeerden? Indien wij ervan uitgaan dat van ontevredenheid van de maatschappelijk ondergeschikten - in vergelijking met de twintiger en dertiger jaren - nauwelijks nog sprake was in 1971, is daarmee dan het verdwijnen van de oververtegenwoordiging van de arbeiders bij de onkerkelijken voldoende verklaard?

Deze en andere vragen naar aanleiding van de Volkstellingsgegevens over de relatie kerkelijke gezindte - sociale groep blijven hier onbeantwoord. Een diepgaand onderzoek zou er meer inzicht in kunnen verschaffen.

4.1.4. De vrouwelijke beroepsbevolking

De vrouwelijke beroepsbevolking groeide in de jaren zestig sneller dan de mannelijke, nl. met 34 tegenover 11%. Overzicht 27 geeft de ontwikkeling van zowel de vrouwelijke als de mannelijke beroepsbevolking aan voor de vijf hoofdkategorieën van de kerkelijke gezindten (a). Daarnaast is de procentuele verdeling van het vrouwelijk deel van de beroepsbevolking over deze gezindten in 1960 en 1971 opgenomen (b en c).

Overzicht 27. De vrouwelijke beroepsbevolking in 1960 en 1971; vgl. de tabellen 7 t/m 10.

	Kath.	Herv.	Ger.	Over.	Onk.	Ned.
a. Index 1971 (1960=100)						
Mannen	114	93	114	110	147	114
Vrouwen	114	97	116	88	146	114
Mannel. ber. bev. ¹	111	88	107	119	138	110
Vrouw. ber. bev. ¹	130	113	131	105	183	134
b. 1960, in procenten						
Vrouwen	40,4	28,6	9,5	4,0	17,5	100
Vr. beroepsbev. ¹	43,3	26,6	9,1	4,0	17,1	100
W.v. h. van huish.	34,0	28,6	7,7	6,6	23,1	100
c. 1971, in procenten						
Vrouwen	40,5	24,3	9,5	3,1	22,5	100
Vr. beroepsbev. ¹	42,2	22,4	8,9	3,1	23,3	100
W.v. h. van huish.	35,6	23,5	7,4	4,6	29,0	100
alleenst.	32,5	23,4	11,3	5,8	27,0	100
echtgenotes	39,6	23,4	7,2	3,2	26,6	100
overigen	47,0	21,4	9,9	2,3	19,4	100

¹ Excl. medewerkende gezinsleden, met beroep sociale groep onbekend, en met beroep tijdelijk niet werkend.

De indexcijfers (a) geven geheel verschillende ontwikkelingen te zien voor de kerkelijke gezindten. De toename van de vrouwelijke beroepsbevolking was bij de hervormden en overigen beduidend lager dan het landelijk gemiddelde en bij de katholieken en gereformeerden er bijna aan gelijk. Gezien de leeftijdsopbouw en de totale ontwikkeling van deze groeperingen is dit niet verwonderlijk. De grootste toename treffen wij aan bij de onkerkelijken. De sterke ontkerkelijking van de jong-volwassenen in de jaren zestig zal niet weinig hebben bijgedragen aan deze toename met 83%.

De procentuele verdeling van de vrouwelijke beroepsbevolking over de kerkelijke gezindten (b en c) week in enkele gevallen enigszins af van die van alle vrouwen. Zowel in 1960 als in 1971 lag het percentage katholieken onder de werkende vrouwen hoger dan onder alle vrouwen samen. Bij de onkerkelijken was dat alleen in 1971 het geval. Bij de katholieken zal het feit, dat katholieke meisjes gemiddeld korter studeerden dan bij de resterende kerkelijke gezindten, hebben meegespeeld; vgl. het tweede deel van dit hoofdstuk. Mogelijk heeft ook meegespeeld, dat katholieke meisjes minder vroeg in het huwelijk traden dan andere meisjes; vgl. hiervoor hoofdstuk 5. Beide vermoedens lijken onderstaand te worden door de 47,0% «overigen» in 1971 (c). De sterke toename van het aantal onkerkelijken onder de 20-39-jarigen vermeldde wij reeds. Het hoge percentage bij de hoofden van huishoudens houdt, evenals bij de overigen, waarschijnlijk verband met het percentage echtscheidingen; vgl. hoofdstuk 5.

Tot slot vergelijken wij de gegevens over de vrouwelijke beroepsbevolking van de twee laatste Volkstellingen. Omdat bijna 95% behoort tot de overige employeés en arbeiders, percenteren wij de werkende vrouwen van de resp. kerkelijke gezindten per beroepsgroep (overzicht 28).

Bij het lezen van dit overzicht is het van belang een tweetal ontwikkelingen in het oog te houden:

- de vrouwelijke beroepsbevolking nam met 34% toe; voor de afzonderlijke kerkelijke gezindten varieerde deze groei van 5 tot 83%; vgl. overzicht 27;
- de vrouwelijke beroepsbevolking behoorde voor het grootste gedeelte tot de categorieën van de overige employeés en de arbeiders:

	1960	1971	1960-1971
Overige employeés	49,5	60,9	+ 11,4
Arbeiders	43,1	33,4	- 9,7
Vr. beroepsbevolking	100%	100%	100%

Overzicht 28. Veranderingen tussen 1960 en 1971 in de procentuele verdeling van de vrouwelijke beroepsbevolking over de resp. kerkelijke gezindten, per beroepsgroep; uit tabel 7.

	Kath.	Herv.	Ger.	Over.	Onk.	Ned.
Procentuele verdeling 1971						
Vrije beroepen (wet.)	18,7	21,1	7,4	11,1	41,7	100
Over. zelfst., exkl. landb.	43,5	20,5	7,2	3,8	25,0	100
Zelfst. landbouw	42,6	41,1	12,1	1,0	3,2	100
Hogere employeés	23,1	22,3	7,0	10,1	37,5	100
Overige employeés	41,1	21,4	10,2	3,1	24,3	100
Arbeiders	45,2	22,0	7,0	3,2	22,8	100
Landarbeiders	45,6	28,6	8,6	4,9	12,3	100
Totaal ber. groepen	42,3	21,7	8,9	3,2	23,9	100
Percentage 1971 minus percentage 1960						
Vrije beroepen (wet.)	+2,1	- 2,4	+3,9	-8,1	+ 4,3	
Over. zelfst., exkl. landb.	+2,4	- 5,4	-1,5	-2,3	+ 6,7	
Zelfst. landbouw	-3,4	+ 1,5	+1,6	-0,7	+ 0,9	
Hogere employeés	-6,5	- 1,5	-0,4	-6,1	+14,5	
Overige employeés	-0,4	- 4,1	-0,2	-1,4	+ 6,2	
Arbeiders	+7,3	-15,0	-5,2	+0,8	+12,3	
Landarbeiders	-0,8	+ 3,4	+1,0	+1,7	- 5,3	
Totaal ber. groepen	-1,2	- 3,9	-0,2	-0,9	+ 6,1	

Vergelijking van de verdeling van de afzonderlijke beroepsgroepen naar kerkelijke gezindte met die van het totaal van de vrouwelijke beroepsbevolking laat zien, dat de verdeling van de categorie «overige employeés» niet al te zeer afwijkt van de totaalverdeling en dat er geen grote verschuivingen optraden. Het betreft hier met name onderwijzeressen en verplegend en administratief personeel. Dergelijke beroepen worden al vrij lang door vrouwen uitgeoefend en zijn vermoedelijk in alle gezindten geaccepteerd. Bovendien vormen ze de grootste groep vrouwelijke beroepsbeoefenaars en oefenen derhalve sterke druk uit op de totaalcijfers.

Anders is het met de andere beroepsgroepen, waarbij aanzienlijke procentuele verschuivingen optraden. Absoluut gaat het hier echter meestal om kleine aantallen. Toch wijzen wij op het sterk agrarische karakter van bv. de hervormde en de gereformeerde vrouwen en op de relatieve voorsprong van vrouwen in de categorieën «overige kerkelijke gezindten» en «onkerkelijken» wat betreft de vrije beroepen en de hogere employeés. De vraag of hoog geschoolde vrouwen eerder onkerkelijk worden dan lager geschoolden, dan wel of onkerkelijke vrouwen eerder een hogere opleiding en dus hogere functie krijgen dan andere vrouwen kan moeilijk beantwoord worden; vgl. het tweede deel van dit hoofdstuk.

Tenslotte de categorie 'arbeiders'. Hier traden vrij grote verschuivingen op: het aandeel van katholieken en onkerkelijken nam zeer sterk toe, dat van hervormden en gereformeerden zeer sterk af. Het resultaat was een procentuele verdeling die sterk lijkt op de totaalverdeling. Daarmee is de ondervertegenwoordiging van vrouwelijke arbeiders bij katholieken en onkerkelijken en de oververtegenwoordiging bij hervormden en gereformeerden van 1960 verdwenen. Opmerkelijk is dat veranderingen in de verdeling van alle arbeiders naar kerkelijke gezindte in de omgekeerde richting gingen; vgl. overzicht 20.

4.2. Opleidingsniveau

De cijfers omtrent de spreiding van de resp. kerkelijke gezindten per beroepsgroep krijgen meer reliëf wanneer men het opleidingsniveau erbij betreft. Voor 1971 staan – anders dan voor 1960 – geen gegevens ter beschikking over de combinatie kerkelijke gezindte x beroepsgroep x opleidingsniveau.

Alvorens wij de gegevens over het opleidingsniveau van de resp. kerkelijke gezindten bespreken (4.2.4.), staan wij eerst stil bij de gebruikte indeling (4.2.1.), bij de gegevens die beschikbaar zijn (4.2.2.) en bij degenen die nog dagonderwijs volgen (4.2.3.).

4.2.1. De gebruikte indeling²⁸

a. Nog dagonderwijs volgenden

Hiertoe behoren personen die:

- geen beroep uitoefenen en scholier of student zijn;
- een beroep uitoefenen waaraan tevens een opleiding buiten het kader van het leerlingwezen verbonden is (zoals opleiding tot verpleegster aan ziekenhuizen, gezinsverzorgsters e.d. en bijvoorbeeld de praktijkleerperiode van een mts- of hts-opleiding);
- een beroep uitoefenen en tevens zijn ingeschreven aan een universiteit, hogeschool e.d.

Aan degenen die ouder waren dan 12 jaar is gevraagd, welke opleiding ze volgden. Hun opleidingen werden als volgt (globaal) ingedeeld²⁹.

lagere school
lavo, vgl
mavo, onderbouw havo/vwo, lager beroepsond.
bovenbouw havo/vwo, middelb. beroepsonderw.
hoger beroepsonderwijs
mo-akte, officiersopleiding
universiteit, hoge school

basisniveau
lager niveau
uitgebreid lager niveau
middelbaar niveau
semi-hoger niveau
hoger niveau, niet univers.
hoger niveau universitair

b. Geen dagonderwijs meer volgenden

Hiertoe behoren degenen van 14 jaar en ouder, die niet zijn gerekend tot de bovengenoemde categorie.

Aan personen die geen dagonderwijs meer volgden, is gevraagd naar het onderwijs dat men gevolgd had en de diploma's die daarbij behaald werden.

Personen zonder enig diploma van het voortgezet onderwijs zijn onderscheiden in personen met uitsluitend lager onderwijs (basisniveau) en personen met enig voortgezet onderwijs (lager niveau).

Alle andere personen werden ingedeeld naar het hoogst behaalde diploma, waarbij diploma's in het beroepsonderwijs bepalend waren. De indeling naar niveaus komt in grote trekken overeen met de bovengenoemde (basisniveau, lager niveau enz.).

4.2.2. De gegevens

In tabel 11 zijn de *integrale uitkomsten* opgenomen voor de kerkelijke gezindten naar onderwijsniveau en geslacht. Bij de bespreking van deze gegevens zullen wij personen, die nog dagonderwijs volgen, afzonderlijk vermelden. Personen, waarvan het onderwijsniveau onbekend was, zijn in staat 12

Staat 12. Personen van 14 jaar en ouder die geen dagonderwijs meer volgen, naar kerkelijke gezindte, onderwijsniveau en geslacht, in procenten (excl. 'onbekend'); vgl. tabel 11.

Onderwijsniveau	R.-K.	N.H.	G.Kk.	G.K.Vr.	Ov.Ge.	Ev.L.	Do.	Rem.	Andere k.g.	Hum.	Over. zonder	Nederland
Mannen												
Basisniveau	37,4	42,2	33,5	35,8	44,7	23,9	22,7	8,1	49,3	15,6	31,2	37,0
Lager niveau	9,3	8,3	9,0	9,8	9,6	7,8	5,7	4,1	7,8	5,7	10,8	9,3
Uitgebr. lager niveau:												
- algemeen onderwijs	8,1	7,5	8,9	8,5	6,4	14,6	9,8	10,6	8,1	11,7	10,6	8,7
- beroepsonderwijs	29,4	25,9	27,1	27,6	27,0	20,9	16,9	7,7	18,0	19,3	26,4	27,2
Middelbaar niveau:												
- algemeen onderwijs	2,4	2,0	2,4	2,3	1,1	6,1	5,9	10,3	2,8	5,2	3,6	2,6
- beroepsonderwijs	6,4	6,7	8,7	7,6	6,2	10,0	12,1	9,9	5,6	11,5	7,2	6,9
Semi-hoger niveau	4,9	4,7	7,1	6,3	4,1	9,1	13,0	15,4	5,1	19,2	5,8	5,5
Hoger niveau	2,1	2,4	3,4	2,2	0,9	7,6	14,0	33,9	3,5	11,7	4,3	3,0
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Vrouwen												
Basisniveau	45,6	51,3	43,5	46,9	55,9	38,1	33,6	13,6	45,1	27,5	39,1	45,5
Lager niveau	13,1	10,0	10,5	11,2	11,5	9,6	6,8	5,6	12,0	8,6	15,0	12,4
Uitgebr. lager niveau:												
- algemeen onderwijs	10,6	9,5	10,5	9,6	6,7	15,6	13,6	14,9	11,8	16,6	14,1	11,1
- beroepsonderwijs	18,2	17,1	18,2	16,8	17,8	11,4	12,0	7,2	13,0	10,1	16,2	17,2
Middelbaar niveau:												
- algemeen onderwijs	1,8	1,8	1,7	1,6	0,6	5,6	5,8	12,2	3,5	5,6	3,6	2,3
- beroepsonderwijs	6,8	6,6	10,5	9,6	5,8	11,7	13,2	16,8	8,5	12,7	6,9	7,2
Semi-hoger niveau	3,5	3,4	4,7	4,0	1,6	6,6	12,2	21,4	5,1	15,8	4,2	3,9
Hoger niveau	0,3	0,4	0,4	0,3	0,1	1,5	2,7	8,4	0,9	3,1	0,9	0,5
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Overzicht 29. Omvang van de groep personen van 15 jaar en ouder waarvan het onderwijsniveau onbekend is, in procenten; uit tabel 11.

	Per kerkelijke gezindte van 15-jarigen en ouder (= 100%)
Katholiek	15,7
Hervormd	16,1
Gereformeerd	13,7
Overige kerk. gezindten	22,7
Geen kerk. gezindte	16,7
Nederland	16,1

eveneens buiten beschouwing gelaten. Omdat het weglaten van de groep «onbekenden» het beeld van het onderwijsniveau per kerkelijke gezindte kan vertekenen, geven wij de omvang van deze groep aan.

Gezien het feit, dat slechts 0,2% van het totaal aantal «onbekenden» jonger was dan 15 jaar, is in dit overzicht alleen aangegeven van hoeveel procent van de personen van 15 jaar en ouder het onderwijsniveau onbekend is. Het valt op dat het percentage «onbekenden» bij de gereformeerden enigszins onder en bij de overige kerkelijke gezindten aanmerkelijk boven het totaalpercentage ligt. De eerste groep was wellicht nauwkeuriger bij het invullen; het cijfer voor de tweede maal zal samenhangen met het grote aandeel van de buitenlandse werknemers.

Uitsplitsing naar leeftijd (staat 13) toont aan, dat de oververtegenwoordiging van de «onbekenden» bij de categorie «overige kerkelijke gezindten» vooral voorkomt in de leeftijdsklassen van 15-44 jaar.

Het effect van een en ander op de gegevens naar onderwijsniveau zal zijn, dat de percentages voor de gereformeerden iets te hoog en voor de overigen iets te laag uitkomen. Dat is met name van belang wanneer per onderwijsniveau wordt nagegaan of de gereformeerden, c.q. de overigen, onderdan wel oververtegenwoordigd zijn, afgemeten aan hun aandeel in de totale bevolking.

Deze opmerking is ook van toepassing op de *steekproefuitkomsten*, die in staat 13 zijn weergegeven. Of in de gegevens voor de afzonderlijke onderwijsniveaus, die zijn uitgesplitst in leeftijdsklassen, nog speciale vertekeningen voorkomen, kon niet worden vastgesteld.

Wij zullen derhalve in het vervolg uitgaan van de vooronderstelling dat het totaal aantal «onbekenden» naar rato verdeeld is over de verschillende kerkelijke gezindten, over de verschillende onderwijsniveaus en over de verschillende leeftijdsklassen. Voor het eerste en het laatste punt is duidelijk, dat er van enige vertekening sprake is; voor het tweede punt konden wij dat niet vaststellen. Gegevens van elders die het mogelijk zouden maken een correctiefactor in te voeren, zijn ons niet bekend.

Vergelijking tussen de uitkomsten naar onderwijsniveau in 1960 en 1971 is niet mogelijk, omdat de gegevens van 1960 betrekking hebben op de beroepsbevolking en die van 1971 op de totale bevolking. Verder wijzen wij erop, dat de in 1960 gehanteerde indeling op een aantal punten afwijkt van die van 1971.

Voordat wij overgaan tot bespreking van de staten 12 en 13 gaan wij kort in op de verdeling van de groep personen die nog dagonderwijs volgen.

Overzicht 30 laat zien, dat bij de 20-34-jarigen de percentages studerende duidelijk hoger lagen dan de gemiddelden voor de gereformeerden, overigen en onkerkelijken; voor de katholieken en hervormden gold het omgekeerde. Dezelfde tendensen zijn aanwijsbaar bij de 15-19-jarigen, hoewel minder scherp.

Wij vermoeden dat dit bij de katholieken verband houdt met de reeds eerder gesignaleerde achterstand bij het hoger onderwijs. Maar wellicht speelt hier ook het ontkerkelijingsproces, dat in de zestiger jaren de grootste omvang bereikte onder de 20-34-jarigen, een rol. Dit proces was waarschijnlijk het sterkst onder degenen die een hogere opleiding volgden.

Overzicht 30. Personen die nog dagonderwijs volgden naar kerkelijke gezindte en leeftijd; uit tabel 12.

	Kath.	Herv.	Ger.	Over.	Onk.	Ned.
<i>Nog dagonderwijs volgend</i>						
<15 jaar	43,5	20,1	10,2	2,3	23,9	100
15-19 jaar	43,9	20,5	10,7	2,8	22,0	100
20-24 jaar	36,0	17,5	10,7	3,7	32,2	100
25-29 jaar	30,7	16,5	8,8	5,7	38,3	100
30-34 jaar	35,3	18,3	8,6	5,9	32,0	100
35 jaar e.o.	36,1	24,5	6,7	5,7	27,1	100
Totaal	43,2	20,0	10,3	2,5	24,0	100
<i>Totale bevolking</i>						
<15 jaar	43,5	20,0	10,4	2,3	23,8	100
15-19 jaar	44,3	21,1	10,0	2,4	22,3	100
20-24 jaar	41,1	20,5	9,1	2,8	26,5	100
25-29 jaar	41,5	20,3	9,0	3,7	25,6	100
30-34 jaar	42,1	20,9	8,8	4,5	23,7	100
35 jaar e.o.	37,0	28,0	8,8	3,6	22,7	100
Totaal	40,4	23,6	9,4	3,1	23,6	100

4.2.3. Personen die nog dagonderwijs volgen

4.2.4. Personen die geen dagonderwijs meer volgen

Gezien de cijfers voor de hervormden van 20-29 jaar lijkt de konklusie gerechtvaardigd dat het ontkerkelijingsproces onder degenen die een hogere of semi-hogere opleiding volgden op het moment van de Volkstelling, relatief sterk was. (Wij zagen in de vorige paragraaf dat dit niet gezegd kan worden voor de vrije wetenschappelijke beroepen.)

Voor de gereformeerden is het beeld minder duidelijk, hoewel er een verschil van 1,9 procentpunten valt aan te wijzen tussen het percentage 20-24-jarigen en het percentage 25-29-jarigen: bij de laatste leeftijdsklasse ligt het percentage bovendien onder het percentage voor de gehele bevolking (resp. 8,8 en 9,0%).

Bij de bespreking van de gegevens omtrent de relatie onderwijsniveau - kerkelijke gezindte zullen wij drie punten behandelen:

- de procentuele verdeling naar onderwijsniveau per kerkelijke gezindte in staat 12 (*integrale gegevens*). Hierin is voor het uitgebreid lager en middelbaar onderwijs onderscheid gemaakt tussen algemeen en beroepsonderwijs en zijn de gegevens voor mannen en vrouwen afzonderlijk opgenomen.
- de procentuele verdeling naar kerkelijke gezindte per onderwijsniveau in staat 13 (rij-totalen); deze verdeling is in grafiek 5 in beeld gebracht (*steekproefuitkomsten*).
- de procentuele verdeling naar kerkelijke gezindte en opleidingsniveau per leeftijdsklasse in staat 13; voor de katholieken en de gereformeerden is deze verdeling in grafiek 4 in beeld gebracht (*steekproefgegevens*).

Bij de eerste en tweede stap zullen wij speciaal letten op verschillen van 1,0 procentpunt, resp. ten aanzien van het totaal-gemiddelde en van de andere onderwijsniveaus.

a. Bij de *katholieken* was blijkens staat 12 alleen het uitgebreid lager niveau (beroepsonderwijs) meer dan 1,0 procentpunt oververtegenwoordigd. De cijfers voor de drie hoogste onderwijsniveaus afzonderlijk geven slechts een lichte ondervertegenwoordiging te zien; maar wanneer men ze samenvoegt, blijkt een duidelijke achterstand te bestaan, evenals bij de hervormden, de overige gereformeerden en de andere kerkelijke gezindten (alleen mannen). In navolgend overzicht zijn de desbetreffende cijfers bijeengebracht.

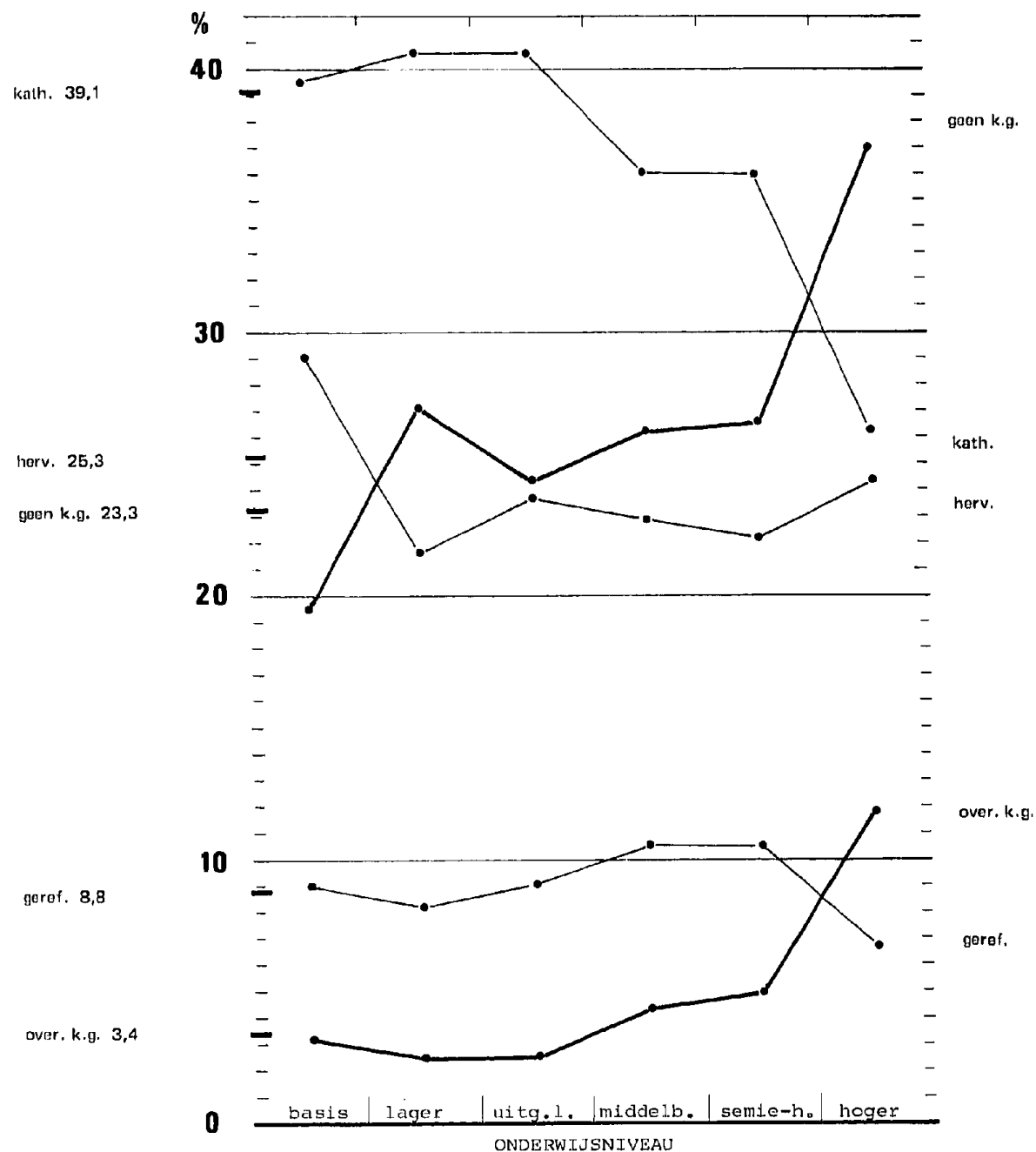
Overzicht 31. Kerkelijke gezindten waarbij het middelbaar, semi-hoger en hoger onderwijsniveau (samen) ondervertegenwoordigd zijn; uit staat 12.

	Mannen	Vrouwen
Katholieken	15,8	12,4
Hervormden	15,8	12,2
Overige gereformeerden	12,3	8,1
Andere kerk. gezindten	17,0	
Nederland	18,0	13,9

Hoe groot de achterstand van de katholieken was voor wat deze niveaus betreft, blijkt uit de rij-totalen van staat 13: voor het middelbaar, semi-hoger en hoger niveau liggen de percentages resp. 3,0 - 3,1 - 12,8 procentpunten onder de totaal-gemiddelden. Personen met een opleiding op basis-, lager en uitgebreid lager niveau komen bij de katholieken meer dan gemiddeld voor. In grafiek 4 zijn de verschillen tussen de diverse niveaus goed zichtbaar.

Op de vraag of de intellectuele emancipatie van de katholieken voltooid is, werpt de verdeling van de kerkelijke gezindten naar onderwijsniveau per leeftijdsklasse in staat 13 en grafiek 5 meer licht. In het recente verleden is op

Grafiek 4. Kerkelijke gezindten per onderwijsniveau; uit staat 13.

deze vraag meerdere malen geantwoord, dat de katholieken hun achterstand op het gebied van het onderwijs kwantitatief nagenoeg hebben ingelopen³⁰, hoewel er ook andere geluiden te horen waren³¹.

Als indicatie van het al dan niet inlopen van deze achterstand gebruiken wij de afwijkingen van de percentages voor de verschillende onderwijsniveaus ten opzichte van de totaal gemiddelden bij de oudste en de jongste leeftijdsgroep.

Staat 13. Personen die geen dagonderwijs meer volgen, naar kerkelijke gezindte, onderwijsniveau en leeftijd, in procenten (100% = elke leeftijdsklasse per onderwijsniveau); uit tabel 12.

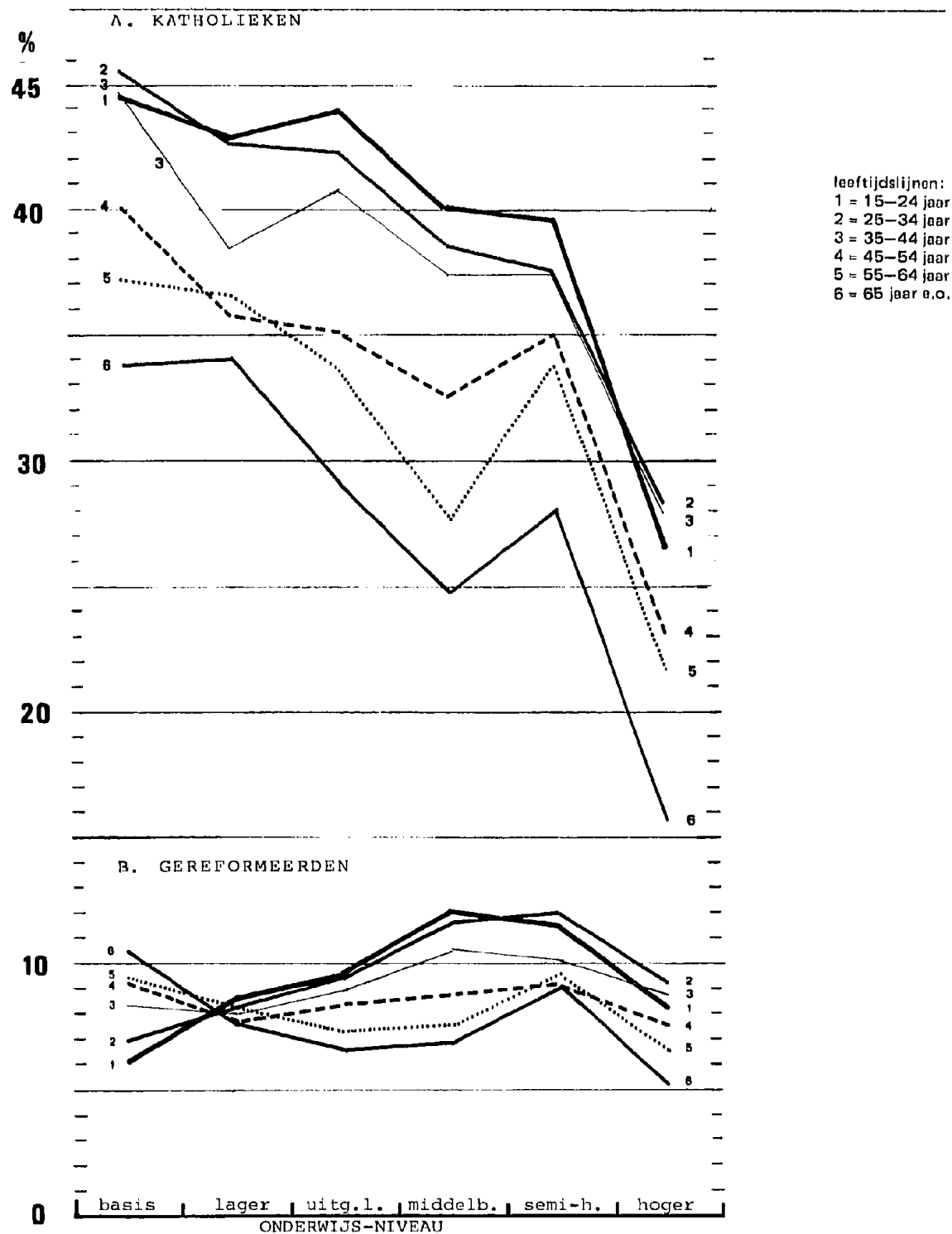
	Onderwijsniveau							Nederland
	basis	lager	uitg.l.	midd.b.	semi-h.	hoger	onbekend	
Katholiek								
15-24	44,5	42,9	44,0	40,1	39,6	26,6	40,1	42,9
25-34	45,6	42,7	42,3	38,6	37,6	28,4	41,8	42,0
35-44	44,6	38,5	40,8	37,5	37,5	28,0	42,9	41,6
45-54	40,0	35,8	35,1	32,6	35,0	23,1	39,4	37,6
55-64	37,2	36,5	33,7	27,7	33,8	21,6	36,5	35,7
65 e.o.	33,8	34,1	29,1	24,8	28,0	15,7	32,3	32,5
Totaal	39,5	40,6	40,6	36,1	36,0	26,3	38,3	39,1
Hervormd								
15-24	20,7	20,1	22,3	20,9	19,5	24,4	19,7	21,2
25-34	20,8	19,8	22,1	21,4	20,6	17,2	17,8	20,8
35-44	24,6	21,8	23,2	21,9	20,2	19,6	20,7	22,8
45-54	28,7	23,8	25,9	25,5	23,1	22,3	24,5	26,5
55-64	31,2	26,7	28,2	26,9	25,4	24,4	27,9	29,4
65 e.o.	35,9	31,3	31,2	29,1	27,8	24,3	32,9	34,2
Totaal	29,0	21,6	23,6	22,9	22,1	20,9	24,9	25,3
Gereformeerd								
15-24	6,0	8,5	9,5	12,1	11,5	8,2	7,0	8,9
25-34	7,0	8,2	9,5	11,6	11,9	9,1	6,5	8,8
35-44	8,3	8,0	8,9	10,5	10,1	8,7	7,1	8,5
45-54	9,2	7,8	8,4	8,8	9,2	7,5	7,9	8,6
55-64	9,5	8,2	7,3	7,5	9,5	6,5	8,1	8,7
65 e.o.	10,5	7,7	6,6	6,9	9,1	5,2	8,6	9,5
Totaal	9,0	8,2	9,0	10,5	10,5	7,8	7,7	8,8
Overige kerkelijke gezindten								
15-24	3,2	1,9	1,9	2,5	2,9	4,9	4,7	2,5
25-34	5,7	2,3	2,3	3,3	3,6	5,2	9,1	4,1
35-44	3,0	2,6	2,2	4,0	4,2	6,4	5,2	3,3
45-54	2,3	3,2	3,2	5,3	5,9	8,5	3,3	3,2
55-64	2,5	3,5	4,2	7,1	5,9	11,8	3,2	3,4
65 e.o.	3,1	5,8	6,2	10,3	10,0	12,5	4,3	4,2
Totaal	3,1	2,5	2,5	4,3	4,9	8,0	4,8	3,4
Onkerkelijk								
15-24	25,6	26,6	22,3	24,4	26,1	35,9	28,5	24,5
25-34	20,9	27,0	23,8	25,1	26,3	38,1	24,7	24,3
35-44	19,5	29,1	24,9	26,1	28,0	36,9	24,2	23,9
45-54	19,8	29,4	27,4	27,8	26,8	33,8	24,8	24,1
55-64	19,6	25,1	26,6	30,8	25,4	35,8	24,3	22,8
65 e.o.	16,7	21,1	26,5	28,9	25,1	42,3	21,7	19,6
Totaal	19,4	27,1	24,3	26,2	26,5	37,0	24,3	23,3

De percentages voor het uitgebreid lager en middelbaar niveau namen het sterkst toe. Binnen de leeftijdsgroep van 15-24 jaar is een duidelijke achterstand blijven bestaan voor de drie hoogste niveaus. Bij het laagste niveau zijn de katholieken nog steeds oververtegenwoordigd in alle leeftijdsklassen.

Deze uitkomsten geven aanleiding tot een drietal vragen. Allereerst kan men vragen of de stelling, dat de intellectuele emancipatie van de katholieken kwantitatief nagenoeg voltooid is, te handhaven is. Gaat men uit van de Volkstellingsgegevens over het opleidingsniveau, dan is dit niet het geval.

Grafiek 5. Katholieken en Gereformeerden per onderwijsniveau en leeftijdsklasse; uit staat 13.

Overzicht 32. Afwijkingen van de percentages voor de diverse onderwijsniveaus t.o.v. de totaalpercentages voor katholieken van 15-24 jaar en van 65 jaar en ouder; uit staat 13.

	15-24 jaar	65 jaar e.o.
Basisniveau	+ 1,6	+ 1,3
Lager niveau	0,0	+ 1,6
Uitgebr. lager niveau	+ 1,1	- 2,6
Middelbaar niveau	- 2,8	- 7,7
Semi-hoger niveau	- 3,3	- 4,5
Hoger niveau	(- 16,3)	- 16,8

Naar onze mening kan alleen gezegd worden dat de achterstand bij de middenniveaus gedeeltelijk is ingelopen. Voor de hogere niveaus geldt dit nauwelijks.

De factoren, die remmend werkten ten aanzien van de voltooiing van de intellectuele emancipatie van de katholieken lijken voor 1971 nog in grote lijnen dezelfde te zijn als die, welke Matthijssen op het eind van de vijftiger jaren uitvoerig beschreef. De onderbezetting in beroepen, waarin een gunstig klimaat aanwezig is voor het volgen van middelbaar en hoger onderwijs, geldt ook nog in 1971; vgl. paragraaf 4.1. De hoge huwelijksvruchtbaarheid, die een zware financiële belasting betekent voor het gezin, begint pas af te nemen in het midden van de jaren zestig (vgl. hoofdstuk 2); de door ons besproken leeftijdsgroepen stammen uit de tijd van de relatief grote gezinnen.

De tweede vraag betreft het ontkerkelijgingsproces. De percentages katholieken die een semi-hogere en hogere opleiding volgden, zijn voor de leeftijdsklassen van 25-34 en 35-44 jaar nagenoeg gelijk³². In paragraaf 4.1 constateerden wij bovendien, dat de katholieken geen vooruitgang boekten bij de vrije beroepen.

Een en ander doet vermoeden, dat onder de katholieken met een hogere opleiding het aantal kerkverlaters relatief groot was. Op grond van de procentuele verdeling van degenen die nog dagonderwijs volgen in overzicht 30 zou men verder de hypothese kunnen opstellen, dat de ontkerkelijking onder katholieke intellectuelen in twee golven verloopt: de eerste tijdens de studie en de tweede onmiddellijk na het voltooien van de studie wanneer men pas in het arbeidsproces is opgenomen.

Overzicht 33. Hoger onderwijsniveau naar kerkelijke gezindte, geslacht en leeftijd, in procenten; uit tabel 12.

Leeftijd	Kath.	Herv.	Ger.	Over.	Onk.	Nederland
<i>Mannen</i>						
15-24	29,5	23,3	10,5	5,2	31,5	100
25-34	31,7	16,9	9,8	4,6	37,1	100
35-44	29,4	19,6	9,2	5,9	35,9	100
45-54	28,4	22,3	7,6	8,0	33,8	100
55-64	22,2	24,2	7,0	10,5	36,1	100
65 e.o.	16,5	25,5	5,8	10,3	42,0	100
Totaal	27,2	20,9	8,3	7,2	36,4	100
<i>Vrouwen</i>						
15-24	16,7	28,0	0,2	4,0	51,1	100
25-34	23,4	19,5	5,6	8,6	42,9	100
35-44	22,7	19,8	6,0	8,9	42,7	100
45-54	24,8	22,3	6,9	12,1	33,8	100
55-64	18,1	25,1	4,1	18,2	34,5	100
65 e.o.	12,1	18,6	2,3	23,4	43,5	100
Totaal	21,0	20,9	5,1	12,7	40,3	100

Uit staat 12 was reeds duidelijk dat katholieke vrouwen met een hogere opleiding een grotere achterstand hadden dan de katholieke mannen. Blijkens overzicht 33 waren de percentages katholieke vrouwen met een hogere opleiding in de leeftijdsklassen van 25-44 jaar kleiner dan die bij de 45-54-jarigen; bij de mannen gold het tegenovergestelde. Het vermoeden, dat onder de 25-34-jarige katholieken met een hogere opleiding veel kerkverlating voorkwam, vindt in bovenstaande cijfers meer ondersteuning ten aanzien van de vrouwen dan van de mannen.

De derde vraag betreft de katholieken die alleen de lagere school volgden. In alle leeftijdsklassen zijn de katholieken hier oververtegenwoordigd. De konstante oververtegenwoordiging onder de arbeiders loopt hiermee parallel. Ook in de Bondsrepubliek nam in de periode 1958-1965 het percentage katholieken toe onder degenen die alleen de lagere school bezochten³³.

Ofschoon gekonstateerd is, dat de arbeiders minder kerkelijk/kerks geëngageerd zijn dan de meeste andere groepsgroepen³⁴, kan men zich afvragen of een en ander nu alleen betekent, dat binnen deze groep de formele stap naar kerkverlating gemakkelijk achterwege blijft, dit in tegenstelling tot personen met een hogere opleiding en personen in hogere beroepsgroepen. Nader onderzoek zou kunnen uitwijzen in hoeverre er in dit opzicht regionale verschillen bestaan. Een andere mogelijkheid is, dat de binding van deze (gedepriiveerde?) groepering aan de kerk sterker is dan veelal vermoed wordt. In dit verband kan gewezen worden op de grote verschillen bij de onkerkelijken tussen personen die alleen een opleiding op basisniveau volgden en personen met een opleiding op een ander niveau.

b. Volgens staat 12 zijn degenen die alleen de lagere school volgden, bij de *hervormden* sterk oververtegenwoordigd. De 42,2% voor de mannen en de 51,3% voor de vrouwen liggen ca. 5 en 6 punten boven de landelijke cijfers. Voor alle andere onderwijsniveaus liggen de percentages onder de landsgemiddelden. Hoewel de uitkomsten van de twee laatste Volkstellingen niet goed vergelijkbaar zijn, mag men zeggen dat dit in grote lijnen ook al in 1960 gold.³⁵

De procentuele verdeling per onderwijsniveau in staat 13 laat deze verschillen duidelijk zien. De oververtegenwoordiging van personen met alleen lagere school betrof vooral de groep van 35 jaar en ouder. In de leeftijdsklassen van 15-44 jaar zijn personen met een opleiding op uitgebreid lager niveau meer dan gemiddeld vertegenwoordigd. De percentages bij de andere opleidingsniveaus liggen onder het gemiddelde, vooral bij het hoger niveau.

Verondersteld mag worden, dat het ontkerkelijgingsproces sterker doorwerkte naarmate de leeftijd lager en het opleidingsniveau hoger was. Opmerkelijk zijn verder de verschillen tussen de percentages voor het basis- en het lager niveau: het basisniveau over- en het lager niveau ondervertegenwoordigd. Bij de onkerkelijken treft men het omgekeerde aan, hoewel daar de verschillen aanzienlijk groter zijn. Ook bij de gereformeerden kwamen personen met een opleiding op lager niveau in alle leeftijdsgroepen minder dan gemiddeld voor. Hadden/hebben protestanten een geringe belangstelling voor lavo en vgl? Of moeten wij zeggen: vanwaar de sterke trek binnen deze groep naar de onkerkelijkheid?

c. Bij de *gereformeerden* bestaan grote verschillen tussen de beide Gereformeerde kerken en de overige gereformeerden; vgl. staat 12. In de laatste groepering zijn degenen die uitsluitend lagere school volgden, sterk oververtegenwoordigd, de mannen met 7,7 en de vrouwen met 10,4 procentpunten. De grootste «tekorten» vindt men bij het uitgebreid lager en middelbaar (algemeen) en het semi-hoger en hoger onderwijsniveau.

De twee grootste gereformeerde groeperingen daarentegen vertonen een heel ander beeld: ondervertegenwoordigd is vooral het basisniveau (exkl. vrouwen in de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt), oververtegenwoordigd vooral het middelbaar beroepsonderwijs en het semi-hoger niveau.

Wat betreft de drie hoogste onderwijsniveaus samen kunnen wij zeggen, dat de Gereformeerde Kerken verder vóór liggen op de landelijke cijfers dan de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt (vgl. onderstaand overzicht).

Overzicht 34. Kerkelijke gezindten, waarbij het middelbaar, semi-hoger en hoger onderwijsniveau (samen) oververtegenwoordigd zijn; uit staat 12.

	Mannen	Vrouwen
Gereformeerde kerken	21,6	17,3
Gereformeerde kerken vr.	18,4	15,5
Luthersen	32,8	26,4
Doopsgezinden	45,0	33,9
Remonstranten	69,5	58,8
Ander kerk. gezindten		18,0
Humanisten	47,6	37,2
Overigen zonder	20,9	15,6
Nederland	18,0	13,9

Wanneer men de gereformeerden samen beziet, dan blijken alleen het basis- en het hoger niveau tekorten te vertonen; vgl. staat 13 en grafiek 4. De hoogste percentages komen voor bij het middelbaar en semi-hoger niveau.

De verdeling naar leeftijd laat zien, dat het percentage gereformeerden met een opleiding op lager niveau voor de resp. leeftijdsklassen nagenoeg gelijk was. Bij alle andere onderwijsniveaus deden zich grote verschuivingen voor: de percentages bij het basisniveau nemen af met het jonger worden van de leeftijdsgroepen; die van het uitgebreid lager, middelbaar, semi-hoger en hoger niveau toe. In grafiek 5 is een en ander in beeld gebracht. De richting van de lijnen is geheel anders dan bij de katholieken. Bij de laatste kruisen de lijnen voor de leeftijdsklassen elkaar nauwelijks en blijven dalen naarmate het onderwijsniveau hoger wordt. Bij de gereformeerden daarentegen kruisen de lijnen elkaar in het lager onderwijsniveau.

De snelle stijging, waarover naar aanleiding van de Volkstelling van 1960 gesproken is³⁶, heeft zich kennelijk doorgezet. Van een achterstand kan alleen nog gesproken worden bij het hoger onderwijs. Zelfs dát geldt niet meer voor de leeftijdsklassen onder de 45 jaar. (De 8,2% bij de 15-24-jarigen geven waarschijnlijk een vertekend beeld; vgl. overzicht 30.) Wil men voor wat de gereformeerden betreft nog spreken van emancipatie in de zin van het streven om een intellectuele achterstand in te lopen, dan kan men dat alleen nog toepassen op de bevindelijk gereformeerden en op de vrouwen.

Volgens de procentuele verdeling van de personen met een hogere opleiding naar leeftijd en geslacht - overzicht 33 - is het percentage gereformeerde mannen regelmatig toegenomen, maar dat van de vrouwen niet. In dit opzicht bestaat er een overeenkomst met de katholieken. Voor beiden zijn de percentages vrouwen met een hogere opleiding het hoogst onder de 45-54-jarigen. Voor de gereformeerde vrouwen dient wel aangetekend te worden, dat het aandeel van de vrouwen met een middelbare beroepsopleiding relatief zeer groot was, terwijl ook de vrouwen met een semi-hogere opleiding iets meer dan gemiddeld vertegenwoordigd waren (staat 12).

d. Bij de *overige kerkelijke gezindten* dient onderscheid gemaakt te worden tussen de luthersen, doopsgezinden en remonstranten enerzijds en de andere kerkelijke gezindten anderzijds.

De eerste drie zijn zeer sterk vertegenwoordigd onder de personen met een opleiding op middelbaar, semi-hoger en hoger niveau. Volgens overzicht 34 scoorden zij hier samen met de humanisten het hoogste.

Bij de «andere kerkelijke gezindten» deed de invloed van de buitenlandse werknemers zich gelden, vooral bij de mannen: 49% van hen heeft uitslui-

tend de lagere school gevolgd. Dat is 12 procentpunten meer dan onder de totale bevolking. Bij de vrouwen bestond in deze slechts een gering verschil.

Het grote aantal buitenlandse werknemers heeft ervoor gezorgd dat het middelbaar, semi-hoger en hoger onderwijsniveau (samen) iets lager uitkwam dan het cijfer voor geheel Nederland, maar toch altijd nog hoger dan voor de katholieke en hervormde mannen. Bij de vrouwen zijn dezelfde onderwijsniveaus oververtegenwoordigd als bij de luthersen, doopsgezinden en remonstranten, hoewel minder sterk.

Uit de verdeling naar onderwijsniveau en leeftijd mag men afleiden, dat de buitenlandse werknemers vooral te vinden waren onder degenen van 15-44 jaar die uitsluitend de lagere school volgden. Sterke concentraties personen met een middelbare en hogere opleiding kwamen voor onder de oudere leeftijdsklassen. Naarmate de leeftijd daalt, wordt de oververtegenwoordiging kleiner. Niet duidelijk is in hoeverre hier gesproken kan worden van ontkerkelijking en in hoeverre van verminderde aantrekkingskracht op jongere generaties. Naar aanleiding van de Volkstelling van 1947 is het vermoeden uitgesproken, dat hier vooral sprake zou zijn van ontkerkelijking³⁷. De daling van het absolute aantal en de verschuivingen in de leeftijdsopbouw in de periode 1960-1971 geven onvoldoende argumenten om alleen van ontkerkelijking te mogen spreken.

e. Twee onderwijsniveaus waren volgens staat 12 bij de *onkerkelijken* ondervertegenwoordigd, nl. het basisoniveau en het uitgebreid lager niveau (beroepsopleiding).

Op grond van staat 13 kan gezegd worden, dat het aandeel van de onkerkelijken groter was naarmate het onderwijsniveau steeg, uitgezonderd het lager niveau. Hierbij dient gewezen te worden op de grote verschillen tussen het basis- en het lager niveau; voor het totaal is dit verschil 7,7 procentpunten. Hoewel dit verschil mede licht werpt op de sterke ondervertegenwoordiging van de onkerkelijken onder de arbeiders met lagere inkomens, blijft de vraag staan waarom de onkerkelijkheid onder personen met uitsluitend lagere school relatief zo laag is en onder personen, die naast de lagere school bovendien lavo of vgl. volgden, relatief zo hoog.

De onkerkelijkheid is het grootst onder personen met een hogere opleiding. De verdeling naar leeftijdsklassen laat geen verdere conclusies toe. Vergelijking met de Volkstelling van 1960 is evenmin mogelijk, omdat onder «hogere opleiding» in 1971 meer personen gerekend werden dan alleen academici. Wel kan vastgesteld worden, dat de onkerkelijkheid onder de vrouwen met een hogere opleiding groter is dan onder de mannen met dezelfde opleiding. Dit verschil wordt vooral veroorzaakt door de stijging van de percentages vrouwen in de leeftijdsklassen van 15-44 jaar. Welke betekenis aan deze cijfers mag worden toegekend, is niet duidelijk. Bij de hervormden en de overige kerkelijke gezindten neemt het aandeel van de personen met een hogere opleiding af naarmate de leeftijd jonger is; bij de mannen sterker dan bij de vrouwen. Katholieken en gereformeerden kennen een achterstand onder personen met een hogere opleiding. Voor beiden geldt bovendien, dat deze achterstand speciaal bij de vrouwen zeer groot is en niet ingelopen wordt in de leeftijdsklassen onder de 45 jaar.

Overzicht 35. Over- en ondervertegenwoordiging van de kerkelijke gezindten per onderwijsniveau; uit staat 13.

	Kath.	Herv.	Ger.	Over.	Onk.
Basisoniveau	+	+	+	-	-
Lager niveau	+	-	-	-	+
Uitgebreid lager niveau	-	-	+	-	+
Middelbaar niveau	-	-	+	+	+
Semi-hoger niveau	-	-	+	+	+
Hoger niveau	-	-	-	+	+

Op grond van deze gegevens valt te concluderen, dat het ontkerkelijkingproces onder katholieke en gereformeerde vrouwen met een hogere opleiding relatief sterker werkt dan onder de mannen. Bovendien mag uit de gegevens worden afgeleid, dat katholieke en gereformeerde vrouwen relatief weinig doorstromen naar hogere opleidingen. Dit laatste impliceert dat onkerkelijke vrouwen relatief vaak doorstuderen. De achtergronden van de hier aangeduide verschillen verdienen nader bestudeerd te worden.

Tot slot geven wij een overzicht van de verschillen tussen de kerkelijken en de onkerkelijken.

Noten

- ¹ Een en ander is ontleend aan de 14e Algemene Volkstelling, annex woningtelling, 28 februari 1971. Technische Toelichting op de kerntabellen met de definitieve uitkomsten per gemeente. Belangrijkste begrippen en definities. CBS, 1976.
- ² Tot de beroepsbevolking zijn gerekend alle personen van 14 jaar en ouder, die op enigerlei wijze voor eigen rekening werkzaam zijn dan wel tegen loon, salaris of een andere vorm van geldelijke beloning, werkzaamheden ten behoeve van anderen verrichten en voorts wachtgelders, werklozen en werkzoekenden (Technische Toelichting, nr. C.6).
- ³ Vgl. Technische Toelichting bij de steekproefuitkomsten, nr. 5.
- ⁴ Steeman, Th., De kerk van vandaag. Een verkenning van katholieke Nederland anno 1966. Den Haag, Kaski, 1966, p. 61.
- ⁵ Thurlings, J. M. G., De wankel zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme. Nijmegen-Amersfoort, 1971, p. 32 en Laeyendecker, L., Theologische veranderingen, sociologisch beschouwd. In: Sociologische Gids, jaargang 15 (1968), p. 253-254.
- ⁶ Volgens Tulder, J. J. M. van, Een onderzoek naar beroepsprestige-stratificatie en beroeps-mobiliteit van 1945-1980. In: Sociale stratificatie. Boekaflevering Mens en Maatschappij, 1978, pp. 110 zijn de katholieken in de periode 1919-1954 relatief gedaald ten opzichte van andere bevolkingsgroepen.
- ⁷ Kuiper, G., Beroep en kerkgenootschap opnieuw bezien. In: Mens en Maatschappij, jaargang 39, 1964, pp. 420.
- ⁸ Kuiper, G., op. cit., p. 417.
- ⁹ Doorn, J. A. A. van, De emancipatie der nederlandse rooms-katholieken in de sociologische literatuur. In: Sociologische Gids, jaargang 5 (1958), p. 202 en Thurlings, J. M. G., op. cit., p. 32.
- ¹⁰ Kuiper, G., Beroep en kerkgenootschap. In: Mens en Maatschappij, jaargang 28, 1953, p. 41.
- ¹¹ Kuiper, G., 1964, op. cit. p. 423.
- ¹² Verwey-Jonker, H., De emancipatiebewegingen. In: A. N. J. den Hollander e.a. red., Drift en Koers. Een halve eeuw sociale verandering in Nederland. Assen, 1968³, p. 121.
- ¹³ Kuiper, G., Beroep en kerkgenootschap op-

- nieuw bezien. In: Mens en Maatschappij, jaargang 39, 1964, op. cit., p. 433.
- ¹⁴ Hendriks, J., De emancipatie van de gereformeerden. Sociologische bijdrage tot de verklaring van enige kenmerken van het huidige gereformeerde volksdeel. Alphen a/d Rijn, 1971, passim.
- ¹⁵ Brunt, L., Over gereformeerden en kleine luyden. Enige kanttekeningen bij de voorstelling van zaken met betrekking tot de afkomst van samenstellingen van het huidige gereformeerde volksdeel. In: Sociologische Gids, jaargang 19, 1972, pp. 49-58, en Melden, A. van der, Welzilig is het volk. Een bijgewerkt en aangevuld portret van de zwarte-kousenkerken. Baarn, 1976.
- ¹⁶ Uitgebreide Technische toelichting, nr. 4.
- ¹⁷ Kuiper, G., Beroep en kerkgenootschap. In: Mens en Maatschappij, jaargang 28, 1953, p. 91.
- ¹⁸ Idem, p. 94 e.v.
- ¹⁹ Dekker, in God in Nederland, p. 283.
- ²⁰ Kruijt, J. P., Kerkelijkheid en onkerkelijkheid in Nederland. In: De Socialistische Gids, jaargang XX, 1935, p. 440.
- ²¹ Kruijt, J. P., De onkerkelijkheid in Nederland. Haar verbreiding en oorzaken. Proeve ener sociografische verklaring. Groningen-Batavia 1933, hoofdstuk VI.
- Idem, Kerkelijkheid en onkerkelijkheid in Nederland. In: Socialistische Gids, jaargang XX, 1935, p. 441.
- ²² Kuiper, G., Beroep en kerkgenootschap. In: Mens en Maatschappij, jaargang 28, 1953, pp. 98-99.
- Idem, Beroep en kerkgenootschap opnieuw bezien. In: Mens en Maatschappij, jaargang 39, 1964, p. 423.
- ²³ God in Nederland, p. 183; vgl. ook pp. 106-107.
- ²⁴ Idem, pp. 280-282.
- ²⁵ Voor een overzicht zie: Schmidtchen, G., Protestanten und Katholiken. Soziologische Analyse konfessioneller Kultur. Bern und München, 1973, pp. 280-282.
- ²⁶ Voor een overzicht zie: Peters, J., Kerkelijke betrokkenheid en levensbeschouwing. Nijmegen, 1977, hoofdstuk 5.
- ²⁷ Voor een overzicht zie: Boos-Nünning, U., Sozial Schicht und Religiosität. In: Y. Spiegel

- Hrag., Kirche und Klassenbindung. Frankfurt am Main, 1974, pp. 100-115 en Boos-Nünning, U. en E. Golomb, Religioses Verhalten. Untersuchungen in einer Industriegesellschaft. Essen, 1974, pp. 131 e.v.
- ²⁸ Vgl. Technische Toelichting, nr. D.
- ²⁹ Voor een meer gedetailleerde indeling van de opleidingen zij verwezen naar de CBS-publicatie 14e Algemene Volkstelling 28 februari 1971, Serie C, Systematische classificatie. Doel 3. Onderwijsclassificaties.
- ³⁰ Vgl. b.v. Matthijssen, M. A. J. M., Katholiek middelbaar onderwijs en intellectuele emancipatie. Een sociografische factostudie van het emancipatievraagstuk der katholieken in Nederland, Assen, 1958; Hooijdonk, P. G., van, Intellectuele emancipatie van de nederlandse katholieken in de sociologische literatuur. In: Sociologische Gids, jaargang 5, 1958, pp. 194-204.
- Thurlings, J. M. G., De Wankel zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme. Nijmegen-Amersfoort, 1971, pp. 30-34.
- ³¹ Kuiper, G., Beroep en kerkgenootschap opnieuw bezien. In: Mens en Maatschappij, jaargang 39, 1964, pp. 415-423.
- ³² De percentages katholieken met een hogere en semi-hogere opleiding bij de 15-24 jarigen hebben betrekking op kleine aantallen, omdat van deze leeftijdsklassen velen hun opleiding nog niet voltooid hadden. Vooral de percentages bij de hogere opleiding kunnen daardoor een enigszins vertekend beeld opleveren.
- ³³ zie Keller bij Golomb, E., op. cit., p. 71.
- ³⁴ Boos-Nünning, U. und E. Golomb, op. cit., pp. 130-131.
- ³⁵ Kuiper, G., Beroep en kerkgenootschap opnieuw bezien. In: Mens en Maatschappij, jaargang 39, 1964, p. 418.
- ³⁶ Kuiper, G., op. cit., pp. 420-421.
- Hendriks, J., De emancipatie van de gereformeerden. Sociologische bijdrage tot de verklaring van enige kenmerken van het huidige gereformeerde volksdeel. Alphen a/d Rijn, 1971, pp. 164-166.
- ³⁷ Kuiper, G., Beroep en kerkgenootschap. In: Mens en Maatschappij, jaargang 28, 1953, pp. 95-96.

5. Geslacht; burgerlijke staat; gemeentegrootte en plaats van vestiging

5.1. Kerkelijke gezindten naar geslacht

Men komt nogal eens de opvatting tegen dat vrouwen godsdienstiger – resp. kerkser, resp. kerkelijker – zijn dan mannen. Bij de argumenten die aangehaald worden ter ondersteuning van dergelijke opvattingen zijn veel vragen te stellen. De voornaamste lijken ons de twee volgende.

Ten eerste, spreekt men over godsdienstigheid, over kerkseheid of over kerkelijkheid?

En ten tweede, is de situatie in Nederland in grote lijnen dezelfde als in verschillende andere landen (bijvoorbeeld in de Bondsrepubliek)?

Over de vraag of vrouwen *godsdienstiger* zijn dan mannen, valt niet veel te zeggen. De gedachte dat vrouwen een «groter aanleg voor godsdienstige gevoelens» bezitten dan mannen¹ komt men tegenwoordig bij godsdienst-sociologen en -psychologen nauwelijks meer tegen. Sterke nadruk wordt gelegd op de maatschappelijke positie van de vrouw². Overigens kan men zich wel afvragen of bij genoemde auteurs dit inzicht niet vooral stoelt op gegevens over kerkbezoek en over het onderhouden van andere kerkelijke voorschriften (kerkseheid).

Voor de opvatting dat vrouwen *kerkser* zijn dan mannen kan men veel steun vinden in buitenlandse onderzoekingen. Wij beperken ons hier tot enkele verwijzingen naar meer recente studies in de Bondsrepubliek. Bij protestanten zowel als katholieken blijkt het kerkbezoek van vrouwen hoger te liggen dan dat van de mannen³.

Anders dan in landen als West-Duitsland, Frankrijk, België, Engeland en de Verenigde Staten waar het aandeel van de vrouwen onder de regelmatige kerkgangers hoger ligt dan dat van de mannen, is van een dergelijk verschil in Nederland gedurende de laatste vijf en twintig jaar nauwelijks iets gebleken. Een landelijk onderzoek in 1966⁴ en een aantal lokale peilingen laten slechts geringe verschillen zien; volgens het eerstgenoemde onderzoek was het aandeel van de mannen zelfs iets hoger dan dat van de vrouwen. Of er in de zeventiger jaren veranderingen zijn opgetreden in de verhouding mannelijke : vrouwelijke kerkgangers, is niet bekend.

Noch over de godsdienstigheid noch over de kerkseheid van de Nederlandse bevolking kan aan de hand van de Volkstellingsgegevens iets gezegd worden. Wij wezen daarop uitdrukkelijk in het eerste hoofdstuk. Het enige waarover wél wat te zeggen valt naar aanleiding van de Volkstelling, is de *kerkelijkheid* van de Nederlandse bevolking, verstaan als: het zich al dan niet rekenen tot een bepaald kerkgenootschap of een bepaalde godsdienstige groepering (ja = «kerkelijk», nee = «onkerkelijk»).

In staat 14 zijn voor de kerkgenootschappen die bij de Volkstelling van 1960 en/of 1971 10 000 of meer leden telden, de gegevens omtrent de verhouding tussen kerkelijke gezindte en geslacht bijeengebracht. In deze staat zijn voor 8 hoofdkategorieën de aantallen vrouwen per 100 mannen weergegeven volgens de Volkstellingen vanaf 1879; voor de leesbaarheid is gewerkt met de afwijkingen ten opzichte van de landelijke gemiddelden. In grafiek 6 zijn de aantallen vrouwen per 100 mannen weergegeven voor de periode 1879 t/m 1971.

Vanaf 1879, de eerste keer dat de *onkerkelijken* afzonderlijk in de uitkomsten van de Volkstelling voorkomen, treft men bij hen een belangrijk mannenoverschot. Bleef de geslachtsverhouding bij hen in de eerste periode nog vrij stabiel – ongeveer 3 vrouwen op 4 mannen –, in de periode vanaf de

Staat 14. Aantallen vrouwen per 100 mannen volgens de Volkstellingen van 1879 t/m 1971 naar kerkelijke gezindte, weergegeven als afwijkingen van de landelijke aantallen

	1879	1889	1899	1909	1920	1930	1947	1960	1971
1. Katholiek	- 1	- 1	- 1	- 1	0	+ 1	0	0	+ 1
2. Hervormd	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 1	+ 2	+ 3	+ 2	+ 7
3. Gereformeerd ¹	0	+ 1	+ 2	+ 5	+ 4	+ 4	+ 4	+ 3	+ 4
4. Luthers	- 1	0	+ 4	+ 9	+ 14	+ 31	+ 34	+ 37	+ 49
5. Doopsgezind	- 1	+ 2	+ 6	+ 13	+ 21	+ 30	+ 34	+ 33	+ 49
6. Remonstrant	+ 15	+ 22	+ 28	+ 35	+ 41	+ 50	+ 48	+ 46	+ 57
7. Andere kerk. gez.	+ 7	+ 7	+ 11	+ 11	+ 12	+ 11	+ 18	+ 12	- 16
1 t/m 7 kerkelijk			+ 1	+ 1	+ 2	+ 3	+ 3	+ 2	+ 3
8. Onkerkelijk	- 23	- 23	- 23	- 23	- 20	- 15	- 12	- 8	- 9
Nederland totaal	102	102	102	102	101	101	101	101	100

¹ Christelijk Gereformeerde Kerken en Gereformeerde Gemeenten vanaf 1947, Gereformeerde Gemeenten vanaf 1960 bij gereformeerden; daarvoor bij 'andere kerkelijke gezindten'.

Bronnen: Uitkomsten Algemene Volkstelling 1899 (deel XII, blz. 130), 1909 (deel III, blz. 206), 1920 (deel III, blz. 172), 1930 (deel III, blz. 80), 1947 (serie B, deel 5, blz. 25 en 27) en 1960 (deel 7.A, blz. 42 en 45); Faber, H. en T. T. ten Have, Ontkerkelijking en buitenkerkelijkheid in Nederland tot 1960. Assen, 1970, pp. 55-56.

Volkstelling van 1920 werd dit verschil steeds kleiner. Deze nivelleringstendens⁶ is duidelijk zichtbaar in de periode 1947-1960; het vrouwenoverschot nam in deze periode in nagenoeg alle kerkgenootschappen uitgezonderd de luthers en de «andere kerkelijke gezindten» af; vgl. grafiek 6.

Blijkens de uitkomsten van de jongste Volkstelling heeft deze nivelleringstendens zich in de zestiger jaren niet doorgezet. Bij alle kerkgenootschappen, uitgezonderd de zgn. andere kerkelijke gezindten, is het vrouwenoverschot gestegen, bij de onkerkelijken het mannenoverschot. Het merkwaardige feit doet zich echter voor dat deze omslag niet zo duidelijk meer is wanneer men de 0-19-jarigen buiten beschouwing laat. Onderstaand overzicht betreft alleen personen van 20 jaar en ouder.

Overzicht 36. Aantal vrouwen per 100 mannen bij de laatste drie Volkstellingen, voor kerkelijken en onkerkelijken van 20 jaar en ouder; uit staat 14.

	Aantal vrouwen per 100 mannen			Verschillen t.o.v. rij-totalen		
	1947	1960	1971	1947	1960	1971
Kerkelijk 20 j.e.o.	108,9	107,7	107,5	+ 5	+ 3	+ 4
Onkerkelijk 20 j.e.o.	85,4	91,5	91,2	-19	-13	-12
Nederland 20 j.e.o.	104,4	104,5	103,4			

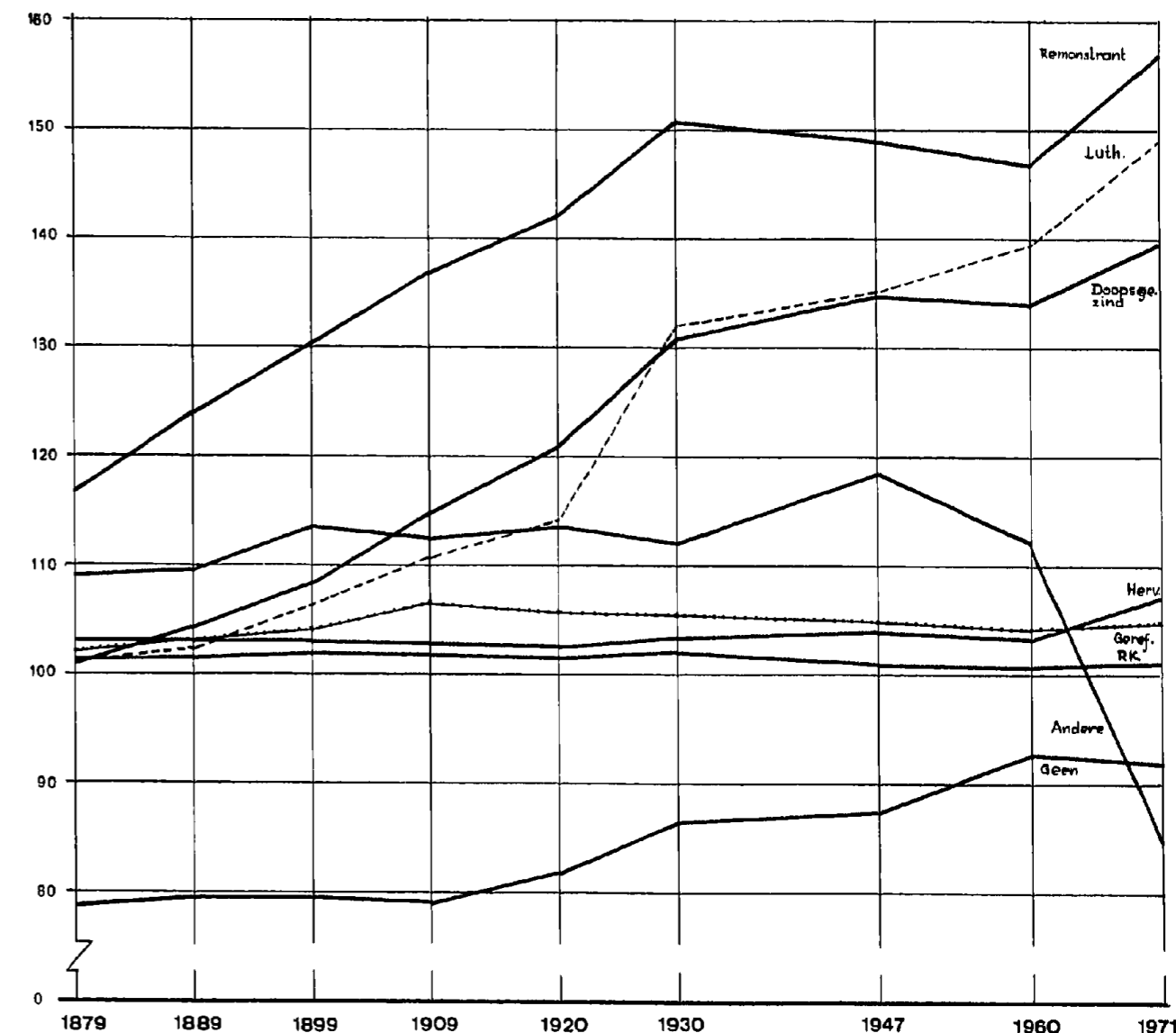
De geslachtsverhouding was bij de laatste twee Volkstellingen voor kerkelijken en onkerkelijken van 20 jaar en ouder nagenoeg gelijk. Dat geldt niet voor de totale bevolking van dezelfde leeftijd. De komst van een groot aantal buitenlandse werknemers - vooral mannen, vooral kerkelijken - was hiervan de oorzaak. Een en ander betekent dat de geslachtsverhouding bij de kerkelijken nagenoeg gelijk gebleven is door het effect van de buitenlandse migratie. Zou men dit buiten beschouwing laten, dan zou van een stijging van het aantal vrouwen per 100 mannen bij de kerkelijken sprake zijn geweest (ca. 110,5 in plaats van 107,5).

De omslag waarover hierboven gesproken werd, is wel duidelijk zichtbaar bij de leeftijdsklasse van 15-19 jaar. De onkerkelijkheid nam bij de jongens relatief sterker toe dan bij de meisjes. Het aantal vrouwen per 100 mannen was voor deze groep in 1960 en 1971 resp. 93,6 en 90,1 (vgl. ook grafiek 5).

Overigens laat tabel 5 zien, dat bij de 0-9-jarigen sedert 1909 het percenta-

Grafiek 6. Aantal vrouwen per 100 mannen naar kerkelijke gezindte volgens de Volkstellingen van 1879 t/m 1971.

Aantal vrouwen per 100 mannen

ge onkerkelijke jongens steeds enkele tienden van procenten hoger lag dan dat van de onkerkelijke meisjes.

Het lijkt er dus op dat in de jaren zestig op een jongere leeftijd voor onkerkelijkheid gekozen werd dan daarvoor en dat de jongens daarbij voorop liepen. De meisjes volgden «op een afstand». Men zou in dit verband kunnen spreken van een «Anschlussverhalten» van de vrouwen⁶.

Bij de kerkelijken nam het aantal vrouwen per 1000 mannen in de periode 1947-1960 enigszins af en in de periode 1960-1971 enigszins toe.

Uit de reeds gekonstateerde veranderingen in leeftijdsopbouw bij de diverse kerkgenootschappen en uit het feit, dat de gemiddelde leeftijd van

5.2. Kerkelijke gezindten naar burgerlijke staat en geslacht

vrouwen hoger ligt dan die van mannen, blijkt duidelijk dat demografische factoren hierop een grote invloed hadden.

Het aandeel van de jongste leeftijdsgroepen nam bij alle kerkgenootschappen af, dat van de oudste leeftijdsgroepen nam toe. Dit laatste kwam vooral voor bij de luthersen, doopsgezinden en remonstranten en in iets mindere mate bij hervormden (staat 6 en 7).

Toch lijkt dit niet de enige oorzaak te zijn van de verhouding van 3 vrouwen op 2 mannen bij deze drie kleine kerkgenootschappen. Uitsplitsing naar leeftijdsgroepen doet vermoeden dat deze drie groeperingen een grotere aantrekkingskracht hebben op vrouwen dan op mannen, of beter: dat hun aantrekkingskracht op vrouwen minder afneemt dan die op mannen. Wij geven van enkele leeftijdsgroepen het aantal vrouwen per 100 mannen weer (luthersen, doopsgezinden en remonstranten tezamen):

20-24 jaar: 116
30-34 jaar: 135
40-44 jaar: 147
50-54 jaar: 157.

Bij de heterogene restcategorie «andere kerkelijke gezindten» was de ontwikkeling geheel anders dan bij reeds genoemde kerkelijke groeperingen. Het aandeel van de vrouwen daalde op spectaculaire wijze tot ver onder het landelijk gemiddelde. De hoofdoorzaak van deze daling is duidelijk aanwijsbaar. Onder de vele buitenlandse werknemers die in de jaren zestig naar Nederland kwamen, bevond zich een groot aantal Islamieten. Het vrouwelijke element was bij hen sterk ondervertegenwoordigd, 16,5 vrouwen op 100 mannen. Zou men de Islamieten niet meerekenen, dan was het vrouwelijke element wél versterkt, nl. 122 in plaats van 84 vrouwen per 100 mannen; dat is 22 meer dan op de gehele Nederlandse bevolking. Bij alle kleinere gezindten, die in staat 14 onder «andere kerkelijke gezindten» genoemd staan, waren de vrouwen in 1971 sterk tot zeer sterk vertegenwoordigd (excl. de Islamieten en de Molukse kerkgenootschappen). Een daling van het aandeel van de vrouwen bij deze kleinere groeperingen kwam niet voor. Het sterkst steeg het vrouwelijk element bij groeperingen, die in de jaren zestig hun aanhang het meest zagen afnemen (Nederlandse Protestanten Bond en Leger des Heils).

Ook bij groeperingen waarvan het ledental toenam, vond een versterking van het vrouwelijk element plaats (Jehova's Getuigen en Pinkstergemeenten). Klaarblijkelijk oefenen deze kleinere groeperingen een grotere aantrekkingskracht uit op vrouwen dan op mannen; bij enkelen heeft dit betrekking op nieuwe leden, bij anderen meer op de leden die blijven.

Wat valt er uit dit alles te konkluderen met betrekking tot de vragen, die aan het begin van deze paragraaf werden gesteld? Vrouwen lijken niet onkerkelijker te zijn dan mannen, maar wél lijken zij in de jongere leeftijdsgroepen minder snel uit te treden dan mannen. Ook lijken zij door de kleinere kerkgenootschappen langer «vastgehouden» te worden. Voor het overige lijken geen andere dan demografische factoren van invloed te zijn op de geconstateerde wijzigingen in de getalsverhouding tussen de geslachten. Van de processen van overloop, ontkerkelijking en herkerkelijking – door *munters*⁷ aangeduid als interdenominatieve mobiliteit – kwam in de hoofdstukken 2 en 3 nagenoeg alleen de ontkerkelijking aan de orde: het betrof daar globale aanwijzingen en saldi. Men mag hopen dat monografieën omtrent de resp. kleinere kerkgenootschappen die hier genoemd werden, de afwijkende getalsverhouding van de geslachten zullen ophelderen.

De uitkomsten van de resp. Volkstellingen bevatten ook gegevens omtrent de kerkelijke gezindten naar burgerlijke staat. Behalve het CBS heeft alleen Kruijt aandacht aan deze combinatie geschonken, naar aanleiding van de Volkstelling van 1930⁸. In een groot landelijk onderzoek aan het einde van de zestiger jaren kwam de relatie tussen kerkelijke gezindte en burgerlijke staat eveneens aan de orde⁹. In deze publikaties wordt vooral aandacht geschon-

ken aan de verschillen tussen de kerkelijke gezindten. Studies die ingaan op vragen met een bredere relevantie (voor kerken, sociologie, psychologie e.d.) troffen wij niet aan. Wel wordt een en ander uitvoerig behandeld in de literatuur over het gemengde huwelijk. Daaruit blijkt over het algemeen dat dergelijke huwelijken nogal eens tot onkerkelijkheid leiden. Met name katholieken en gereformeerden werd het tot voor kort nogal eens moeilijk gemaakt met een andersgezinde partner te trouwen. Dit zou het grotere percentage gehuwden onder de onkerkelijken enigszins kunnen verklaren. Daarnaast is er de bekende «kompensatiethese»: kerkelijke participatie kan een leemte opvullen voor de ongehuwden. We gaan daarop hieronder in verband met de kleinere kerkgenootschappen nog in. Overigens zijn dit thema's die door afzonderlijke studies verder opgehelderd moeten worden.

In het kader van deze studie over de Volkstellingsgegevens kunnen de volgende vragen worden gesteld over de relatie tussen (on)kerkelijkheid en burgerlijke staat.

Leidt trouwen tot een grote onkerkelijkheid? Of trouwen onkerkelijken meer dan kerkelijken? Moeten wij beide vragen positief beantwoorden? Is er in dit opzicht verschil tussen mannen en vrouwen? En: traden er duidelijke wijzigingen op? Op deze vragen kunnen de uitkomsten van de Volkstellingen geen afgeronde antwoorden geven. Wél lijkt het mogelijk op grond van het beschikbare materiaal enkele aanzetten te geven. Wij vergelijken daartoe in deze paragraaf de kerkelijken en de onkerkelijken naar burgerlijke staat. Daarna besteden wij kort aandacht aan enkele kerkelijke gezindten afzonderlijk.

Overzicht 37. Het aantal onkerkelijken en kerkelijken van 15 jaar en ouder in 1971, naar burgerlijke staat en geslacht (1960 = 100); uit tabel 14.

	Kerkelijk		Onkerkelijk		Nederland	
	m.	vr.	m.	vr.	m.	vr.
Ongehuwd	107	100	167	158	117	108
Gehuwd	116	115	147	146	123	121
Gesch. v. tafel en bed	189	149	198	213	192	168
Gesch. van echt	133	130	144	153	137	138
Weduwstaats	95	127	129	173	101	134
Totaal 15 jr. e.o.	113	112	151	151	120	119
Totale bevolking	106	107	147	146	114	114

N.B. Bij het bepalen van de burgerlijke staat is uitgegaan van de wettelijke status.

De toename van het absolute aantal *onkerkelijken* was onder de ongehuwden groter dan onder de gehuwden, met name onder de ongehuwde mannen. De verschillen tussen de ongehuwde mannen en de ongehuwde vrouwen houden verband met het feit, dat vrouwen op jongere leeftijd in het huwelijk treden (vgl. tabel 18). Mogelijk spelen ook andere factoren hierbij een rol.

De grootste toename van het absoluut aantal *kerkelijken* daarentegen treft men onder de gehuwden. De kleine verschillen tussen de gehuwde mannen en de gehuwde vrouwen hebben te maken met het feit dat het aantal gehuwde mannen in 1971 groter was dan het aantal gehuwde vrouwen (+ 36 000) doch in 1960 kleiner (- 1900) en met het feit dat er onder de mannen relatief meer gehuwden voorkomen dan onder de vrouwen (vgl. staat 15).

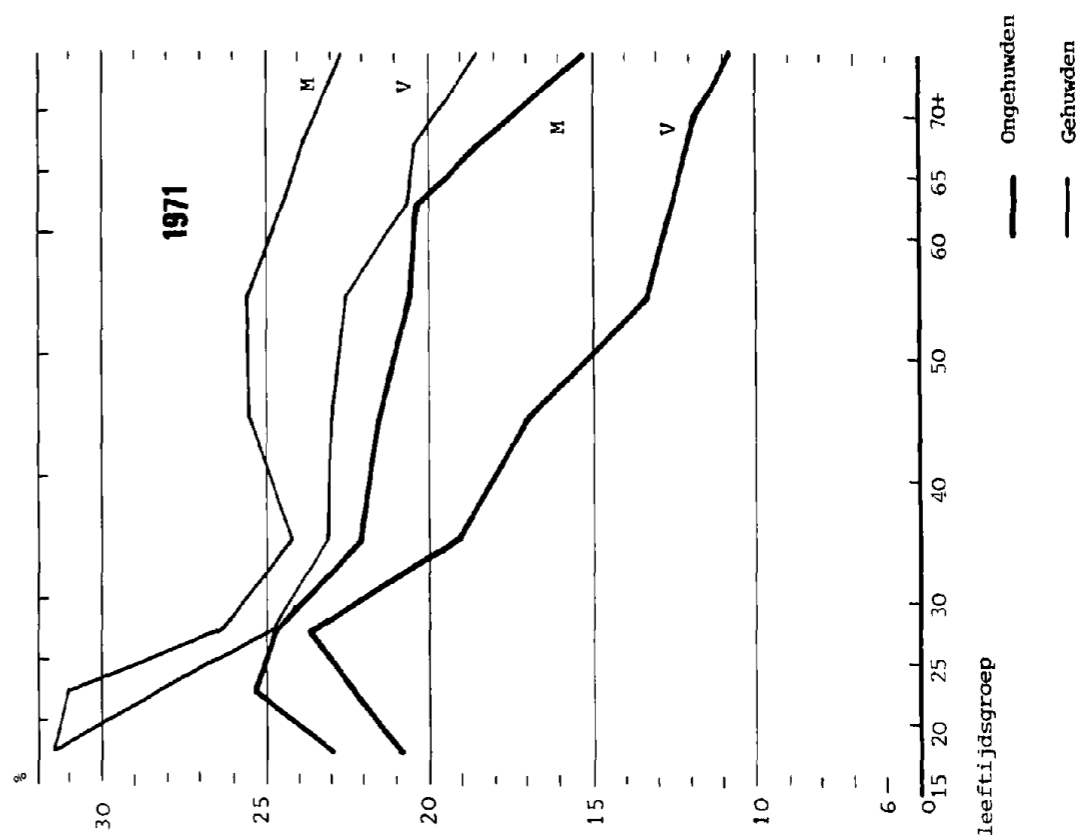
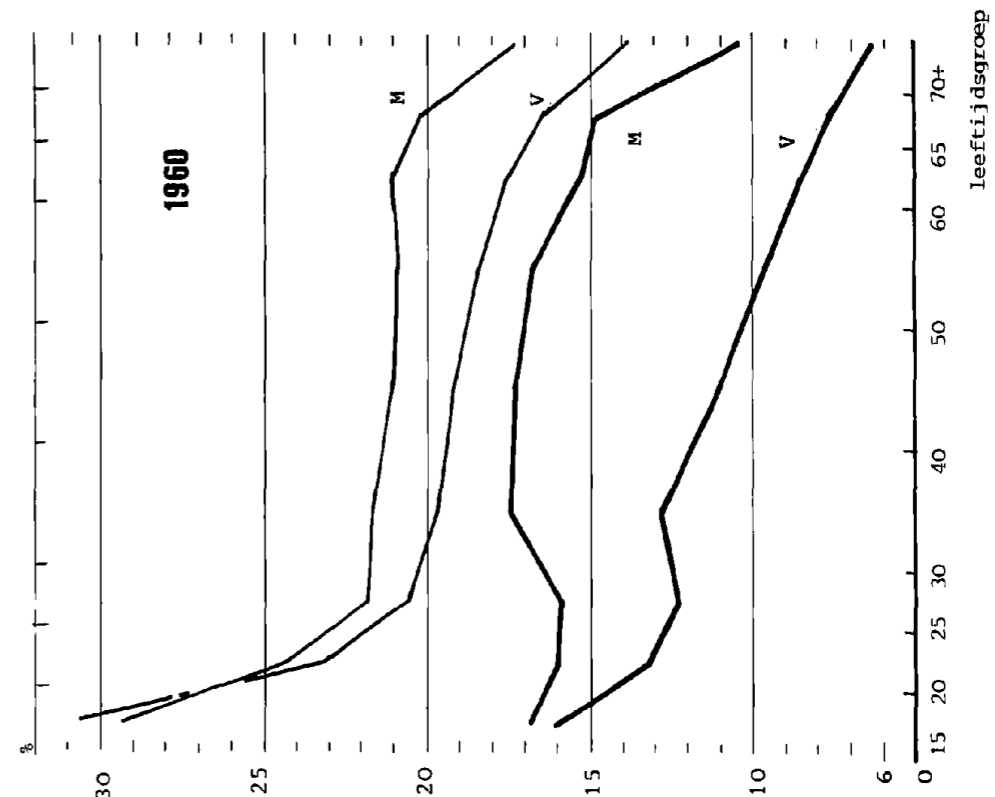
Vorenstaand overzicht heeft betrekking op de toename van het aantal kerkelijken en onkerkelijken. Er komt niet in tot uitdrukking dat er procentueel meer onkerkelijken onder de mannen dan onder de vrouwen en meer onder de gehuwden dan onder de ongehuwden zijn. In het navolgende overzicht is daarom de procentuele verdeling opgenomen.

Staat 15. Bevolking van 15 jaar o.o. naar kerkelijke gezindte, burgerlijke staat en geslacht bij de Volkstelling van 1960 en 1971, in procenten (absolute aantallen Volkstelling 1971 zie tabel 14)

	R.-K.		N.H.		Gerof.		Ovr. k.g.		Geen k.g.		Nederland	
	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971
A. Mannen												
Ongehuwd	35,5	32,3	27,2	26,4	30,4	29,9	24,3	25,5	25,2	27,8	30,2	29,3
Gehuwd	60,7	64,2	67,5	68,4	65,7	66,7	70,1	70,3	70,0	67,7	65,3	66,5
Gesch. van tafel en bed	0,2	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1	0,3	0,7	0,4	0,5	0,2	0,3
Gesch. v. echt	0,5	0,6	0,7	0,8	0,3	0,4	1,1	0,9	1,5	1,5	0,7	0,9
Weduwstaats	3,2	2,6	4,5	4,3	3,6	3,0	4,3	2,6	3,0	2,6	3,6	3,0
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Vrouwen												
Ongehuwd	31,8	26,9	22,7	20,9	29,3	26,9	23,2	23,1	20,1	21,1	26,4	23,9
Gehuwd	59,9	63,3	64,8	64,1	61,5	62,6	59,9	59,7	69,6	67,4	63,2	64,2
Gesch. van tafel en bed	0,2	0,3	0,2	0,3	0,1	0,2	0,4	0,4	0,3	0,4	0,2	0,3
Gesch. v. echt	0,7	1,0	1,3	1,4	0,5	0,7	2,6	2,5	2,5	2,6	1,3	1,5
Weduwstaats	7,4	8,5	11,1	13,3	8,6	9,6	13,9	14,3	7,4	8,5	8,9	10,1
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
B. Mannen												
Ongehuwd	45,0	43,0	26,6	21,6	8,9	8,9	2,8	3,0	16,4	23,6	100	100
Gehuwd	35,6	37,6	30,6	24,6	8,9	8,8	3,8	3,7	21,1	25,3	100	100
Gesch. van tafel en bed	25,0	32,6	26,8	18,8	3,1	3,6	5,0	8,3	40,1	36,5	100	100
Gesch. van echt	31,3	28,6	25,0	21,6	3,0	3,6	4,6	3,6	36,1	42,7	100	100
Weduwstaats	33,9	33,7	36,6	33,6	8,9	8,6	4,2	3,0	16,4	21,1	100	100
Totaal	38,4	39,0	29,6	24,0	8,8	8,7	3,5	3,5	20,0	24,9	100	100
Vrouwen												
Ongehuwd	46,2	44,3	26,2	22,5	10,3	10,5	4,0	3,2	13,3	19,5	100	100
Gehuwd	36,4	38,9	31,1	25,7	9,0	9,1	4,3	3,1	19,2	23,2	100	100
Gesch. van tafel en bed	22,4	38,3	29,8	23,0	3,6	4,9	9,3	4,6	34,9	29,1	100	100
Gesch. van echt	36,7	26,2	27,9	24,8	4,4	4,3	7,2	5,9	23,8	38,9	100	100
Weduwstaats	31,9	33,4	37,7	34,2	8,9	8,9	7,0	4,8	14,5	18,7	100	100
Totaal	38,4	39,4	30,4	25,8	9,2	9,3	4,5	3,4	17,4	22,1	100	100

Overzicht 38. Percentages onkerkelijken onder de ongehuwden en onder de gehuwden volgens de Volkstellingen van 1960 en 1971, naar geslacht; uit staat 15.

	1960		1971		Verschil '71-'60	
	m.	vr.	m.	vr.	m.	vr.
Ongehuwd	16,4	13,3	23,6	19,5	+7,2	+6,2
Gehuwd	21,1	19,2	25,3	23,2	+4,2	+4,0
Verschil ongehuwd-gehuwd	-4,7	-5,9	-1,7	-3,7		

Grafiek 7. Aandeel van de ongehuwde en gehuwde onkerkelijken van 15 jaar en ouder, naar geslacht, bij de Volkstellingen van 1971 en 1960, per betreffende leeftijdsgroep; vgl. tabel 17.

De sterkste groei van het aantal onkerkelijken vond plaats onder de ongehuwden. Daardoor werden de verschillen tussen de percentages ongehuwde en gehuwde onkerkelijken aanzienlijk kleiner. De toename van het percentage ongehuwde onkerkelijke vrouwen bleef enigszins achter bij dat van de ongehuwde onkerkelijke mannen.

Grafiek 7 geeft de percentages ongehuwde en gehuwde onkerkelijken bij de laatste twee Volkstellingen, gespecificeerd naar leeftijd en geslacht. De grootste veranderingen kwamen voor bij de ongehuwden van 20-29 jaar; daar namen de percentages het sterkst toe. Daardoor werden met name de verschillen tussen de percentages ongehuwden en gehuwden kleiner. Dat het verschil tussen het percentage ongehuwde mannen en ongehuwde vrouwen groter werd (overzicht 38), werd veroorzaakt door de relatief sterke toename van het percentage ongehuwde mannen van 15-24 jaar; in de leeftijdsklasse van 30-49 jaar vond een duidelijke nivellering plaats.

Er zijn teveel factoren die het proces van ontkerkelijking beïnvloeden dan dat precies is aan te geven in hoeverre trouwen resp. getrouwd zijn hierbij een rol speelt. De aangegeven verschuivingen doen echter wel vermoeden dat tot 1960 het moment waarop beslist werd de binding aan een kerkgenootschap te beëindigen, nogal eens lag bij het aangaan van een huwelijk. Dit patroon lijkt bij de Volkstelling van 1971 in die zin gewijzigd, dat de overgang naar de onkerkelijkheid veel sterker dan voorheen is verschoven naar de periode vóór het huwelijk.

Een en ander heeft waarschijnlijk te maken met het op jongere leeftijd zelfstandig worden. Daarom is het wellicht zo dat het zelfstandig worden op jonge leeftijd tot uitdrukking komt én in trouwen op jonge leeftijd én in de keuze voor onkerkelijkheid op jonge leeftijd. Vermoedelijk heeft daarom ook het gemengde huwelijk niet meer de betekenis in het ontkerkelijingsproces welke het vóór 1960 had. (In hoeverre andere samenlevingsvormen dan het huwelijk hierbij een rol spelen, valt op grond van de Volkstellingsgegevens niet te zeggen; uit andere onderzoeken is daarover niets bekend).

Het is wellicht goed nogmaals te vermelden dat de gekonstateerde verschuivingen vooral betrekking hebben op personen tussen de 15-30 jaar. De stijging van het aantal onkerkelijken onder de ongehuwden en onder de gehuwden van dertig jaar en ouder was, zoals uit onderstaand overzicht blijkt, nagenoeg gelijk.

Overzicht 39. De toename van het percentage onkerkelijken onder de ongehuwden en gehuwden van 15-29 jaar resp. van 30 jaar en ouder in de periode 1960-1971 in procentpunten; uit tabel 17.

	15-29 jaar		30 jaar e.o.		Totaal
Ongehuwden	m.	+ 7,6	+ 4,4	+ 7,2	
	vr.	+ 6,8	+ 3,8	+ 6,2	
Gehuwden	m.	+ 5,6	+ 3,8	+ 4,2	
	vr.	+ 4,8	+ 3,5	+ 4,0	

In de twee laatste overzichten was de aandacht alleen op de *onkerkelijken* gericht. De percentages ongehuwde/gehuwde mannen en vrouwen bij de *kerkelijken* zijn daaruit af te leiden; de aangegeven verschuivingen zijn dezelfde hoewel in andere richting. Hieronder willen wij stilstaan bij de hoofdkategorieën van de kerkelijke gezindten.

Bij de *katholieken* was, anders dan bij de onkerkelijken, in 1971 het percentage ongehuwden duidelijk kleiner en het percentage gehuwden duidelijk groter dan in 1960. In 1971 gold nog steeds - hoewel in mindere mate dan bij voorgaande Volkstellingen - dat katholieken op iets latere leeftijd en minder trouwen dan de gemiddelde Nederlander; dit eveneens in tegenstelling tot de onkerkelijken. In bijna alle leeftijdsgroepen was het percentage ongehuwden hoger dan het gemiddelde, vooral bij de ouderen (tabel 16, 17 en 18).

Het celibaat verklaart dit maar in beperkte mate; in 1970 betrof dit 13 600 mannen en ca. 27 000 vrouwen vooral in oudere leeftijdsgroepen¹⁰. Kruijt

heeft er in de dertiger jaren verder op gewezen dat het welvaartspeil bij de katholieken (Limburg en Brabant) gering was en wellicht daardoor ook het huwelijkscijfer laag¹¹. In hoeverre een eventueel geringer welvaartspeil van de katholieken in de zestiger jaren hier nog een rol speelt, kan niet worden vastgesteld. Gezien de veranderde huwelijksleeftijd en gezien het veranderde leefpatroon zal de invloed ervan steeds geringer worden.

Bij de *hervormden* nam het aantal ongehuwden ten opzichte van 1960 af en bleef het aantal gehuwden nagenoeg gelijk. Bij de *gereformeerden* bleven de percentages voor beide groepen nagenoeg gelijk. Opvallend is de toename van het aandeel van de ongehuwden en de afname van het aandeel van de gehuwden bij de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt (tabel 17).

Bij de *overige kerkelijke gezindten* maken de vele buitenlandse werknemers (mannen) en de sterke vergrijzing bij andere groeperingen het beeld te onregelmatig om veel te kunnen zeggen over de totaalpercentages. Daarom volstaan wij er mee te wijzen op enkele percentages bij groeperingen die sterk in aantal stegen resp. daalden. Wij geven het aandeel aan van de ongehuwden, gehuwden en weduwnaars/weduwden, dat afweek van dat van de totale bevolking dan wel ongeveer hetzelfde was.

Overzicht 40. Afwijking van het aandeel van de ongehuwden, gehuwden en weduwnaars/weduwden bij enkele kleinere kerkgenootschappen die hun aanhang sterk zagen toe-, resp. afnemen, t.o.v. de landelijke verdeling; uit tabel 19.

	Ongehuwd		Gehuwd		Weduwnaars/weduwden	
	m.	vr.	m.	vr.	m.	vr.
<i>Sterk gegroeide groeperingen</i>						
Jehovah's Getuigen	-	-	+	+	-	-
Baptisten Gemeenten	-	-	+	+	=	=
<i>Sterk afgenomen groeperingen</i>						
Luthersen	-	-	+	-	+	+
Doopsgezinden	-	-	+	-	+	+
Remonstranten	-	+	+	-	+	+
Ned. Prot. Bond	-	-	+	-	+	+
Leger des Heils	-	+	+	-	+	+

Uit onderzoeksliteratuur is bekend, dat een aantal kleinere godsdienstige groeperingen sterke aantrekkingskracht uitoefent op personen die in de samenleving laag gewaardeerd worden. Men spreekt in dit verband van relatieve deprivatie om aan te geven dat het subjectieve gevoelen laag gewaardeerd te worden, hier van centraal belang is. Genoemd worden daarbij onder andere ouderen, weduwden, ongehuwden en personen met een lage sociaal-ekonomische status.

Om aan te geven in hoeverre gevoelens van relatieve deprivatie de kerkelijke binding in Nederland met name bij de kleinere groeperingen medebepaalt, zou een breder onderzoek nodig zijn. De leeftijdsopbouw speelt bij de voorbeelden in bovenstaand overzicht een te grote rol om uit het relatief geringe aandeel van de ongehuwden en uit het relatief grote aandeel van de weduwnaars/weduwden (bij de sterk in aantal afgenomen groeperingen) enige conclusie te kunnen trekken ten aanzien van de theorie van de relatieve deprivatie.

De onkerksheid en de onkerkelijkheid zijn in steden groter dan op het platteland. Dat is reeds vele malen vastgesteld. Enkele recente onderzoeken in de Bondsrepubliek laten opnieuw zien dat kerkbezoek en kerkelijke binding afnemen naarmate de gemeenten groter zijn¹².

In zijn studie over de onkerkelijkheid in Nederland ging Kruijt uitvoerig in op het negatieve effect van de 'urbanisering' op de kerkelijke binding¹³. Hij

5.3. Kerkelijke gezindten naar gemeentegrootte en plaats van vestiging

wees er daarbij op dat het begin van de sterke verstedelijking en het begin van de onkerkelijkheid lagen aan het eind van de zeventiger jaren van de 19e eeuw¹⁴. Sedertdien zijn beide sterk toegenomen. Daarmee is niet gezegd dat er sprake is van een rechtstreekse relatie tussen verstedelijking enerzijds en onkerksheid en onkerkelijkheid anderzijds. Vermoedelijk is het niet de stad als woonplaats, die onkerkelijkheid in de hand werkt, maar zijn het de grote maatschappelijke en kulturele ontwikkelingen, die het sterkst en het eerst merkbaar zijn in stedelijke centra. Verschillende auteurs hebben dit complex van factoren geanalyseerd¹⁵.

In dit verband moet ook gewezen worden op de betekenis van geografische en sociale mobiliteit. De godsdienstige oriëntatie en de kerkelijke binding blijken af te nemen naarmate personen meer mobiel zijn. Het gaat hierbij niet alleen om mate en richting van geografische mobiliteit (van dorp, kleine of middelgrote stad naar grote stad met name). Van groter belang nog blijkt te zijn de verticale of sociale mobiliteit (het verhandelen van de sociale positie) die vaak samengaat met wisseling van woonplaats¹⁶.

Tegen de hier geschetste achtergrond willen wij een tweetal gegevens bespreken die voorkomen in de uitkomsten van de Volkstelling 1971. Allereerst bezien wij de kerkelijke gezindten naar gemeentegrootte; daarbij vergelijken wij de gegevens van 1960 en 1971 (staat 16). En vervolgens zullen wij ingaan op de omvang van de horizontale mobiliteit der resp. kerkelijke gezindten (staat 17).

Het totaal aantal inwoners van kleine dorpen en van de vier grote steden nam in de periode 1960-1971 duidelijk af (met - 25 resp. - 7%); dat van de gemeenten met 20 000- < 50 000 inwoners nam duidelijk toe (met + 38 resp. + 41%). Wanneer men deze laatste verschuivingen vergelijkt met de toename van de totale bevolking van Nederland (14%) blijken de verschillen groot. Daarbij dient opgemerkt te worden dat het bij de twee laatste Volkstellingen niet om dezelfde plaatsen per gemeentegroep gaat, behalve bij de vier grote steden: binnen de groepen hebben diverse verschuivingen plaatsgevonden.

Om dit laatste te illustreren en om aan te geven dat in de zestiger jaren de geografische mobiliteit in Nederland sterk toenam, hebben wij in onderstaand overzicht enkele CBS-gegevens overgenomen.

Overzicht 41. Verhuizingen in 1960 en 1970 naar gemeentegrootte, in procenten van de totale bevolking van de betreffende gemeenten aan het einde van het jaar

Gemeentegrootte	Verhuizingen in 1960		Verhuizingen in 1970	
	vestiging	vertrek	vestiging	vertrek
< 5 000	4,4	4,9	5,6	4,7
5 000- < 20 000	5,1	4,9	6,1	5,0
20 000- < 50 000	6,1	5,7	6,7	5,8
50 000- < 100 000	5,0	5,1	5,8	5,9
100 000 en meer	4,0	4,5	4,5	5,6
Nederland	4,8	4,9	5,6	5,4

Bron: Gegevens per gemeente betreffende de loop der bevolking, 1960 en 1970, CBS.

In de jaren 1960 en 1970 was er blijkens dit overzicht voor steden met 50 000- < 100 000 inwoners sprake van een klein vertrekoverschot. Toch nam in de periode tussen de beide laatste Volkstellingen juist het aantal inwoners van de steden van genoemde grootte het sterkst toe (staat 16). Kennelijk is ook het aantal steden van genoemde omvang aanzienlijk groter geworden. De vestigingsoverschotten van de gemeenten met minder dan 50 000 inwoners over 1970 wijzen hierop.

Volgens de inleiding van deze paragraaf mocht verwacht worden dat in de verschillende gemeentegroepen het aantal *onkerkelijken* sterker zou toenemen dan dat van de kerkelijken. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn.

Staat 17. Bevolking naar kerkelijke gezindte, periode van vestiging in de huidige woongemeente en geslacht, in procenten; voor absolute aantallen zie tabel 22.

	R.-K.	N.H.	Ge.Kk.	G.Kk.Vr.	Over. Ger.	Ev.-L.	Do.	Rem.	Andere k.g.	Human.	Over. zonder	Nedert.
Ter plaatse geboren	61,8	57,5	53,4	58,2	66,0	45,6	42,4	33,2	31,5	36,6	56,5	58,0
Ter plaatse gevestigd	55,3	49,9	46,3	51,2	59,6	39,4	34,3	29,0	37,9	32,8	53,7	52,3
- vóór 1945	6,4	9,2	7,3	6,5	6,1	10,1	12,4	9,8	5,1	13,3	6,9	7,2
- 1945-1949	8,5	12,7	9,9	9,2	8,3	16,6	18,2	15,3	10,0	17,3	8,2	9,7
- 1950-1954	2,1	2,7	2,4	1,9	1,8	3,3	3,9	4,4	1,8	4,5	2,5	2,3
- 1955-1959	2,6	3,3	3,0	2,5	2,2	4,9	5,1	5,5	3,4	5,7	2,8	2,9
- 1960-1964	2,9	3,5	3,3	2,6	2,7	4,0	4,6	5,4	2,9	5,9	3,1	3,1
- na 1964	3,6	4,2	3,9	3,2	3,2	4,5	5,6	6,1	4,5	5,9	3,4	3,8
Wonend op varend schip of in woonwagen	4,1	4,8	5,2	4,6	3,9	5,2	6,9	7,5	4,0	7,5	4,5	4,5
	5,1	5,6	5,8	5,1	4,6	5,6	7,7	8,0	5,9	8,0	4,8	5,2
	6,0	6,5	7,7	7,0	5,7	7,7	8,7	11,7	7,9	9,2	6,6	6,4
	6,9	7,2	8,5	7,8	6,4	7,8	9,1	11,0	9,1	9,3	7,0	7,2
	16,4	15,5	20,5	18,8	13,4	23,9	21,1	27,9	46,6	23,0	19,6	18,0
	17,7	16,7	22,3	20,8	15,2	21,0	19,9	25,1	29,0	20,3	20,0	18,6
	0,4	0,3	0,3	0,3	0,5	0,1	0,0	0,0	0,2	0,0	0,2	0,3
	0,3	0,3	0,2	0,2	0,4	0,1	0,0	0,1	0,2	0,0	0,2	0,3
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Staat 16. Bevolking naar kerkelijke gezindte en gemeentegrootte bij de Volkstelling van 1960 en 1971, in procenten (voor absolute aantallen zie tabel 20)

Gemeentegrootte	1960					1971						
	R.-K.	N.H.	Ger.	Over. k.g.	Geen	R.-K.	N.H.	Ger.	Over. k.g.	Geen	Ned.	
<i>A. Indexcijfers (1960 = 100)</i>												
< 5 000						77	62	74	59	152	75	
5 000- < 20 000						120	104	116	99	192	120	
20 000- < 50 000						138	123	148	111	163	138	
50 000- < 100 000						127	113	151	137	204	141	
100 000- < 200 000						121	93	121	93	141	119	
200 000 en meer						91	75	87	82	111	93	
Totaal						114	95	115	98	147	114	
<i>B. Verdeling naar gemeentegrootte per kerkelijke gezindte</i>												
< 5 000	12,8	15,2	14,2	5,0	3,8	11,7	8,6	9,6	9,1	3,0	3,9	7,7
5 000- < 20 000	32,9	30,7	33,2	20,3	14,0	28,4	34,5	33,6	33,4	20,5	18,2	29,9
20 000- < 50 000	15,1	15,9	18,5	17,4	14,2	15,6	18,3	20,7	23,8	20,0	15,9	18,8
50 000- < 100 000	11,2	11,0	10,6	13,4	12,7	11,4	12,4	13,1	13,9	18,6	17,6	14,1
100 000- < 200 000	14,4	7,8	7,3	12,6	12,5	11,5	15,3	7,6	7,7	11,9	12,1	11,9
200 000 en meer	13,7	19,3	16,1	31,3	42,8	21,5	10,9	15,2	12,2	26,2	32,3	17,5
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>C. Verdeling naar kerkelijke gezindte per gemeentegrootte</i>												
< 5 000	44,3	36,8	11,3	1,6	5,9	100	45,4	30,2	11,1	1,2	12,0	100
5 000- < 20 000	46,9	30,6	10,9	2,6	9,0	100	46,6	26,5	10,5	2,1	14,4	100
20 000- < 50 000	39,2	28,9	11,0	4,1	16,8	100	39,2	25,8	11,9	3,3	19,8	100
50 000- < 100 000	39,5	27,3	8,6	4,3	20,4	100	35,5	21,8	9,2	4,1	29,4	100
100 000- < 200 000	50,8	19,3	5,9	4,0	20,0	100	51,8	15,1	6,0	3,1	23,9	100
200 000 en meer	25,7	25,4	7,0	5,3	36,6	100	25,0	20,4	6,5	4,7	43,4	100
Totaal	40,4	28,3	9,3	3,6	18,4	100	40,4	23,6	9,4	3,1	23,6	100

Overzicht 42. Indexcijfers 1971 voor het aantal kerkelijken en onkerkelijken naar gemeentegrootte (1960 = 100); uit staat 16.

Gemeentegrootte	Kerkelijken ¹	Onkerkelijken ¹	Totale bevolking
< 5 000	70 (- 5)	152 (+ 77)	75
5 000- < 20 000	113 (- 7)	192 (+ 72)	120
20 000- < 50 000	133 (- 5)	163 (+ 25)	138
50 000- < 100 000	125 (- 16)	204 (+ 63)	141
100 000- < 200 000	113 (- 6)	141 (+ 22)	119
200 000 en meer	83 (- 10)	111 (+ 18)	93
Nederland	107 (- 7)	147 (+ 33)	114

¹ De tussen haakjes geplaatste cijfers geven de verschillen aan t.o.v. de kolomtotalen.

Er is in het verleden nogal eens gesproken over de typische plattelandsonkerkelijkheid, naast die van de grote steden. Genoemd werden de provincies Friesland en Groningen. Een analyse van de gegevens per gemeente zou kunnen uitwijzen in hoeverre hiervan in de zestiger jaren nog sprake was. Deze kan hier helaas niet plaatsvinden.

Duidelijk is in elk geval wel dat er niet alleen een grote trek naar de kleinere gemeenten plaats vond, doch ook dat de kerken in deze laatste gemeenten procentsgewijs het meeste terrein verloren. De cijfers van onderstaand

overzicht wijzen veel meer op een onkerkelijkheid die zich vanuit de (grote) steden doorzette naar de kleinere gemeenten dan op een toename van de typische plattelandsonkerkelijkheid.

Overzicht 43. Percentages onkerkelijken bij de Volkstellingen van 1960 en 1971 naar gemeentegrootte; uit staat 16.

Gemeentegrootte	1960	1971	Vershil 1960-1971
< 20 000	8,1	13,9	+ 5,8
20 000- < 100 000	18,3	23,9	+ 5,6
100 000 en meer	30,8	35,5	+ 4,3
Totaal onkerkelijken	18,4	23,6	+ 5,2

In 1920 woonde ruim de helft van de onkerkelijken in de vier grote steden; in 1960 was dat 42,8% en in 1971 nog maar 32,3%. Dit neemt overigens niet weg dat in deze steden het percentage onkerkelijken meer dan gemiddeld toenam, resp. met 6,8 en 5,2 procentpunten (staat 16). Katholieken, hervormden en gereformeerden zijn sterk vertegenwoordigd in de kleinere gemeenten. Voor de gereformeerden kan hieraan worden toegevoegd dat er een sterke trek plaats vond naar de middelgrote steden, een beweging waarop reeds eerder gewezen is¹⁷. Nader onderzoek zou kunnen uitwijzen in hoeverre veranderingen in hun sociaal-ekonomische positie, de intern kerkelijke organisatie dan wel een meer persoonlijke verankering van godsdienstige opvattingen en praktijken, hierbij van belang zijn.

Wat hier gezegd is over de gereformeerden, geldt niet voor de leden van de Gereformeerde Gemeenten en Oud-Gereformeerde Gemeenten; resp. ruim de helft en driekwart van hen woont in gemeenten met minder dan 20 000 inwoners (tabel 16). Wij herinneren in dit verband aan eerdere gegevens omtrent de beroepssamenstelling: het agrarische element was hier oververtegenwoordigd.

Voor de overige kerkelijke gezindten is het beeld wisselend. Een enkele gezindte is sterk vertegenwoordigd in de kleinere gemeenten (Nederlandse Protestant Bond). De meeste groeperingen zijn meer dan gemiddeld vertegenwoordigd in de middelgrote en grote steden. Alleen van de Molukse kerkgenootschappen en van de Nederlandse Protestanten Bond treft men zeer weinig leden in de grote steden aan (10%).

Wij wezen er reeds op dat de geografische mobiliteit in de periode tussen de laatste twee Volkstellingen toenam. Wij veronderstellen dat dit proces een sterke druk impliceerde in de richting van de onkerkelijkheid. Verminderde controle en aanpassingsproblemen zullen hierbij een rol hebben gespeeld. Bovendien is vrij zeker dat de kerken hier niet altijd adequaat op reageerden. Verschoven zij hun grenzen tijdig? Namen zij de nieuwe bewoners die doorgaans een andere mentaliteit hadden dan de autochtone bevolking, tijdig op in de kerkelijke kaders? Zo zijn er nog vele vragen te stellen over de reactie van de kerken op de verhoogde mobiliteit. Over de invloed van deze en andere factoren verschaft de Volkstelling geen duidelijkheid.

Slechts op één punt geeft de Volkstelling van 1971 aanleiding iets te zeggen over horizontale mobiliteit. In staat 17 is de eindstand opgenomen op het moment van de Volkstelling¹⁸. De specificaties naar periode van vestiging geven niet aan hoe vaak personen verhuisd zijn, doch enkel de laatste verhuizingen. De duidelijkste indikator voor de verhuismobiliteit is derhalve het totaalpercentage verhuizers (ter plaatse gevestigd). Wij vergelijken deze totaalpercentages van de kerkelijke gezindten met die van de totale bevolking en gaan bovendien na in hoeverre eventuele verschillen in alle aangegeven perioden aanwezig zijn. Bij een aantal kleinere groeperingen wijken de percentages verhuizers zeer sterk af van de totaalpercentages.

- *overige gereformeerden:* relatief zeer geringe mobiliteit; sterk gekoncentreerd in plattelandsgemeenten
- *luthersen, doopsgezinden, remonstranten:* zeer grote mobiliteit, sterk vertegenwoordigd onder de hogere beroepsgroepen (vrije beroepen, hogere en middelbare employeés)
- *andere kerkelijke gezindten:* zeer grote mobiliteit, met name in de tweede helft van de jaren zestig (buitenlandse werknemers)
- *humanisten:* zeer grote mobiliteit, met name vóór 1960; zeer sterk vertegenwoordigd onder de hogere en middelbare employeés.

Voor de grotere groeperingen geven wij een overzicht van de verhuispercentages. Omdat bij hervormden, gereformeerden (vrijg.) en overigen zonder kerkelijke gezindte een omslag te constateren valt aan het begin van de zestiger jaren, maken wij gebruik van een tweedeling: vóór 1965 verhuisd en in 1965 of erna verhuisd.

Overzicht 44. Percentages ter plaatse gevestigden voor de grotere kerkelijke gezindten bij de Volkstelling 1971, naar geslacht; uit staat 17.

	Ter plaatse gevestigd:				Totaal	
	vóór 1965		1965 en later		m.	vr.
	m.	vr.	m.	vr.		
Katholieken	21,5	26,7	16,4	17,7	37,9	44,4
Hervormden	26,7	33,0	15,5	16,7	42,2	49,7
Geref. Kerken	25,9	31,1	20,5	22,3	46,4	53,4
Geref. Kerken vrijg.	22,6	27,8	18,8	20,8	41,4	48,6
Overigen zonder	23,6	26,2	19,6	20,0	43,2	46,2
Nederland totaal	23,5	28,8	18,0	18,6	41,5	47,4

Katholieken blijken minder verhuisd te zijn dan hervormden, gereformeerden en onkerkelijken. In hoofdstuk 4 werd gekonstateerd dat de katholieken in Nederland in de jaren zestig nauwelijks iets van hun achterstand in de hogere beroepsgroepen hebben weggewerkt. Men zou dus samenvattend kunnen zeggen, dat de horizontale en verticale mobiliteit relatief gering was¹⁹.

Bij de protestantse groeperingen in bovenstaand overzicht valt het grote verschil op tussen *hervormden en gereformeerden*. Het percentage verhuizers lag bij de hervormden vóór 1960 duidelijk boven het landelijk gemiddelde; vanaf 1960 eronder. Bij de leden van de Gereformeerde Kerken lag het percentage verhuizers steeds enkele procentpunten hoger dan het landelijk gemiddelde, bij de leden van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt nam het aantal verhuisbewegingen in de jaren zestig – in vergelijking met de periode ervóór – duidelijk toe. Ook hier lijkt de sociale mobiliteit in dezelfde richting te gaan als de horizontale: bij de gereformeerden een sterke stijging, bij de hervormden een lichte daling²⁰.

Het percentage verhuizers onder de *onkerkelijken* wijkt slechts in lichte mate af van het landelijk percentage. Dat de percentages voor de periode vanaf 1960 gestegen zijn in vergelijking met de tijd ervóór, houdt ongetwijfeld verband met de daling van het aantal inwoners van de vier grote steden, die in het midden van de zestiger jaren vrij sterk begon te worden. Inzake de sociale mobiliteit kan nog gewezen worden op het relatief grote aandeel van employeés en arbeiders met hogere inkomens bij de onkerkelijken.

Aan het begin van deze paragraaf veronderstelden wij, dat de mobiliteit en met name de verticale mobiliteit een negatieve invloed heeft op kerksheld en kerkelijkheid. De volkstellingsgegevens maken het niet mogelijk om het

relatieve effect van beide vormen van mobiliteit te achterhalen. Daarom konden ze hier alleen naast elkaar geplaatst worden. Voor zover het gaat om de negatieve invloed op de kerkelijkheid, lijkt dit vermoeden in elk geval voor de gereformeerden niet juist.

Noten

- ¹ Kruijt, J. P., Kerkelijkheid en onkerkelijkheid in Nederland. In: De Socialistische Gids, jg. XX, 1935, p. 338.
- ² Schmidtchen, Gottesdienst in einer rationalen Welt. Religionssoziologische Untersuchungen im Bereich der Volk. Stuttgart-Freiburg-Basel-Wien, 1973, p. 289; Boos-Nünning, U. en E. Golomb, Religiöses Verhalten im Wandel. Untersuchungen in einer Industriegesellschaft. Essen, 1974, pp. 119-125.
- ³ Schmidtchen, G., Gottesdienst in einer rationalen Welt. Religionssoziologische Untersuchungen im Bereich der Volk. Stuttgart-Freiburg-Basel-Wien, 1973, p. 201; Schmidtchen, G., Protestanten und Katholiken. Soziologische Analyse Konfessioneller Kultur. Bern und München' 1973, p. 292; Hild, H., Hrsg., Wie stabil ist die Kirche? Bnd. 2. Materialband. Gelnhausen, Berlin, 1974, p. 114; Colomb, E., Hrsg., Kirche und Katholiken in der Bundesrepublik. Daten und Analysen. Aschaffenburg, 1974, p. 83.
- ⁴ God in Nederland. Een statistisch onderzoek naar godsdienst en kerkelijkheid. Amsterdam, 1974, pp. 158-159.

- ⁵ De uitdrukking is afkomstig van Fros, H., en P. G. Swanborn, Kerkelijke gezindte en leeftijdsopbouw. Enkele Volkstellingsgegevens op de korrel. In: Sociologisch Bulletin, jg. 17, 1969, no. 4, pp. 147-148.
- ⁶ Boos-Nünning, U. en E. Golomb, op. cit., p. 21.
- ⁷ Munters, O. J., Rekrutering als roeping, Sociologische overwegingen met betrekking tot het missionaire handelen. Moppel, 1970, p. 98.
- ⁸ Kruijt, J. P., op. cit., pp. 434-435.
- ⁹ God in Nederland, op. cit., pp. 179-180.
- ¹⁰ Nederlandse priesters per 1-1-1972 (ontwikkeling van het aantal priesters 1965 t/m 1971). KASKI-memorandum no. 192, Den Haag, maart 1973, p. 6 en Zusters- en Broedersreligieuzen 1968-1972. KASKI-memorandum no. 196, Den Haag, juli 1973, p. 12.
- ¹¹ Kruijt, J. P., op. cit., 434-435.
- ¹² Schmidtchen, G., Zwischen Kirch und Gesellschaft. Forschungsbericht über die Umfragen zur Gemeinsamen Synode der Bistümer in der Bundesrepublik Deutschland. Freiburg-Basel-Wien, 1973, p. 173 en Hild, H., Hrsg., Wie stabil ist die Kirche? Bnd. 1. Bestand und Erneuerung. Ergebnisse einer Meinungsbefragung, p. 50.
- ¹³ Kruijt, J. P., De onkerkelijkheid in Nederland.

- Haar verbreiding en oorzaken. Proeve ener sociografiese verklaring. Groningen-Batavia, 1933, H. IX.
- ¹⁴ Idem, p. 269.
  - ¹⁵ Vgl. o.a. Kruijt, J. P., zie noot 13 en Schmidtchen, G., 1973 (zie onder noot 12), pp. 283-287.
  - ¹⁶ Boos-Nünning, U. en E. Golomb, op. cit., pp. 144 en 212-214.
  - ¹⁷ Dokkor, G., in God in Nederland, op. cit., p. 301.
  - ¹⁸ Tot de altijd in de huidige woongemeente gewoond hebbende personen zijn uitsluitend gerekend degenen, die sedert hun geboorte onafgebroken in de betrokken gemeente hebben gewoond. Een uitzondering op deze regel vormt slechts tijdelijke afwezigheid, bijvoorbeeld ten gevolge van militaire dienstplicht, evacuatie gedurende de oorlog en tijdens watersnood e.d. Voor alle overige ter plaatse geboren retourmigranten is als periode van vestiging aangehouden het tijdstip waarop men (eventueel voor het laatste) in de huidige woongemeente is teruggagekeerd. (Technische Toelichting, no. C.9).
  - ¹⁹ Hetgeen hier over sociale mobiliteit gezegd wordt is een globale samenvatting van wat in hoofdstuk 4.1 besproken is.
  - ²⁰ Als noot 19.

6. Samenvatting en nabeschuiving

In deze studie hebben wij een eerste analyse gegeven van de landelijke cijfers betreffende de kerkelijke gezindten in Nederland volgens de Volkstelling van 1971. Centraal stond daarbij de vraag naar de ontwikkelingen van resp. de verschuivingen in de omvang en de samenstelling van de kerkelijke gezindten in de periode tussen de Volkstelling van 1960 en die van 1971.

In dit hoofdstuk vatten wij allereerst de belangrijkste bevindingen samen. In een tweede paragraaf gaan wij aan de hand van enkele gegevens omtrent de ontwikkeling van de kerkelijke gezindten in de jaren zeventig na, in hoeverre voor de jaren zestig gesignaleerde tendenzen zich doorzetten. In de laatste paragraaf halen wij enkele punten uit de voorgaande hoofdstukken naar voren, die o.i. van belang zijn voor het inzicht in de ontwikkeling van de Nederlandse samenleving en van de kerken.

6.1. Samenvatting

a. Algemeen (hoofdstuk 2)

Bij de Volkstelling van 1971 werden 13 060 115 personen geregistreerd. Daarna gaven zich 5 273 665 als *katholiek* op. Dat is 40,4% van de totale bevolking, een percentage dat ook in 1960 bereikt werd. Daarmee was een eind gekomen aan de gestage procentuele groei in de vijftig jaar daarvóór.

Het aantal *hervormden* daalde met 165 000 tot 3 075 565 (23,6%). Het aandeel van de hervormden bleek daarmee meer dan gehalveerd ten opzichte van 1899 (48,4%). De daling met 4,7 procentpunten was de grootste in deze eeuw na die van de jaren twintig (-6,7).

Als *gereformeerd* werden 1 255 030 personen geregistreerd. Met 9,4% werd nagenoeg hetzelfde percentage bereikt als in 1960. De ontwikkeling van de diverse gereformeerde groeperingen was intussen geheel verschillend. De cijfers voor de Gereformeerde Kerken en de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt geven een sterke groei te zien, die voor de overige gereformeerden een zeer sterke daling. Deze toe- en afname zijn zeker voor een deel te verklaren door onderlinge «verschuivingen» als gevolg van de wijze van registreren op de telkaarten.

Van de totale bevolking gaven 407 490 personen (3,1%) te kennen te behoren tot een van de *Overige kerkelijke gezindten*. Dit percentage betekent, dat de gestadige daling van het aandeel van deze verzamelcategorie sedert het begin van deze eeuw zich doorgezet heeft. De procentuele daling van de jaren zestig zou nog groter geweest zijn indien er onder de vele buitenlandse werknemers die naar Nederland kwamen, per saldo geen 50 000 Islamieten waren geweest.

Het aantal personen dat opgaf tot *Geen kerkelijke gezindte* te behoren, steeg met bijna 1 miljoen tot 3 078 370, dat is 23,6%. Deze stijging werd in deze eeuw alleen overtroffen door die in de twintiger jaren (5,2 tegenover 6,7 procentpunten).

Kombinatie van gegevens van de twee laatste Volkstellingen en van de gemeentelijke administraties toont aan, dat 4 van de 5 hoofdkategorieën van de kerkelijke gezindten in de jaren zestig verliezen geleden hebben als gevolg van niet-demografische factoren. Hoewel er bij deze berekening vragen te stellen zijn, kunnen de uitkomsten beschouwd worden als een globale benadering van het reële aantal toe- en uitredingen. De cijfers voor winst en verlies als gevolg van overloop zagen er per saldo als volgt uit (staat 3):

	1960-1971 ¹	1947-1960 ²
Katholiek	- 140 000	- 30 000
Hervormd	- 330 000	- 110 000
Gereformeerd	- 211 000	- 25 000
Overig	- 108 000	+ 14 000
Onkerkelijk	+ 590 000	+ 150 000

¹ 10% jaar.

² 13 jaar.

Negatieve uittredingssaldi kwamen niet alleen bij de Hervormden voor – hoewel daar absoluut gezien het meest – maar over de gehele linie. Bij de katholieken werd dit negatieve saldo gekompenseerd door een positief demografisch saldo. De gereformeerden handhaafden zich het best; het sterke groepsbesef, sociale controle en aandacht voor de socialisatie van de leden zullen daar niet vreemd aan geweest zijn. Relatief (in vergelijking met het aantal personen in 1960) het grootst was het uittredingssaldo bij de overigen (ruim een kwart).

b. De veranderingen in de *leeftijdopbouw* (hoofdstuk 3) van de respectieve kerkelijke gezindten in de jaren zestig werden vooral veroorzaakt door een drietal factoren: verschillen in geboorteniveau, immigratie van buitenlanders en overgang naar een andere of geen kerkelijke gezindte.

De procentuele groei van de *katholieken* in de periode van 1909-1960 werd in hoofdzaak veroorzaakt door het relatief zeer hoge geboorteniveau. Dit hoge niveau daalde tot 1965 slechts langzaam; daarna zeer snel. In 1970 was het aantal levendgeborenen per 1 000 gehuwde vrouwen van 20-39 jaar bij katholieken gelijk aan het landelijke cijfer.

Door dit hoge geboorteniveau werden de uittredingen in het verleden ruimschoots gekompenseerd. In de zestiger jaren hielden beide factoren elkaar nog juist evenwicht. De uittredingsgolf van de jaren zestig, die aanzienlijk groter was dan die van de twintiger en de dertiger jaren, betrof in hoofdzaak de leeftijdsklassen van 15-34 jaar. Indien de buitenlandse werknemers niet meegerekend worden, komt nog sterker naar voren dat de uittredingen vooral genoemde leeftijdsklassen betreffen.

In tegenstelling tot de katholieken vormen de *hervormden* een relatief oude bevolkingsgroep. In de periode tussen de twee laatste Volkstellingen nam het aandeel van de jongere leeftijdsklassen verder af en dat van de oudere verder toe. Het geboorteniveau bleef duidelijk beneden het landelijke gemiddelde. De uittredingsgolf, na die van de twintiger jaren de grootste van deze eeuw, betrof alle leeftijdsklassen. Hoewel ook hier de 20-35 jarigen naar voren springen, is het verschil met de overige leeftijdsgroepen minder groot dan bij de katholieken.

De *gereformeerden* zijn net als de katholieken een jonge bevolkingsgroep. In tegenstelling tot laatstgenoemden is het geboorteniveau in de zestiger jaren relatief hoog gebleven. Dit geldt met name voor de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt en voor de Overige Gereformeerden. Ondanks de reeds gememoreerde «verschrijvingen» bij het invullen van de telkaarten – ten nadele van de Overige Gereformeerden en ten voordele van de twee grootste gereformeerde kerkgenootschappen – daalde het percentage leden van de Gereformeerde Kerken in de leeftijdsklassen van 25-34 jaar met enkele procentpunten. Van (e)migratiesaldi van enige omvang was in deze periode geen sprake, in tegenstelling tot voorafgaande decennia.

De meeste van de *Overige kerkelijke gezindten* zijn sterk vergrijsd. Dit proces heeft zich in de zestiger jaren doorgezet. Uitzonderingen zijn hier de Molukse kerkgenootschappen, de Pinkstergroepen, de Baptistengemeenten, de Jehova's Getuigen en de Islamieten. Tengevolge van de komst van een groot contingent buitenlandse werknemers groeide het aandeel van de overigen in de leeftijdsklassen van 25-39 jaar. Daardoor zijn ook uittredingen in deze leeftijdsklassen niet zichtbaar (grafiek 3).

De leeftijdsopbouw van de *onkerkelijken* veranderde in de periode 1960-1971 op twee punten sterk. Het zwaartepunt van de ontkerkelijkingsgolf in deze periode, de grootste na die van de twintiger jaren, lag in de leeftijdsklassen van 20-34 jaar. In de eerste helft van deze eeuw was het verschil met de nadere leeftijdsklassen veel minder groot. In de tweede plaats bleef het aantal levengeborenen per 1000 gehuwde vrouwen gelijk. Een en ander betekent dat de leeftijdsopbouw van de inkerkelijken in 1971 relatief «jong» was. Indien men verder bedenkt, dat in 1971 personen, die uitsluitend de lagere school volgden en arbeiders met lagere inkomens (zie verder onder c en d) bij de onkerkelijken ondervertegenwoordigd waren, mag de konklusie zijn, dat in vergelijking met vroegere volkstellingen de samenstelling van deze groepering duidelijk veranderd is.

c. De verdeling van de Nederlandse beroepsbevolking naar *beroepsgroep* (hoofdstuk 3.1) onderging in de jaren zestig aanzienlijke wijzigingen: groei van de tertiaire sektor en de nieuwe middenstand ten koste van de oude middenstand en de arbeiders. De verdeling was in 1971 als volgt (tussen haakjes de verschillen ten opzichte van 1960): zelfstandigen 11,8% (-4,4), employeés 41,9% (+ 10,5), arbeiders/landarbeiders 46,3% (- 6,1). Verder nam de vrouwelijke beroepsbevolking meer toe dan de mannelijke: met 34 resp. 10%.

De ontwikkeling van de *katholieke* beroepsbevolking naar beroepsgroep verliep nagenoeg parallel aan die van de totale beroepsbevolking. Dat betekent dat er een lichte oververtegenwoordiging is blijven bestaan van de zelfstandigen in winkel- en ambachtsbedrijven en van arbeiders – hoewel van deze laatste iets minder – en een duidelijke ondervertegenwoordiging van vrije beroepsbeoefenaars en van (hogere en middelbare) employeés. Naar aanleiding van het achterblijven van de beide laatste categorieën zou men de stelling kunnen verdedigen, dat er, voor zover men daarvan kan spreken, per saldo van een sociale stijging van het katholieke volksdeel als geheel in de zestiger jaren nauwelijks sprake was.

Bij de *hervormden* bleef de lichte achterstand ten opzichte van de landelijke cijfers bestaan voor de employeés. De agrarische beroepen bleven relatief sterk vertegenwoordigd. Het aandeel van de vrije beroepsbeoefenaars kwam op gelijke hoogte met het cijfer voor de totale bevolking, dat van de arbeiders kwam er dichtbij. Anders geformuleerd: deze percentages daalden bij de hervormden minder dan bij de gehele bevolking.

De ontwikkeling van de beroepssamenstelling van de tweede protestantse richting in Nederland, de *gereformeerden*, verliep op enkele uitzonderingen na heel anders. Het aandeel van agrarische beroepen en van de overige zelfstandigen bleef relatief groot, ondanks een meer dan gemiddelde daling; dat van de employeés werd nog groter (47,0% voor de gereformeerden, 41,9% landelijk. Daartegenover werd de «achterstand» van de arbeiders 1,6 procentpunt «kleiner»: 36,0 tegenover 41,9%. Neemt men daarbij in aanmerking dat het percentage vrije beroepsbeoefenaars op landelijk niveau kwam, dan mag men konkluderen dat de «sociale stijging» die reeds met betrekking tot voorafgaande perioden bij de gereformeerden geconstateerd werd, zich in de jaren zestig heeft doorgezet. Dit geldt dan met name voor de Gereformeerde Kerken en de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt; van de Overige Gereformeerden kan dat nauwelijks gezegd worden.

Het beeld van de ontwikkeling bij de *Overige kerkelijke gezindten* wordt sterk bepaald door de toename van het aandeel van de arbeiders met 12,1 procentpunt tot 52,6% (landelijk -4,8). Deze stijging dient verklaard te worden door de komst van een groot aantal buitenlandse werknemers. Toch bleven de percentages vrije beroepsbeoefenaars en hogere employeés met name bij de remonstranten, doopsgezinden en luthersen, hoger dan bij de andere hoofdcategorieën van de kerkelijke gezindten.

De meest opmerkelijke ontwikkeling bij de *onkerkelijken* was, afgezien van de verdere stijging van het aandeel van de vrije beroepsbeoefenaars, de daling van het percentage arbeiders (met name die in de lagere inkomensklas-

sen) tot onder het Nederlandse gemiddelde. Het aandeel van de employeés bleef stijgen. De vraag kan gesteld worden of de ontkerkelijking onder de arbeiders in de jaren zestig minder groot was dan onder de beoefenaars van andere beroepen. De ontkerkelijking in deze periode trof, veel meer dan voorheen, alle beroepsgroepen; het minst nog de agrarische beroepen.

d. De Volkstellingsuitkomsten van 1971 over de kerkelijke gezindten naar *opleidingsniveau* (hoofdstuk 4.2) zijn niet vergelijkbaar met die van 1960. Voor de Volkstelling van 1971 staan wel gegevens ter beschikking over de kerkelijke gezindten naar opleidingsniveau* en leeftijd. Ofschoon rekening gehouden dient te worden met het feit, dat van 16,1% van de Nederlandse bevolking het opleidingsniveau onbekend is, stellen deze gegevens ons in staat de globale ontwikkeling van de jaren zestig aan te geven.

Onder de personen met een opleiding op basis-, lager en uitgebreid lager niveau zijn de *katholieken* relatief sterk vertegenwoordigd; onder de personen met een middelbare, semi-hogere en hogere opleiding sterk ondervertegenwoordigd. De verdeling naar leeftijd laat zien, dat de achterstand in de twee middelste niveaus voor een deel is ingelopen; voor het hoogste niveau lijkt hiervan geen sprake. Dat komt gedeeltelijk doordat katholieken nog steeds relatief minder doorstuderen, en gedeeltelijk door het verlies onder degenen die een hogere opleiding volgden en nog volgen.

Bij de *hervormden* liggen de percentages voor alle opleidingsniveaus onder het gemiddelde, uitgezonderd het basisniveau. Naarmate de leeftijdsklassen jonger zijn, neemt de ondervertegenwoordiging in de middelste niveaus af of verdwijnt deze geheel. Onder de personen met een semi-hogere en hogere opleiding vallen sterke uittredingsbewegingen waar te nemen, speciaal onder de 25-34 jarigen.

Het opleidingsniveau bij de *gereformeerden* stijgt naarmate de leeftijdsklassen jonger worden. Hoewel hun aandeel onder de personen met een hogere opleiding onder het gemiddelde ligt, wordt dit verschil kleiner met het dalen van de leeftijdsklasse. Bij de Gereformeerde Kerken is van ondervertegenwoordiging hier al geen sprake meer.

Vanouds is het aandeel van de *Overige kerkelijke gezindten* onder personen met een opleiding op middelbaar, semi-hoger en hoger niveau steeds zeer groot geweest. Voor 1971 kan dat alleen gezegd worden voor de hogere opleiding. In de jongste leeftijdsklassen treft men, als gevolg van het grote aantal buitenlandse werknemers, relatief veel personen die alleen de lagere school volgden.

De *onkerkelijken* zijn zeer matig vertegenwoordigd onder de personen met alleen lagere school en zeer sterk onder de personen met een hogere opleiding: resp. 19,5 en 37,0% tegenover een gemiddelde van 23,3. Indien met basis- en lager niveau als één geheel beschouwd, geldt dat de onkerkelijken sterker vertegenwoordigd zijn naarmate het opleidingsniveau hoger is.

e. In 1971 woonden er in Nederland nagenoeg evenveel *vrouwen* als *mannen* (hoofdstuk 5.1). Voor de katholieken, hervormden en gereformeerden waren er resp. 101 (+ 1), 107 (+ 5) en 104 (+ 1) vrouwen op elke 100 mannen. Bij de lutherssen, doopsgezinden en remonstranten steeg het aandeel van de vrouwen sterk, tot een verhouding van 3 vrouwen tegenover 2 mannen. De Andere kerkelijke gezindten lieten tengevolge van de komst van een groot aantal buitenlandse werknemers een verschuiving zien van 113 vrouwen op 100 mannen in 1960 naar 84 in 1971. Bij de onkerkelijken ten slotte zette de nivelleringstendens van de laatste halve eeuw zich niet door: het aandeel van vrouwen daalde met 1 punt tot 92 per 100 mannen. Dit was het gevolg van de relatief sterke toename van onkerkelijke mannen onder de 20 jaar.

De verdeling van de bevolking van 15 jaar en ouder naar *burgerlijke staat* (hoofdstuk 5.2) verschilde in 1971 nogal wat van die van 1960. Het belang-

* Voor de indeling in zes niveaus, zie paragraaf 4.2.1.

rijkste verschil was dat het percentage gehuwden in 1971 hoger was dan in 1960, speciaal in de jongere leeftijdsklassen. Hoewel de onkerkelijken bij de Volkstellingen steeds aanzienlijk sterker vertegenwoordigd waren onder gehuwden dan onder de ongehuwden en dit geldt ook voor de Volkstelling van 1971, nam in de jaren zestig de onkerkelijkheid onder de ongehuwden van 15 jaar en ouder met 2,0 procentpunten meer toe dan onder de gehuwden. Meer dan in voorgaande perioden kwam het moment, waarop besloten werd de binding aan een kerkgenootschap te beëindigen, vóór het huwelijk te liggen.

In de zestiger jaren vond er een grote trek plaats uit de grote steden van 100 000 en meer inwoners naar kleine en middelgrote *gemeenten* (hoofdstuk 5.3). Een en ander betekende, dat de onkerkelijkheid in beide laatste groepen gemeenten bijna even sterk steeg als in de grote gemeenten en dat van het totaal van de onkerkelijken in 1971 nog slechts 37% in de 4 grootste steden woonde, tegenover 43% in 1960.

Gegevens over de samenstelling van de Nederlandse bevolking naar kerkelijke gezindten zijn, naast die van de Volkstellingen, spaarzaam. Voor zover ze wel beschikbaar zijn, hebben ze dikwijls betrekking op enkele afzonderlijke kerkgenootschappen of op plaatselijke resp. regionale situaties. Een nadeel is verder dat ze meestal weinig inzicht verschaffen in de samenstelling van de kerkelijke gezindten. Daarmee wordt de betekenis van de Volkstellingsuitkomsten nog eens onderstreept.

De meest recente gegevens over de omvang van de kerkelijke gezindten in Nederland, na die van God in Nederland¹ van 1966 en die van de Volkstelling van 1971, zijn van 1977. In Radio en Religie² wordt verslag gedaan van een deel van een groot onderzoek, dat niet speciaal de kerkelijke gezindten tot object had. De steekproef was representatief voor de Nederlandse bevolking; N=8.347. Wij vergelijken de cijfers uit beide onderzoeken met de uitkomsten van de laatste twee Volkstellingen. Vervolgens geven wij enkele gegevens weer, die afkomstig zijn van kerkelijke en gemeentelijke administraties.

N.B. De Elseviers/Nipo-enquête³ van 1975 laten wij buiten beschouwing; daarin wordt melding gemaakt van 30% hervormden en van 20% onkerkelijken. Deze verdeling lijkt gezien de andere gegevens onwaarschijnlijk.

Overzicht 45. De verdeling van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder naar kerkelijke gezindte volgens de Volkstellingen van 1960 en 1971 en volgens onderzoekingen van 1966 en 1977, in procenten

	Kath.	Herv.	Geref.	Over.	Onk.	Totaal
Volkstelling 1960	38,3	30,0	9,0	4,0	18,5	100
Volkstelling 1977	39,2	24,9	9,1	3,4	23,5	100
God in Nederland 1966 ¹	35/36	20/19	8/8	5/3	32/34	100/100
Radio en Religie 1977	33,5	16,5	8,8	3,9	37,1	100 ²

¹ Bevolking van 17 jaar en ouder vrouwen/mannen.

² Inclusief 0,2% geen opgave.

Bronnen: God in Nederland: pp. 104-105.
Radio en Religie: p. 4.

Gegevens over de kerkelijke gezindten afkomstig van onderzoeken zoals in bovenstaand overzicht vermeld, mogen niet zonder meer vergeleken worden met die van de Volkstellingen⁴. Wel leveren zij belangrijke vraagstellingen op voor verder onderzoek. Tot op zekere hoogte lijken zij de tendenzen, die uit Volkstellingscijfers blijken, te bevestigen, nl. met betrekking tot de hervormden (daling), gereformeerden (stabiliteit) en onkerkelijken (stijging).

De daling van het percentage katholieken volgens God in Nederland, in vergelijking met de Volkstelling van 1960, lijkt in tegenspraak met de 39,2% bij de Volkstelling van 1971. Deze laatste stijging werd echter niet veroorzaakt door toetredingen, maar door het opschuiven van relatief grote generaties naar oudere leeftijdsklassen; daardoor is ook het verlies van ca. 140 000 leden door uittrading (vgl. met de vorige paragraaf) hier niet zichtbaar.

De percentages van de onderzoeken van 1966 en 1977 wijken consistent af van die van de Volkstellingen. Bovendien laten zij zien dat de daling bij katholieken en hervormden en de stijging bij de onkerkelijken zich doorgezet heeft in de zeventiger jaren. De overigen vormen hier een uitzondering. Bij hen werd de daling gekompenseerd door de verdubbeling van het aantal buitenlandse werknemers in het begin van de zeventiger jaren en door de komst van landgenoten uit de rijkdelen over zee.

Vergelijking van de leeftijdsverdeling van de kerkelijke gezindten volgens de Volkstelling van 1971 met die welke voorkomt in Radio en Religie, laat zien in welke leeftijdsklassen de grootste veranderingen optraden.

Overzicht 46. De leeftijdsopbouw van de kerkelijke gezindten volgens de Volkstelling van 1971 en volgens Radio en Religie van 1977, in procenten

	15-19 j.		20-34 j.		35-49 j.		50 j e.o.		Totaal	
	1971	1977	1971	1977	1971	1977	1971	1977	1971	1977
Katholiek	44,3	36,2	41,5	30,8	40,5	38,5	34,4	30,9	39,2	33,5
Hervormd	21,1	9,8	20,6	12,5	23,7	16,8	31,0	22,6	24,9	16,5
Gereformeerd	10,0	10,2	9,0	8,8	8,6	8,5	9,0	8,6	9,1	8,8
Overig	2,4	2,7	3,5	3,3	3,3	3,5	3,7	5,1	3,4	3,9
Onkerkelijk	22,3	40,9	25,4	44,3	23,9	32,6	21,9	32,6	23,5	37,1
Geen opgave		0,2		0,2		0,2		0,3		0,2
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Bron: Radio en Religie: p. 4.

Volgens Radio en Religie waren de onkerkelijken in 1977 de grootste groep; met name de 40,9 en 44,3% van de jongste twee leeftijdsklassen wijzen op een zeer sterke toename. Daartegenover staan de zeer grote verschillen in dezelfde leeftijdsklassen tussen de gegevens van de Volkstelling en die van het onderzoek van 1977. (De percentages overigen in de leeftijdsklassen van 20-49 jaar zijn mogelijk iets te laag tengevolge van taalproblemen bij het onderzoek).

De opgaven van de kerkelijke administraties van de R-K. Kerk en van de Gereformeerde Kerken lijken deze ontwikkelingen niet te bevestigen. Volgens de kerkelijke administraties was de toename in de periode 1970-1977 als volgt: R-K. Kerk +7,5%; Gereformeerde Kerken +1,7% (Nederlandse bevolking +7,3%). De kerkelijke administratie bij de katholieken en de hervormden sluit in het algemeen nauw aan bij de gemeentelijke administraties. Van de laatsten nu is bekend, dat verandering van kerkelijke gezindte alleen op eigen verzoek geregistreerd wordt. Dergelijke verzoeken nu worden slechts zelden ingediend. (Vgl. de opmerkingen hierover in hoofdstuk 2.)

Waar bij de vestiging in een gemeente naar de kerkelijke gezindte gevraagd wordt, ziet men grote verschuivingen optreden ten opzichte van de verdeling in de gemeente van herkomst. De nieuwe steden Lelystad en Almere zijn daar voorbeelden van. Resp. de helft en driekwart van de mensen die zich daar de laatste tijd vestigden, was afkomstig van Amsterdam. Voor die stad geeft de Volkstelling van 1971 aan: 22,7% katholieken en 53,7% onkerkelijken. Gedurende de laatste jaren ligt het percentage personen dat zich bij vestiging in Lelystad en Almere als katholiek opgaf onder de 15%; dat voor de onkerkelijken boven de 60%⁵.

Voor de administratie van de Gereformeerde Kerken geldt waarschijnlijk, dat méér mensen verwantschap met dit kerkgenootschap voelen dan er in feite geregistreerd worden. Overigens lijkt het achterblijven van de ontwikkeling van de Gereformeerde Kerken volgens de eigen administratie (1970-1977) zeer wel in overeenstemming met de daling van het percentage gereformeerden volgens Radio en Religie in vergelijking met de laatste Volkstelling.

Ondanks het feit dat de gemeentelijke opgaven met betrekking tot de kerkelijke gezindten achterblijven bij de feitelijke ontwikkelingen, geven zij op enkele punten wel de richting van de ontwikkelingen aan. In onderstaand overzicht zijn enkele gegevens opgenomen die afkomstig zijn van de gemeenten.

Overzicht 47. De levendgeborenen, de overledenen en de trouwenden in 1970 en 1977 naar kerkelijke gezindte volgens de gemeentelijke opgaven

	Kath.	Herv.	Geref.	Over.	Onk.	Totaal	Totaal absoluut
Levendgeborenen							
1970	41,2	20,4	10,5	2,8	25,0	100	238 912
1977	35,4	14,9	10,8	6,3	32,6	100	173 296
Index '77 (1970 = 100)	62	53	75	163	95		73
Overledenen							
1970	36,4	35,6	8,9	4,7	14,4	100	109 619
1977	36,8	32,0	8,8	4,8	17,6	100	110 093
Index '77 (1970 = 100)	102	90	100	104	123		100
Trouwenden							
1970	44,4	21,8	8,7	2,9	22,2	100	247 282
1977	42,2	18,9	9,5	3,9	25,6	100	186 560
Index '77 (1970 = 100)	72	65	82	100	87		76
Personen waarvan het huwelijk kerkelijk werd ingezegend							
1970	62,9	18,4	12,4	2,4	3,8	100	145 426
1977	60,2	17,7	14,4	3,4	4,3	100	97 404
Index '77 (1970 = 100)	64	64	78	94	76		67

Bron: Ongepubliceerde CBS-gegevens.

De indexcijfers voor de levendgeborenen en de trouwenden laten zien, dat het aantal hervormden in de aangegeven periode eerder af- dan toegenomen is en dat de groei van het katholieke volksdeel achterbleef bij de toename van de bevolking. De cijfers voor de gereformeerden wijzen op een lichte, die voor de overigen en voor de onkerkelijken op een sterke procentuele toename.

Op grond van de hier gepresenteerde gegevens valt te verwachten dat de procentuele verdeling van de Nederlandse bevolking bij de volgende Volkstelling voor 4 van de 5 hoofdkategorieën nogal zal verschillen van die van 1971: afname bij katholieken en hervormden; toename bij overigen en onkerkelijken; geringe afname of handhaving van de gereformeerden.

In deze studie stond de ontwikkeling van de kerkelijke gezindten naar omvang en samenstelling centraal. De afbrokkeling van de kerkelijke geïnstitutionaliseerde godsdienstigheid was in de periode tussen de twee laatste Volkstellingen het grootst bij de hervormden en bij de overigen, hoewel in deze laatste categorie verschillende uitzonderingen waren. Ook de katholie-

6.3. Nabeschuiving

ken en, zij het in mindere mate, de gereformeerden, verloren leden. De uit-tredingsbewegingen waren het sterkst onder de jongeren van 20-34 jaar. In-dien wij de immigratie van buitenlandse werknemers buiten beschouwing laten, mogen wij zeggen dat deze verschuivingen per saldo aan de onkerke-lijken ten goede kwamen.

Naar aanleiding van hetgeen in de voorgaande hoofdstukken besproken is, willen wij een tweetal probleemvelden aan de orde stellen, die in de pro-bleemstelling centraal stonden.

Te weten:

- a. de nieuwe vormen van godsdienstigheid (waarvan wij in de uitkom- sten van de Volkstelling van 1971 slechts weinig bespeurd hebben);
- b. de afbrokkeling van de kerkelijk geïnstitutionaliseerde godsdienstig- heid en de groei van de onkerkelijkheid.

Naar aanleiding van beide punten zullen wij wijzen op enkele lakunes in het inzicht in de ontwikkeling van de godsdienstigheid in Nederland. Deze la- kunes zijn, onder de nummers (1) t/m (6), geformuleerd als vragen voor ver- der onderzoek.

a. De nieuwe vormen van godsdienstigheid

Uit onderzoekingen in de Verenigde Staten van Amerika is bekend, dat er in dat land sinds het midden van de jaren zestig een groot aantal nieuwe godsdienstige groeperingen ontstond. Hun aanhang bestaat voor een groot deel uit studerende jongeren uit beter gesitueerde kringen. Dergelijke bewe- gingen zouden niet zozeer een weerspiegeling zijn van de sociale onrust, als- wel een onderdeel van een «broader wave of experimentation with counter- cultural life-styles and social arrangements»⁶. Ook in de Bondsrepubliek nam het aantal uitredingen uit de twee grote kerkgenootschappen sterk toe. Van degenen die in 1971 en 1972 hun lidmaatschap van de Evangelische Kerk opzegden, behoorde $\frac{2}{3}$ deel tot de leeftijdsklasse van 18-39 jaar; het percentage academisch gevormden was relatief hoog; een zeer groot deel van degenen die uittraden, ging over naar een van de kleinere groeperin- gen⁷ (Hild: 18-19).

In de Volkstellingsgegevens van 1971 evenwel zijn weinig aanwijzingen te vinden voor de aanwezigheid van nieuwe groeperingen met een aanhang van enige betekenis op het moment van de telling. In onderstaand overzicht geven wij enkele van de kleinere groeperingen met een relatief sterke aan- hang onder de jongeren.

Overzicht 48. Enkele kleinere kerkelijke gezindten bij de Volkstellingen van 1960 en 1971 en de percentages 15-19, 20-24 en 25-39 jarigen in 1971; uit tabel 2.

	Volkstelling		% per gezindte (1971)		
	1960	1971	15-19 j.	20-24 j.	25-39 j.
(Oec.) Christenen		8240	7,7	13,5	22,9
Evang. Broedergem.	1241	5240	7,8	14,5	33,5
Heiligen der L. Dagen	1931	3055	10,2	10,5	17,4
Boeddhisten	248	895	11,5	17,2	28,3
Confucianen	63	115	7,9	12,3	21,0
Hindoes	176	2520	10,6	22,4	31,1
Nederland			8,5	9,0	19,2

Bij de Volkstelling van 1971 was de categorie personen die op telkaarten ongeveer hetzelfde invulden, nl. (Oecumenisch) Christenen, geheel nieuw. De percentages 20-24 en 25-39 jarigen waren bij hen resp. 4,5 en 3,7 punten

hoger dan de vergelijkbare landelijke cijfers. De sterke groei van de Evange- lische Broedergemeenten moet waarschijnlijk verklaard worden door de komst van Surinamers naar Nederland. De Heiligen der Laatste Dagen – een groepering die al bijna anderhalve eeuw oud is – rekruteerden naar verhou- ding sterk onder de 15-24 jarigen. In hoeverre de toename van de Boeddhis- ten, van de Confucianen en van de Hindoes betrekking had op buitenlanders die naar Nederland kwamen en in hoeverre op «overloop» van Nederlan- ders, valt niet uit te maken. Dit laatste mag gezien de leeftijdsverdeling niet uitgesloten worden geacht.

(1) De Volkstellingsuitkomsten van 1971 geven verder geen aanwijzingen voor het bestaan van nieuwe groeperingen. Gezien de situatie in de Verenig- de Staten en, hoewel minder duidelijk, in de Bondsrepubliek hadden wij dit wél verwacht. Het is mogelijk dat dergelijke groeperingen pas na de jongste Volkstelling ontstonden. Verder kan het zijn dat er sprake was van bewegin- gen waarop categorieën als «kerkelijke gezindte» en «godsdienstige groepe- ring» niet toepasbaar zijn. Het is niet uitgesloten dat allerlei persberichten over nieuwe godsdienstige groeperingen een indruk hebben gewekt die voor wat Nederland betreft in geen enkele verhouding staat tot de realiteit. Het is ook mogelijk dat er wel van dergelijke groeperingen aanwezig waren, maar dat zij niet deelnamen aan de Volkstelling? (In totaal namen ca. 90 000 personen er niet aan deel.)

Nader onderzoek zou kunnen uitwijzen in hoeverre er in Nederland sprake is van nieuwe godsdienstige groeperingen, wat hun omvang en samenstel- ling is en of zij voor korte of lange tijd onderdak bieden aan jongeren, die de oudere gevestigde kerkgenootschappen verlaten hebben.

(2) De meeste van de kleinere gezindten die niet van recente datum zijn, zagen hun aanhang in de zestiger jaren slinken. Indien men de buitenlandse werknemers niet meerekent, komt het totaalverlies van de overigen onge- veer op 25%. Mag men deze ontwikkeling zo interpreteren, dat verschillende van deze groeperingen in feite doorgangshuizen zijn naar de onkerkelijk- heid? Is deze hypothese juist? Is er in deze verschil tussen meer vrijzinnige groeperingen en meer conservatieve? Nader onderzoek zou ons meer in- zicht kunnen verschaffen in de functies die kleinere kerkgenootschappen hebben voor hun leden.

b. De afbrokkeling van de kerkelijk geïnstitutionaliseerde godsdienstigheid en de groei van de onkerkelijkheid

Het aandeel van de onkerkelijken nam in de zestiger jaren met 4,6 procent- punten toe. De grootste stijging trof men onder de jongeren in de leeftijds- klasse van 20-34 jaar, hetgeen een nieuw verschijnsel is in vergelijking met voorgaande perioden. Nieuw was ook de meer dan gemiddelde daling van het aandeel van de onkerkelijken onder de arbeiders, met name de arbeiders met de lagere inkomens.

Gedurende de laatste halve eeuw is door verschillende auteurs onderzoek gedaan naar de oorzaken van de onkerkelijkheid; in de voorgaande hoofd- stukken kwamen verschillende van deze oorzaken aan de orde. Als een van de factoren die het verlies van de kerkgenootschappen medebepaald heb- ben, is wel genoemd de inadekwaatheid van de institutionele vormen¹⁰. Hierin zou zichtbaar worden dat het zelfbewustzijn van de kerken juist als re- ligieuze instituten problematisch is geworden.

(3) Hoewel, voor zover ons bekend, geen onderzoek is gedaan naar het gewicht van deze faktor in het ontkerkelijingsproces, lijkt deze hypothese op grond van literatuur van meer beschouwende aard over de houding van de jongeren tegenover de kerken bevestigd te moeten worden¹¹. Toch kan men de vraag stellen of hierachter niet een meer algemene, anti-institutione- le tendens in de Nederlandse samenleving – en in heel de westerse wereld –

schuilgaat. Een tendens waarop de kerken – om pragmatische motieven of ten principale? – reageren ofwel met het benadrukken van de eigen identiteit en het eigen dogma (hetgeen gemakkelijk tot verstarring en verrechtsing leidt), ofwel met het oproepen tot een bewustere keuze. Nader onderzoek naar het gewicht van de faktor «anti-institutionele houding» zou in niet onbelangrijke mate kunnen bijdragen aan ons inzicht in de toekomstkansen van de geïnstitutionaliseerde godsdienstigheid in onze samenleving.

Nederland is het enige Westeuropese land met een hoog percentage onkerkelijken. Daartegenover staat de lange traditie van gedistantieerde kerkelijkheid in landen als Frankrijk¹² en de Bondsrepubliek¹³. Voor Nederland is wel gewezen op het bestaan van een typisch buitenkerkelijke godsdienstigheid of gelovigheid. In het verleden is door de grote kerkgenootschappen gepoogd de evangelisatie daarop af te stemmen¹⁴.

Aanwijzingen voor zoiets als een buitenkerkelijke godsdienstigheid vindt men ook in de recente literatuur. Zo kwam in een onderzoek van 1970¹⁵ aan het licht, dat van degenen die volgens de administratie van een grote gemeente katholiek waren, 25% zichzelf geen lid meer beschouwde van de kerk. Van deze personen zei ruim de helft, voor zichzelf en voor hun kinderen prijs te stellen op kerkelijk verzorgde overgangsceremonies (bij geboorte, huwelijk en begrafenis). Slechts een zeer klein gedeelte van deze groep stond negatief ten opzichte van godsdienst; bijna de helft bezocht op feestdagen nog wel eens een kerkdienst. Aanwijzingen treffen wij ook in *God in Nederland*¹⁶ en *Radio en Religie*¹⁷. Van degenen die altijd onkerkelijk geweest waren, zei resp. 15% en 12% dat het geloofde godsdienstige overtuiging een bepaalde betekenis in hun leven had; voor de onkerkelijken die vroeger tot een kerkgenootschap behoord hadden, was dat in beide onderzoeken 36%.

(4) Tegen de achtergrond van de veranderingen in de samenstelling van de onkerkelijken kan men de vraag stellen of de deïnstitutionalisering van de godsdienstigheid vergezeld gaat van een andere of nieuwe vormen van buitenkerkelijke godsdienstigheid. De andere mogelijkheid is dat bij tijd en wijle gebruik gemaakt wordt van het bestaande aanbod van de kerken. Het ene sluit het andere overigens niet uit. Nader onderzoek zou kunnen uitwijzen op welke wijzen buitenkerkelijke godsdienstigheid gestalte krijgt, welke de gevolgen hiervan zijn voor het kerkelijk aanbod en voor de waardenpatronen in de samenleving.

In onderzoekingen naar en beschouwingen over de oorzaken van de (toenemende) onkerkelijkheid in Nederland wordt meestal primair aandacht besteed aan algemene maatschappelijke factoren. Specifieke kerkelijke ontwikkelingen worden weliswaar niet vergeten, maar staan op de tweede plaats.

Sinds het midden van de zestiger jaren nu valt een toename te constateren van de pluriformiteit binnen de drie grote kerkelijke stromingen in Nederland. (Binnen de Nederlandse Hervormde Kerk zijn van oudsher steeds meerdere modaliteiten aanwezig; het gereformeerde volksdeel bestaat sedert het begin van deze eeuw uit meerdere aparte kerkgenootschappen.) Deze pluriformiteit werd met name zichtbaar in verschijnselen als basisgemeenten, actiegroepen, kritische gemeenten, studenten-ekklesia's en groeperingen van verontrusten¹⁸. Verder vonden er in het laatste decennium in de drie grote kerkgenootschappen openlijke discussies plaats over een aantal onderwerpen, waarbij sterke tegenstellingen aan het licht kwamen, bij voorbeeld de benoeming van de bisschoppen van Rotterdam en Roermond en de plaats van het Landelijk Pastoraal Overleg in de R-K. Kerk; de ontwikkelingen rond «Het Getuigenis» in de N.H. Kerk; de zaak Wiersinga en de zaak Kuitert in de Gereformeerde Kerken.

(5) Er is weinig bekend over de gevolgen van deze verschijnselen voor de binding van de leden van de diverse kerkgenootschappen, resp. voor het

proces van ontkerkelijking. Nader onderzoek naar de effecten van deze toenemende pluriformiteit naar de manieren waarop kerken ermee omgaan en naar de gevolgen voor de plaats van de kerk in de samenleving lijkt gewenst.

(6) In de eerste helft van de jaren zestig vond in Rome het Tweede Vaticaans Concilie plaats. In 1967 verscheen de encycliek «*Humanae Vitae*», waarin de paus de traditionele kerkelijke leer over de geboorteregeling inscherpte. Uit een onderzoek in de Verenigde Staten¹⁹ is komen vast te staan, dat genoemd concilie een positieve invloed had op ontwikkeling van het kerkelijk leven in dat land. De daling van het pauselijk gezag tengevolge van de encycliek van 1967 daarentegen was voor vele katholieken die een high-school of college bezochten of bezocht hadden, aanleiding om de kerk te verlaten.

Over de vraag in hoeverre de daling van het pauselijk gezag tengevolge van het herhalen van het traditionele kerkelijke standpunt inzake geboorteregeling in Nederland geleid heeft tot kerkverlating, is weinig of niets bekend. Wel is komen vast te staan, dat vanaf 1968 de discrepantie tussen het percentage levendgeborenen uit katholieke ouders enerzijds en het percentage levendgeborenen uit katholieke ouders dat ook als katholiek werd opgegeven bij de burgerlijke stand anderzijds, snel is toegenomen²⁰.

Nader onderzoek zou nodig zijn om vast te stellen in hoeverre van dergelijke effecten sprake is. Ten aanzien van de uitspraken van Nederlandse bisschoppen over abortus en homofilie kan dezelfde vraag gesteld worden.

Noten

¹ God in Nederland. Statistisch onderzoek naar godsdienst en kerkelijkheid. Amsterdam, 1967.

² Radio en Religie. (rapporteur R. M. C. van Dammen) NOS Afd. Kijk- en luisteronderzoek. Hilversum, 1978.

³ Elseviers/Nipo enquête. Elseviers Magazine, 17 mei 1975.

⁴ Vergelijk hierover b.v. Dekker, G., in *God in Nederland*, p. 278 e.v.

⁵ Statistisch Overzicht Zuidelijke IJsselmeerpolders. Lelystad, 1978, pp. 71–72.

⁶ Wuthnow, R., *The New Religions in Social Context*. In: Ch. Y. Glock and R. N. Bellah ed., *The New Religious Consciousness*. Berkeley–Los Angeles–London, 1976, p. 292.

Vgl. ook Wuthnow, R., *The Consciousness Reformation*. Berkeley–Los Angeles–London, 1976.

⁷ Hild, H. Hreg, *Wie stabil ist die Kirche? Bestand und Erneuerung*. Gelnhausen–Berlin, 1974, p. 18–19.

⁸ Sociaal en Cultureel Rapport, Den Haag, 1976, p. 212.

⁹ Vgl. Kelley, D. M., *Why Conservative Churches are Growing?* New York, 1972, over de groei van conservatieve kerken in de Verenigde Staten.

¹⁰ Laayendecker, L., *Vragen van de kerk – de kerk als vraag*. In: *Terzake. Gesprekken van sociologen en theologen over kerkvernieuwing*. Deel 4: *Kerk buiten de kerk*. Baarn, 1969, p. 118.

¹¹ Vgl. b.v. Nieuwenhuis, J., I. Volgens jaar misschien. *Geloven tussen twaalf en zeventien*; II. *Tussen twaalf en zeventien*. Berichten van jonge gelovigen. Baarn, 1978;

Haas, G. C. de, *Die jeugd van tegenwoordig*. Met het complete materiaal van de NCRV-enquête. Baarn, 1975;

Ven, J. A. van der en W. J. Berger, *Graven naar geloof. Analyses van gesprekken met jongeren vanuit psychologie en theologie*. Nijmegen, 1976.

¹² Vgl. Delmumeau, J., *Le Christianisme va-t-il mourir?* Paris, 1976;

Gellard, J., *Marginalité de l'Eglise en France? Approche sociologique*. In: *Etudes*, T6me 350, janvier–juin 1979, p. 81–110.

¹³ Vgl. Rendtorff, T., *Christendom buiten de kerk*. Baarn, 1971 (oorspronkelijk 1969).

¹⁴ Vgl. b.v. *De evangelie – verkondiging aan buitenkerkelijken vanuit katholieke en reformatorische visie*, Bostel, z.j.

¹⁵ Peters, J., *Kerkelijke betrokkenheid en levensbeschouwing*. Nijmegen, 1977, pp. 56–58.

¹⁶ *God in Nederland*, op. cit., pp. 102–103.

¹⁷ *Radio en Religie*, op. cit., p. 13.

¹⁸ Nuy, T., *Alternatieve groepen of een kerkelijke tegencultuur*. In: *Alternatieve groepen in de kerk*. Amersfoort–Utrecht, 1972, pp. 1–23.

¹⁹ Greeley, A. M., W. C. M. McCready and K. McCourt, *Catholic Schools in a Declining Church*. Kansas City, 1976, hoofdstuk 5.

²⁰ Spruit, L. G. M., *Onderzoek naar de 1e communiepraktijk in Nederlandse parochies (verschijnt binnenkort)*.

Bijlagen

Tabel 1. Kerkelijke gezindten naar leeftijd en geslacht

Leeftijd	R.-K.		N.H.		Gerref. Kk.		Ger. Kk. Vrijg.		Over. Ger.		Ev.-Luth.	
	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.
0-4	251 325	240 005	115 250	110 650	46 905	44 790	8 160	7 820	8 810	8 645	960	970
5-9	272 805	260 460	123 630	118 610	47 865	45 595	7 665	7 175	8 745	8 175	1 190	1 030
10-14	267 640	255 105	122 960	118 945	45 375	43 225	7 135	6 695	8 090	7 725	1 165	1 110
15-19	249 920	241 580	118 570	115 385	42 520	40 670	6 815	6 390	7 130	6 830	1 035	1 115
20-24	246 115	238 560	122 710	119 360	41 930	41 270	6 420	6 185	5 865	5 675	1 220	1 320
25-29	196 975	185 935	94 085	93 375	32 695	32 895	4 490	4 375	4 085	4 200	1 070	1 270
30-34	176 045	167 460	84 730	86 360	28 035	28 660	3 685	3 750	3 870	4 105	905	1 180
35-39	165 270	160 335	83 840	85 975	25 835	26 435	3 405	3 380	3 840	4 040	805	1 100
40-44	151 915	154 935	87 025	92 050	24 460	26 015	3 200	3 450	3 830	4 165	825	1 220
45-49	141 085	149 625	90 120	99 905	24 120	26 125	3 130	3 575	3 705	4 110	965	1 580
50-54	116 210	124 600	86 585	95 235	20 665	23 170	2 835	3 325	3 205	3 490	990	1 535
55-59	107 220	118 955	84 040	93 345	19 090	22 720	2 625	3 125	2 945	3 415	1 025	1 690
60-64	91 195	107 010	78 755	93 185	17 435	21 530	2 335	3 010	2 695	3 285	1 070	1 910
65-69	73 250	91 260	67 745	84 995	14 615	19 295	1 965	2 655	2 335	2 965	970	2 015
70 e.o.	115 355	155 515	126 475	179 670	26 265	37 640	3 620	5 250	4 320	5 235	2 160	5 305
Totaal	2 622 325	2 651 340	1 486 525	1 589 040	457 805	480 035	67 495	70 165	73 475	76 055	16 350	24 355

Leeftijd	Doopsgez.		Remonstr.		Andere k.g.		Human.		Over. zonder k.g.		Ned. totaal	
	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.
0-4	835	810	510	470	11 440	10 555	495	490	160 140	151 225	604 830	576 435
5-9	1 145	1 070	695	715	11 380	10 955	720	655	145 960	137 430	621 800	591 870
10-14	1 285	1 260	775	865	10 915	10 495	805	700	128 400	120 285	594 545	566 410
15-19	1 090	1 110	650	710	10 470	10 455	950	785	128 890	116 195	568 040	541 230
20-24	845	1 015	705	865	14 510	12 360	1 905	875	163 400	146 195	605 630	573 670
25-29	805	970	520	730	18 780	9 825	1 450	765	124 990	108 695	479 945	443 030
30-34	750	1 045	505	690	23 295	8 515	990	800	101 775	89 810	424 590	392 375
35-39	735	1 100	450	755	15 310	7 425	1 025	930	94 020	84 980	394 530	376 460
40-44	960	1 390	610	900	9 900	7 620	1 335	1 185	94 255	85 045	378 310	377 975
45-49	1 185	1 790	710	1 165	7 965	8 240	1 665	1 650	92 520	85 440	367 170	383 205
50-54	1 295	2 100	790	1 205	6 235	7 460	1 750	1 765	81 835	75 185	322 390	339 065
55-59	1 320	2 150	680	1 225	5 450	7 260	1 830	1 915	74 825	68 690	301 055	326 495
60-64	1 300	2 200	670	1 250	4 905	7 150	1 825	2 010	64 055	60 580	266 240	303 130
65-69	1 220	2 280	590	1 230	3 985	6 185	1 565	1 885	51 505	50 090	219 735	264 855
70 e.o.	2 615	5 670	1 170	2 950	6 750	11 625	2 785	3 230	76 350	75 155	367 855	487 245
Totaal	17 380	25 965	10 020	15 730	161 290	136 125	21 090	19 640	1 582 915	1 454 995	6 516 675	6 543 440

Tabel 2. Kleinere kerkelijke gezindten bij de Volkstelling van 1971, naar leeftijd

Groeperingen	Leeftijd							Totaal	
	0-4	5-14	15-19	20-24	25-39	40-49	50-64		65 e.o.
1. Christel. Ger. Kk.	5 625	11 475	5 020	4 295	9 060	6 015	7 185	5 500	54 205
2. Ger. Gemeenten	9 935	17 765	7 485	6 150	12 750	8 235	9 695	7 590	79 610
3. Oud Ger. Gemeenten	1 860	3 500	1 455	1 095	2 325	1 565	2 155	1 760	15 715
4. Waals Hervormd	35	135	55	70	165	140	360	545	1 505
5. Adventisten	290	715	325	300	740	515	835	840	4 560
6. Baptistengemeenten	1 885	3 620	1 550	1 465	3 735	2 235	3 020	2 235	19 740
7. Christ. Afgesch. Gem.	15	30	10	10	25	5	25	10	135
8. Christengemeenschap	140	315	120	90	250	230	335	285	1 765
9. Ev. Broedergemeenten	530	905	410	760	1 755	345	220	220	5 240
10. Gemeenten des Heren	90	220	70	70	205	135	175	130	1 095
11. Kath. Apost. Gemeenten	45	130	60	50	115	115	140	175	840
12. Gel. gem. 'Luctor et E.'	25	65	20	25	45	25	25	20	245
13. Leger des Heils	950	2 490	1 100	950	2 070	1 695	2 660	2 110	14 020
14. Oud Kath. Kerk	465	1 120	570	635	1 260	985	1 645	1 335	8 015
15. Pinkstergroepen	1 655	3 405	1 545	1 410	2 980	1 990	2 750	1 750	17 480
16. Vergadering van Gel.	495	1 090	495	500	1 050	740	995	980	6 340
17. Vrije Ev. Gemeenten	1 335	2 770	1 200	1 185	2 765	1 860	2 625	2 305	16 045
18. Vrije Kath. Kerk	50	130	80	70	145	135	255	260	1 125
19. Apostol. Genootschap	2 315	4 730	2 255	2 745	5 500	3 850	5 320	3 710	30 430
20. Hersteld Ap. Gemeente	805	1 670	810	770	1 645	1 100	1 290	835	8 930
21. Hersteld Ap. Zend. Kerk	210	425	245	210	455	355	455	345	2 700
22. Nederl. Prot. Bond	240	740	300	200	680	820	1 205	1 525	5 710
23. Vrije Gemeenten	5	20	10	10	20	30	75	105	270
24. Zwingli-Bond	60	135	55	60	160	175	320	310	1 275
25. Jehovah's Getuigen	1 945	4 570	2 045	2 265	5 530	2 980	3 465	1 610	24 410
26. Heiligen der L. Dagen	235	615	310	320	530	340	455	245	3 055
27. (Oecum.) Christenen	740	1 170	635	1 115	1 890	915	1 055	720	8 240
28. Genootsch. der Vrienden	5	25	10	5	35	35	30	40	180
29. Roze kruisers	95	120	30	60	195	120	200	190	1 005
30. Soefi Beweging	10	30	10	15	50	40	85	95	335
31. Swedenborg Gen.schap	5	10	10	10	10	15	20	20	100
32. Amerik. kerkg.schappen	35	140	55	25	120	100	60	20	555
33. Duitse kerkg.schappen	95	170	75	135	515	170	230	245	1 635
34. Engelse kerkg.schappen	710	1 400	495	860	2 510	1 295	950	405	8 625
35. Indon. kerkg.schappen	55	250	180	150	115	150	125	80	1 110
36. Molukse kerkg.schappen	1 150	3 840	2 585	1 615	1 370	1 640	1 425	275	13 905
37. Noorse kerkg.schappen	35	45	15	20	100	30	20	10	275
38. Zweedse kerkg.schappen	15	35	10	10	60	25	20	5	180
39. Andere buit.l. kerkg.sch.	75	130	45	70	235	110	115	125	905
40. Grieks-Orthodox	625	490	265	1 060	3 000	570	315	255	6 590
41. Boeddhisten	55	65	100	155	250	115	110	45	895
42. Confucianen	5	5	10	15	25	10	35	10	115
43. Hindoes	345	395	265	565	780	95	50	20	2 520
44. Islamieten	2 915	3 005	1 185	4 835	35 975	5 090	800	170	53 975
45. Overige/niet te rubr.	1 220	2 380	1 385	2 060	4 120	2 395	4 090	3 950	21 610
Nederland totaal	1 181 265	2 374 625	1 109 270	1 179 360	2 510 930	1 506 660	1 858 375	1 339 690	13 060 115

Tabel 3. Kleinere kerkelijke gezindten bij de Volkstelling van 1971, naar leeftijd; in procenten

Groeperingen	Leeftijd							Totaal	
	0-4	5-14	15-19	20-24	25-39	40-49	50-64		65 e.o.
1. Christel. Ger. Kk.	10,4	21,2	9,3	7,9	16,7	11,1	13,3	10,1	100
2. Ger. Gemeenten	12,5	22,3	9,4	7,7	16,0	10,4	12,2	9,5	100
3. Oud Ger. Gemeenten	11,8	22,2	9,3	7,0	14,8	10,0	13,7	11,2	100
4. Waals Hervormd	2,3	8,9	3,8	4,6	11,1	9,4	24,0	36,1	100
5. Adventisten	6,4	15,8	7,1	6,6	16,2	11,2	18,3	18,5	100
6. Baptistengemeenten	9,5	18,3	7,9	7,4	18,9	11,3	15,3	11,3	100
7. Christ. Afgesch. Gem.	11,9	20,9	8,2	6,7	18,7	4,5	20,1	9,0	100
8. Christengemeenschap	8,0	17,8	6,8	5,0	14,2	13,1	18,9	16,2	100
9. Ev. Broedergemeenten	10,1	17,3	7,8	14,5	33,5	6,6	6,0	4,2	100
10. Gemeenten des Heren	8,0	20,0	6,6	6,3	18,8	12,5	16,0	11,8	100
11. Kath. Apost. Gemeenten	5,4	15,6	7,3	6,1	14,0	13,8	16,7	21,1	100
12. Gel. gem. 'Luctor et E.'	10,5	26,3	7,7	9,3	17,8	10,9	9,3	8,1	100
13. Leger des Heils	6,8	17,8	7,8	6,8	14,8	12,1	19,0	15,0	100
14. Oud Kath. Kerk	5,8	14,0	7,1	7,9	15,7	12,3	20,6	16,6	100
15. Pinkstergroepen	9,5	19,5	8,8	8,1	17,0	11,4	15,7	10,0	100
16. Vergadering van Gel.	7,8	17,1	7,0	7,9	16,5	11,6	15,7	15,5	100
17. Vrije Ev. Gemeenten	8,3	17,3	7,5	7,4	17,2	11,6	16,4	14,4	100
18. Vrije Kath. Kerk	4,3	11,7	7,0	6,3	12,7	12,2	22,6	25,2	100
19. Apostol. Genootschap	7,6	15,4	7,4	9,0	18,1	12,7	17,5	12,1	100
20. Hersteld Ap. Gemeente	9,0	18,7	9,1	8,6	18,4	12,3	14,8	9,4	100
21. Hersteld Ap. Zend. Kerk	7,8	15,8	9,0	7,7	16,9	13,2	16,9	12,7	100
22. Nederl. Prot. Bond	4,2	13,0	5,2	3,5	11,9	14,4	21,1	26,7	100
23. Vrije Gemeenten	1,9	6,6	4,4	3,3	7,0	11,1	26,9	38,8	100
24. Zwingli-Bond	4,5	10,7	4,2	4,5	12,6	13,7	25,3	24,5	100
25. Jehovah's Getuigen	8,0	18,7	8,4	9,3	22,7	12,2	14,2	6,6	100
26. Heiligen der L. Dagen	7,7	20,2	10,2	10,5	17,4	11,1	14,9	8,1	100
27. (Oecum.) Christenen	9,0	14,2	7,7	13,5	22,9	11,1	12,8	8,7	100
28. Genootsch. der Vrienden	2,8	13,2	6,6	3,8	18,1	18,7	15,9	20,9	100
29. Roze kruisers	9,2	11,8	3,2	5,9	19,2	12,0	19,9	18,8	100
30. Soefi Beweging	3,0	9,2	3,6	3,8	14,6	12,5	25,3	28,0	100
31. Swedenborg Gen.schap	5,9	11,8	7,8	9,8	11,8	14,7	19,6	18,6	100
32. Amerik. kerkg.schappen	6,5	25,3	9,7	4,7	21,7	17,7	11,0	3,4	100
33. Duitse kerkg.schappen	5,8	10,3	4,7	8,3	31,4	10,5	13,9	4,7	100
34. Engelse kerkg.schappen	8,2	16,2	5,7	10,0	29,1	15,0	11,0	4,7	100
35. Indon. kerkg.schappen	5,1	23,0	16,5	13,9	10,6	13,7	11,4	7,4	100
36. Molukse kerkg.schappen	8,3	27,6	18,6	11,6	9,9	11,8	10,2	2,0	100
37. Noorse kerkg.schappen	12,2	17,0	5,8	6,9	36,4	11,2	7,6	2,9	100
38. Zweedse kerkg.schappen	8,4	19,1	6,2	5,6	34,8	12,9	11,2	1,7	100
39. Andere buit.l. kerkg.sch.	8,4	14,1	5,1	7,6	25,8	12,2	12,9	13,9	100
40. Grieks-Orthodox	9,5	7,4	4,0	16,1	45,6	8,7	4,8	3,9	100
41. Boeddhisten	6,3	7,3	11,5	17,2	28,3	13,0	12,3	5,1	100
42. Confucianen	5,3	6,1	7,9	12,3	21,0	8,8	29,8	8,8	100
43. Hindoes	13,6	15,7	10,6	22,4	31,1	3,8	2,0	0,8	100
44. Islamieten	5,4	5,6	2,2	9,0	66,6	9,4	1,5	0,3	100
45. Overige/niet te rubr.	5,6	11,0	6,4	9,5	19,1	11,1	18,9	18,3	100
Nederland totaal	9,0	18,2	8,5	9,0	19,2	11,5	14,2	10,3	100

Tabel 4. Overlevende mannen en vrouwen uit de generaties, geboren in de perioden 1871/1900 t/m 1961/1970 naar hun kerkelijke gezindte bij de achtereenvolgende Volkstellingen van 1899 t/m 1971

Geb. jaar	Mannen										Vrouwen									
	1871/1900 ¹		1901/1910 ¹		1911/1920		1921/1930		1931/1940		1941/1950		1951/1960		1961/1970		1971/1980 ¹		1981/1990 ¹	
	0-29	10-39	0-9	10-19	0-9	10-19	0-9	10-19	0-9	10-19	0-9	10-19	0-9	10-19	0-9	10-19	0-9	10-19	0-9	10-19
leeftijd																				
1899	0-29																			
1909	10-39																			
1920	20-49																			
1930	30-59																			
1947	46-75																			
1960	60-89																			
1971	70 e.o.																			
Rooms-Katholiek																				
1899	537 139																			
1909	492 028	259 039																		
1920	468 720	257 925	294 311																	
1930	430 733	240 713	284 948	354 950																
1947	347 857	215 701	254 935	333 347	369 065	294 648														
1960	219 579	194 444	235 108	298 387	351 683	476 798	498 177													
1971	115 355	164 455	223 430	293 000	341 315	443 090	517 560	524 130												
Nederlands hervormd																				
1899	745 462																			
1909	628 526	300 869																		
1920	563 672	286 356	295 358																	
1930	462 576	225 112	252 178	251 733																
1947	381 203	199 497	212 287	233 675	227 120	178 898														
1960	243 491	183 095	196 524	204 382	206 801	281 660	256 581													
1971	126 475	146 500	170 625	177 145	168 570	216 795	241 530	238 880												
Gerereformeerd ²																				
1899	129 619																			
1909	131 156	70 361																		
1920	115 466	66 889	73 783																	
1930	100 791	56 995	68 715	78 736																
1947	80 912	47 955	55 935	71 947	78 309	63 804														
1960	52 925	41 995	48 036	58 312	66 763	94 216	99 074													
1971	31 235	38 275	47 260	57 690	63 940	89 245	106 940	116 690												
overige kerkelijke gezindten ³																				
1899	57 016																			
1909	63 626	25 864																		
1920	63 343	29 312	27 543																	
1930	61 787	27 052	29 100	27 658																
1947	56 405	26 740	26 907	30 743	31 529	24 065														
1960	37 844	27 138	28 394	28 824	29 146	42 413	39 686													
1971	15 665	17 815	21 890	27 875	47 485	44 695	37 510	39 615												
geen kerkelijke gezindte																				
1899	44 465																			
1909	87 811	44 401																		
1920	137 713	52 899	72 365																	
1930	222 173	112 376	114 562	132 683																
1947	193 960	129 657	142 053	140 690	132 532	124 519														
1960	127 533	118 484	136 278	160 042	146 139	190 117	197 087													
1971	79 135	118 950	160 240	189 775	197 810	291 745	259 045	307 315												
Nederland																				
1899	1513 701																			
1909	1403 147	700 534																		
1920	1348 914	693 381	763 360																	
1930	1278 060	662 248	749 503	845 760																
1947	1060 337	619 550	692 117	810 402	838 555	685 934														
1960	681 372	565 156	644 340	749 947	800 532	1085 204	1090 615													
1971	367 865	485 995	623 445	745 485	819 120	1085 570	1162 585	1226 630												

¹ Voor de Volkstellingen van 1899 en 1909 resp. de geboortegeneraties 1870/1899 en 1900/1909.

² Excl. Gereformeerde Gemeenten en Oud Gereformeerde Gemeenten.

³ Incl. Gereformeerde Gemeenten en Oud Gereformeerde Gemeenten. Voor de Volkstelling 1971 inclusief, voor de overige Volkstelling exclusief Israëlieten.

Bron: 1.3e Algemene Volkstelling 31 mei 1960, Deel 7. Kerkelijke gezindte. A. Algemene inleiding, 's-Gravenhage, 1968, blz. 16-19.

Tabel 5. Overlevende mannen en vrouwen uit de generaties geboren in de periode 1871/1900 t/m 1961/1970, naar hun kerkelijke gezindte bij de achtereenvolgende Volkstellingen van 1899 t/m 1971, in procenten van het totaal aantal overlevenden bij de Volkstelling

Geb. jaar	Mannen										Vrouwen									
	1871/ 1900'	1901/ 1910'	1911/ 1920	1921/ 1930	1931/ 1940	1941/ 1950	1951/ 1960	1961/ 1970	1871/ 1900'	1901/ 1910'	1911/ 1920	1921/ 1930	1931/ 1940	1941/ 1950	1951/ 1960	1961/ 1970				
leeftijd	0-29	0-9	0-9	0-9	6-15	<6	0-9	0-9	0-29	0-9	0-9	0-9	6-15	<6	0-9	0-9				
1899	10-39	10-19	0-9	0-9	6-15	<6	0-9	10-39	10-19	0-9	0-9	0-9	6-15	<6	0-9	0-9				
1909	20-49	20-29	0-9	0-9	6-15	<6	0-9	20-49	20-29	10-19	0-9	0-9	6-15	<6	0-9	0-9				
1920	30-59	30-29	10-19	0-9	6-15	<6	0-9	30-59	30-29	10-19	0-9	0-9	6-15	<6	0-9	0-9				
1930	46-75	36-45	26-35	16-25	6-15	<6	0-9	46-75	36-45	26-35	16-25	16-25	6-15	<6	0-9	0-9				
1947	60-89	50-59	40-49	30-39	20-29	10-19	0-9	60-89	50-59	40-49	30-39	30-39	20-29	10-19	0-9	0-9				
1960	70 e.o.	60-69	50-59	40-49	30-39	20-29	10-19	70 e.o.	60-69	50-59	40-49	40-49	30-39	20-29	10-19	0-9				
1971																				
Rooms-Katholiek																				
1899	35,5	37,0	38,6	42,0	44,0	42,9	45,7	42,7	35,5	37,4	39,0	42,2	44,2	43,2	45,8	42,8				
1909	35,1	37,2	38,0	41,1	44,0	43,9	45,7	42,7	35,1	37,5	38,6	41,4	44,2	43,8	44,1	44,8				
1920	34,7	36,4	36,8	39,8	41,7	40,8	44,5	42,7	35,0	37,1	37,3	40,2	43,8	44,1	44,8	42,8				
1930	33,7	34,8	36,4	39,8	41,7	40,8	44,5	42,7	34,1	35,4	37,3	41,4	44,2	43,2	45,8	42,8				
1947	32,8	34,4	36,4	39,8	41,7	40,8	44,5	42,7	33,1	35,4	37,3	41,4	44,2	43,2	45,8	42,8				
1960	32,2	34,4	36,4	39,8	41,7	40,8	44,5	42,7	32,3	35,1	37,1	40,2	43,8	44,1	44,8	42,8				
1971	31,4	33,8	35,8	39,3	41,7	40,8	44,5	42,7	31,9	34,9	36,6	40,0	42,6	41,7	44,8	42,8				
Nederlands hervormd																				
1899	49,2	43,0	38,7	29,8	27,1	26,1	23,5	19,5	49,3	42,9	38,5	29,8	27,1	26,1	23,6	19,6				
1909	44,8	41,3	38,7	29,8	27,1	26,1	23,5	19,5	45,3	42,9	38,5	29,8	27,1	26,1	23,6	19,6				
1920	41,8	41,3	38,7	29,8	27,1	26,1	23,5	19,5	42,7	41,2	38,5	29,8	27,1	26,1	23,6	19,6				
1930	36,2	34,0	33,7	28,8	27,1	26,1	23,5	19,5	37,9	33,8	33,4	29,0	27,1	26,1	23,6	19,6				
1947	36,0	32,2	30,7	28,8	27,1	26,1	23,5	19,5	38,1	33,0	31,0	29,0	27,1	26,1	23,6	19,6				
1960	35,7	32,4	30,5	27,3	25,8	26,0	23,5	19,5	37,6	32,8	30,6	27,9	25,9	26,0	23,6	19,6				
1971	34,4	30,1	27,4	23,8	20,6	20,0	20,8	19,5	36,9	31,4	28,6	25,2	22,4	20,9	21,2	19,6				
gereformeerd ²																				
1899	8,6	10,0	9,7	9,3	9,3	9,3	9,1	9,5	8,6	10,0	9,5	9,2	9,3	9,2	9,0	9,5				
1909	9,3	9,7	9,7	9,3	9,3	9,3	9,1	9,5	9,7	9,6	9,5	9,2	9,3	9,2	9,0	9,5				
1920	8,6	9,7	9,7	9,3	9,3	9,3	9,1	9,5	8,8	8,9	8,6	8,9	8,6	8,7	8,7	9,2				
1930	7,9	8,6	9,2	8,9	8,9	8,9	8,7	9,1	8,4	8,5	8,6	8,9	8,6	8,7	8,7	9,2				
1947	7,6	7,7	8,1	7,8	7,8	7,8	7,8	9,1	8,4	8,1	8,1	8,1	8,6	8,7	9,0	9,5				
1960	7,8	7,4	7,5	7,8	7,8	7,8	7,8	9,1	8,4	8,1	8,1	8,1	8,6	8,7	9,0	9,5				
1971	8,5	7,9	7,6	7,7	7,8	7,8	7,8	9,1	8,2	8,6	8,2	8,2	8,5	8,7	9,2	9,5				
overige kerkelijke gezindten ³																				
1899	3,8	3,7	3,6	3,3	3,8	3,5	3,6	3,2	4,0	3,7	3,6	3,3	3,8	3,5	3,6	3,2				
1909	4,5	4,2	3,6	3,3	3,8	3,5	3,6	3,2	5,2	4,4	4,3	3,3	3,8	3,5	3,6	3,2				
1920	4,7	4,1	3,9	3,8	3,8	3,5	3,6	3,2	5,8	4,4	4,3	3,3	3,8	3,5	3,6	3,2				
1930	4,8	4,1	3,9	3,8	3,8	3,5	3,6	3,2	6,2	5,4	4,9	4,3	3,8	3,5	3,6	3,2				
1947	5,3	4,3	3,9	3,8	3,8	3,5	3,6	3,2	7,1	5,7	5,4	4,6	4,3	4,0	3,6	3,2				
1860	5,6	4,8	4,4	3,8	3,6	3,9	3,6	3,2	7,4	6,1	5,4	4,6	4,3	4,0	3,6	3,2				
1971	4,3	3,7	3,5	3,7	5,8	4,1	3,2	3,2	6,0	4,9	4,4	3,8	3,5	3,4	3,3	3,2				

Geb. jaar	Mannen										Vrouwen									
	1871/ 1900'	1901/ 1910'	1911/ 1920	1921/ 1930	1931/ 1940	1941/ 1950	1951/ 1960	1961/ 1970	1871/ 1900'	1901/ 1910'	1911/ 1920	1921/ 1930	1931/ 1940	1941/ 1950	1951/ 1960	1961/ 1970				
Volkst.	1871/ 1900'	1901/ 1910'	1911/ 1920	1921/ 1930	1931/ 1940	1941/ 1950	1951/ 1960	1961/ 1970	1871/ 1900'	1901/ 1910'	1911/ 1920	1921/ 1930	1931/ 1940	1941/ 1950	1951/ 1960	1961/ 1970				
geen kerkelijk gezindten																				
1899	2,9	6,3	9,5	15,7	15,8	18,2	18,1	25,1	2,6	6,1	9,4	15,5	15,6	18,0	18,0	24,8				
1909	6,3	7,6	9,5	15,7	15,8	18,2	18,1	25,1	4,7	7,3	9,4	15,5	15,6	18,0	18,0	24,8				
1920	10,2	17,0	15,3	15,7	15,8	18,2	18,1	25,1	7,2	14,8	14,7	15,5	15,6	18,0	18,0	24,8				
1930	17,4	20,9	20,5	17,4	15,8	18,2	18,1	25,1	13,0	17,4	18,2	16,4	15,6	18,0	18,0	24,8				
1947	18,3	21,0	21,2	21,3	18,3	17,5	18,1	25,1	13,3	17,4	18,2	16,4	15,6	18,0	18,0	24,8				
1960	18,7	21,0	21,2	21,3	18,3	17,5	18,1	25,1	14,2	17,9	18,8	19,2	17,8	17,2	18,0	24,8				
1971	21,5	24,5	25,7	25,5	24,1	26,9	22,3	25,1	16,1	20,2	22,2	22,8	23,0	25,2	21,5	24,8				

^{1 2 3}: Zie tabel 4.

Tabel 6. Bevolking naar kerkelijke gezindte, sociale groep en plaats in huishouden

	R.-K.	N.H.	G.Kk.	G.Kk. Vr.	Ov.G.	Ev.-L.	Do.	Rem. k.g.	Hum.	Ov. zonder	Nederland
A: Hoofden v. huishoudens/ alleenstaanden (Def. '47)											
vrije beroepen (wetens.)	4 945	3 735	1 205	100	40	115	335	405	235	5 855	17 290
ov. zelfst. exkl. i.b.:											
- ≥ 10 man pers.	8 945	5 220	1 810	240	255	60	110	55	65	4 795	21 900
- in winkelbedrijven	30 245	17 885	6 165	805	1 075	205	230	80	200	14 555	72 355
- in ambachtsbedrijven	28 410	18 680	4 960	685	955	175	195	50	190	16 135	71 310
- over. zelfstandigen	52 465	34 575	9 660	1 345	1 625	435	530	280	585	38 285	142 190
zelfst. in landbouw	62 675	54 830	14 600	2 010	3 385	45	835	60	95	7 995	147 150
employees:											
- hogere	66 255	45 710	17 595	1 955	1 315	1 345	2 015	2 320	2 945	68 420	214 970
- midd. + ink. ≥ 16 000	121 345	77 045	29 070	3 540	2 925	1 460	1 720	1 150	3 475	97 215	345 450
+ ink. 12 - < 16 000	71 940	41 635	16 335	2 230	1 750	730	735	535	1 240	52 350	193 670
+ ink. < 12 000	5 410	3 485	1 835	300	150	75	90	95	155	4 645	16 750
- lagere + ink. ≥ 12 000	54 595	37 820	12 570	1 630	1 535	550	465	205	715	45 140	158 555
+ ink. 8 - < 12 000	62 235	37 200	12 690	1 815	1 530	635	485	260	630	47 605	169 700
+ ink. < 8 000	8 765	5 535	1 935	300	200	125	115	65	145	7 905	25 985
arbeid.: + ink. ≥ 16 000	19 605	11 870	3 125	380	425	155	70	40	230	16 525	53 500
+ ink. 12 - < 16 000	144 045	84 350	19 645	2 700	3 545	675	390	120	770	102 585	368 990
+ ink. 8 - < 12 000	277 555	150 400	34 600	5 345	5 795	1 155	765	170	825	161 430	680 430
+ ink. < 8 000	38 475	22 660	4 775	750	735	175	180	45	185	23 690	95 465
landarb. of dergelijke	18 200	17 235	5 160	755	1 110	40	110	10	50	6 570	49 935
met beroep soc. groep onbek.	27 495	16 880	3 910	545	370	375	260	225	150	22 365	77 895
zonder beroep:											
- midd. of hoger onderwijs	16 475	20 075	4 685	565	230	880	1 680	1 705	1 775	21 250	71 890
- uitgebr. lager onderwijs	29 555	25 990	5 095	610	430	870	1 030	605	1 180	24 865	92 530
- overigen zonder beroep	329 355	299 890	66 375	9 350	9 890	5 720	5 090	2 345	4 535	221 825	977 875
Totaal	1 478 970	1 032 715	277 805	37 965	39 260	15 990	17 425	10 820	20 380	1 012 005	4 065 790

B. Overige personen

In huishoudens:											
- medew. gezinsleden	55 945	40 080	9 600	1 455	2 035	210	415	120	175	16 335	127 460
- overigen met beroep	721 445	359 210	104 410	15 360	17 235	3 915	3 275	2 090	4 190	392 105	1 656 315
- zonder beroep	2 879 180	1 568 520	522 955	80 045	88 780	18 590	20 060	11 610	15 165	1 563 915	6 923 820
In inrichting of tehuis:											
- met beroep	42 060	16 335	8 715	1 350	810	215	175	110	105	9 985	81 590
- zonder beroep	96 065	58 710	14 355	1 480	1 410	1 790	1 995	1 000	720	23 570	205 145
Totaal	3 794 695	2 042 850	660 035	99 690	110 275	24 715	25 920	14 935	174 960	2 025 910	8 994 325

Tabel 7. Bevolking¹ naar kerkelijke gezindte, sociale groep en geslacht (steekproefgegevens)

	R.-K.		N.H.		Geref. Kk.		Ger. Kk. Vrijg.		Over. Geref.		Ev.-Luth.	
	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.
Met beroep, werkend												
- zelfstandigen:	4 715	205	3 920	230	1 225	70	85	10	50	..	135	10
- vrije beroepen (wetens.)												
- over. niet in l.b.	8 655	320	4 835	140	1 695	40	260	10	230	10	60	20
- ≥ 10 man pers.	113 010	17 360	70 910	8 175	20 920	2 290	2 870	245	3 995	325	815	160
- < 10 man pers.	68 110	1 330	58 930	1 285	15 150	235	2 165	60	3 775	80	70	..
- in landbouw												
- employees:	68 035	2 990	45 630	2 880	17 415	720	2 005	100	1 355	20	1 265	140
- hogere	201 595	58 925	117 370	30 400	43 065	13 555	5 340	1 530	4 915	870	2 060	835
- middelbare	170 100	212 620	97 125	110 095	32 610	39 910	4 630	5 715	4 740	5 615	1 190	1 805
- lagere												
- arbeiders, niet in landbouw;												
inkomen:												
- ≥ 12 000	180 835	2 615	104 975	1 725	25 040	300	3 165	60	4 360	30	925	..
- < 12 000	500 960	161 225	262 495	78 210	62 335	18 615	10 250	2 780	10 545	3 530	1 505	800
- landarbeiders	28 680	1 700	24 820	1 065	7 275	230	1 195	25	1 660	65	110	..
- medew. gezinsleden	14 915	39 960	9 500	30 485	2 395	6 950	380	1 130	725	1 355	10	170
- onbekend	29 465	17 905	18 095	10 455	3 875	2 605	585	375	480	275	315	255
Met beroep, tijd. niet werkend	17 150	5 400	7 385	2 090	1 985	690	350	185	160	45	110	50
Zonder beroep:												
- geen dagonderw. volgend:												
- ≥ middelb. onderw. niveau	13 650	87 810	12 650	67 485	3 195	24 675	360	2 995	180	1 680	530	2 385
- < middelb. onderw. niv.	249 130	1 179 750	210 815	843 185	44 070	212 855	6 150	29 690	7 350	36 055	2 890	13 695
- (inkl. niv. onbekend)												
- nog dagonderwijs volgend	964 110	860 870	442 970	401 935	170 350	154 105	27 585	23 695	29 530	26 140	4 160	4 165
- (inkl. pers. < 12 jr.)												
Totaal	2 633 115	2 650 980	1 492 435	1 590 655	452 600	477 905	67 375	68 600	74 060	76 090	16 160	24 500

¹ In deze tabel zijn naast de hoofden van huishoudens, alleenstaanden en echtgenotes ook opgenomen: kinderen, anderen en de niet tot een secundair gezin behorende personen van de gestichtsbevolking.

	Doopsgez.		Remonstr.		Andere k.g.		Geen k.g.		Nederland	
	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.
Met beroep, werkend										
- zelfstandigen:										
• vrije beroepen (wetens.)	360	40	390	40	260	30	5 585	455	16 730	1 090
• over. niet in l.b.	110	..	30	..	345	20	4 900	315	21 120	880
• ≥ 10 man pers.	795	355	310	160	4 260	820	70 320	9 855	288 210	39 745
• in landbouw	860	10	60	20	695	..	9 090	100	158 870	3 125
- employees:										
• hogere	2 285	315	2 090	470	4 895	385	68 800	4 845	213 775	12 925
• middelbare	2 160	1 440	1 460	1 215	9 940	2 195	155 695	34 135	543 610	145 895
• lagere	820	1 345	505	770	9 520	10 285	122 565	126 395	443 805	515 360
- arbeiders, niet in landbouw; inkomen:										
• ≥ 12 000	550	10	160	25	11 985	195	130 120	1 750	462 120	6 710
• < 12 000	1 115	645	325	220	53 465	8 835	270 930	81 050	1 173 925	355 910
- landarbeiders	175	10	20	..	880	175	9 220	460	74 035	3 725
- medew. gezinsleden	30	315	..	90	195	980	2 920	13 310	31 070	94 750
- onbekend	225	175	125	165	5 330	1 310	23 150	12 530	81 645	46 050
Met beroep, tijd. niet werkend	45	70	35	15	1 150	430	13 125	4 075	41 495	13 050
Zonder beroep:										
- geen degonderw. volgend:										
• middelb. onderw. niveau	795	4 035	820	4 275	1 305	7 990	16 310	69 515	49 810	272 835
< middelb. onderw. niv. (inkl. niv. onbekend)	2 975	13 555	950	4 995	14 940	62 560	155 450	644 060	694 720	3 040 400
- nog dagonderwijs volgend (inkl. pers. < 12 jr.)	4 770	4 310	3 355	2 770	42 825	37 230	542 500	470 285	2 232 155	1 985 505
Totaal	18 085	26 625	10 635	15 225	161 960	134 240	1 600 680	1 473 135	6 527 105	6 537 955

Tabel 8. Hoofden van huishouders (Def. 1947) naar kerkelijke gezindte, sociale groep en geslacht (steekproefgegevens)

	R.-K.		N.H.		Geref.		Over. k.g.		Geen k.g.		Nederland	
	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.
Met beroep, werkend												
- zelfstandigen:												
• vrije beroepen (wetens.)	4 535	10	3 650	20	1 320	30	1 055	10	5 220	50	15 780	120
• over. niet in l.b.	8 225	70	4 685	20	2 080	20	525	..	4 650	40	20 165	150
• • ≥ 10 man pers.	101 930	3 090	64 995	1 335	25 865	510	5 395	240	61 835	1 270	260 015	6 450
• • < 10 man pers.	59 895	570	52 690	545	19 185	85	1 435	30	7 570	50	140 770	1 275
• in landbouw												
- employees:												
• hogere	61 305	250	43 345	200	20 095	70	9 860	120	64 065	475	198 665	1 115
• middelbare	177 465	3 175	106 760	2 245	48 440	970	13 760	655	138 725	2 885	485 145	9 930
• lagere	102 450	5 025	64 765	3 665	26 630	1 150	7 770	670	79 105	5 065	280 720	15 565
- arbeiders niet in landbouw; ink.:												
• • ≥ 12 000	159 040	365	94 135	320	29 220	30	8 930	20	116 690	200	408 015	950
• • < 12 000 (inkl. onbekend)	278 055	5 250	155 735	3 615	46 835	960	17 225	505	159 260	4 320	657 110	14 645
- landarbeiders	17 225	130	16 515	130	6 810	40	680	20	5 565	30	46 800	350
- onbekend	17 520	970	11 705	560	3 070	110	1 845	180	14 285	865	48 425	2 690
Met beroep, tijd. niet werkend	10 200	615	4 425	235	1 410	60	720	85	7 320	685	24 075	1 680
Zonder beroep:												
- geen dagonderw. volgend:												
• • ≥ midd. onderw. niveau	8 630	2 870	10 190	2 755	2 940	690	2 875	925	12 710	2 720	37 345	9 960
• • < midd. onderw. niv. (inkl. niv. onbek.)	173 510	69 710	150 585	46 815	41 840	14 640	13 825	5 930	112 565	34 780	492 330	171 875
- nog degonderw. volgend (inkl. pers. < 12 jr.)	3 515	475	2 100	295	1 495	50	620	95	5 530	425	13 260	1 345
Totaal	1 183 495	92 580	786 270	62 755	277 230	19 420	86 515	9 480	795 110	53 870	3 128 620	238 100

Tabel 9. Alleenstaanden (Def. 1947) naar kerkelijke gezindte, sociale groep en geslacht (steekproefgegevens)

	R.-K.		N.H.		Geref.		Over. k.g.		Geen k.g.		Nederland	
	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.
<i>Met beroep, werkend</i>												
- zelfstandigen:	100	70	220	90	40	30	70	60	310	140	750	400
• vrije beroepen (wet.)												
• over. niet in landb.	160	60	20	30	30	20	10	10	140	80	370	210
• ≥ 10 man personeel	3 595	2 460	2 310	1 780	500	635	430	450	4 245	1 890	11 080	7 225
• < 10 man personeel	1 705	100	1 625	160	320	40	30	..	450	..	4 135	300
• in landbouw												
- employeés:	2 820	990	1 410	1 270	395	470	375	540	3 035	1 710	8 035	4 980
• hogere	4 765	13 185	2 860	10 050	1 305	5 740	850	2 265	6 170	10 630	15 945	41 870
• middelbare	5 020	14 035	2 940	9 690	1 290	5 190	890	2 000	5 715	11 845	15 840	42 760
• lagere												
- arbeiders, niet in landbouw; inkomen:	4 015	290	1 390	465	315	145	3 740	60	2 850	410	12 300	1 375
• ≥ 12 000	19 190	7 690	6 285	4 765	1 290	1 495	29 415	1 515	10 675	5 240	66 860	20 720
• < 12 000	545	40	620	30	190	30	225	..	395	50	1 975	155
- landarbeiders	4 745	2 920	1 940	1 865	535	770	3 565	575	3 420	2 720	14 205	8 835
- onbekend												
<i>Met beroep, tijdelijk niet werkend</i>	1 020	765	485	455	115	125	185	145	1 050	690	2 855	2 180
<i>Zonder beroep:</i>												
- geen dagonderwijs volgend:	900	3 525	985	6 155	245	1 465	245	2 675	1 770	5 835	4 145	19 655
• ≥ midd. onderw. niv.	21 720	76 315	22 170	94 405	5 580	24 080	4 375	13 855	19 265	57 420	73 110	266 075
• < midd. onderw. niv. (inkl. niv. onbekend)	11 315	4 525	5 785	2 865	3 355	1 415	1 500	750	13 815	6 495	35 765	16 050
- nog dagonderwijs volgend (inkl. personen < 12 jaar)												
Totaal	81 615	126 975	51 040	134 075	15 505	41 795	45 900	24 930	73 310	105 135	267 370	432 890

Tabel 10. Echtgenotes¹ naar kerkelijke gezindte en sociale groep (steekproefgegevens)

	R.-K.		N.H.		Geref.		Ov. k.g.		Geen k.g.		Nederland	
	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.
<i>Met beroep werkend</i>												
- zelfstandigen:	120	100			20		40		260		540	
• vrije beroepen (wetens.)												
• over. niet in landbouw	150	90			10		20		65		435	
• ≥ 10 man personeel	11 115	4 435			1 340		655		5 860		22 410	
• < 10 man personeel	465	500			135				30		1 130	
• in landbouw												
- employeés:	1 045	1 140			270		485		2 270		5 210	
• hogere	16 735	9 560			4 135		2 095		12 790		45 315	
• middelbare	47 850	26 545			9 140		4 385		43 015		130 930	
• lagere												
- arbeiders, niet in landbouw; inkomen	860	335			85		75		705		2 060	
• ≥ 12 000	60 850	31 675			8 375		4 785		39 085		144 770	
• < 12 000	430	380			110				100		1 020	
- landarbeiders	35 490	28 575			8 340		1 420		12 625		86 455	
- medewerkende gezinsleden	8 340	4 800			1 320		745		5 890		21 095	
- onbekend												
<i>Met beroep, tijdelijk niet werk.</i>	1 700	465			135		140		1 070		3 510	
<i>Zonder beroep:</i>												
- geen dagonderwijs volgend	73 870	55 270			26 055		13 710		58 485		227 390	
• ≥ midd. onderw. niveau	916 480	623 235			215 660		64 915		520 430		2 340 715	
• < midd. onderw. niveau (inkl. niveau onbekend)	3 295	2 355			685		455		3 850		10 640	
- nog dagonderwijs volgend (inkl. personen < 12 jaar)												
Totaal	1 177 805	789 460			275 820		94 000		706 545		3 043 625	

¹ Exklusief de in de tabel 8 bedoelde echtgenotes.

Tabel 11. Bevolking naar kerkelijke gezindte, onderwijsniveau en geslacht

	R.-K.	N.H.	G.K.K.	G.K.Vr.	Ov.G.	Ev.-L.	Do.	Rem.	Andere k.g.	Hum.	Over. zonder	Nederland
Mannen:												
• < 14 jaar	739 965	337 655	131 235	21 600	24 040	3 095	2 995	1 830	31 600	1 855	409 580	1 705 445
• 14 jr. e.o.:	232 740	108 015	44 515	6 660	5 680	1 405	1 630	1 205	11 150	1 720	136 030	550 745
nog dagonderw. volgend	519 895	371 030	81 205	12 125	16 850	2 185	2 460	500	40 295	2 435	268 155	1 317 130
geen degond. volgend met opleiding op	128 985	72 695	21 865	3 335	3 610	715	615	250	6 360	895	93 070	332 395
— basismiveau	113 120	65 795	21 675	2 870	2 410	1 335	1 065	685	6 595	1 830	91 385	308 735
— lager niveau	408 470	226 445	65 660	9 340	10 165	1 915	1 830	475	14 710	3 020	227 320	969 350
— uitgebreid I. niveau:												
• algemeen onderwijs	33 315	17 495	5 900	775	425	560	640	635	2 315	810	31 125	93 995
• beroepsoponderwijs	88 990	58 865	21 230	2 560	2 340	915	1 315	610	4 545	1 800	61 560	244 725
— semi-hoger niveau	68 490	40 985	17 195	2 130	1 540	835	1 405	950	4 135	2 995	50 255	190 920
— hoger niveau	29 395	21 060	7 935	735	350	700	1 515	2 080	2 845	1 830	36 770	105 225
niveau onbekend	258 965	166 485	39 400	5 370	6 065	2 690	1 920	820	36 740	1 890	177 670	698 010
Totaal	2 622 325	1 486 525	457 805	67 495	73 475	16 350	17 380	10 020	161 290	21 090	1 582 915	6 516 675
Vrouwen:												
• < 14 jaar	706 115	324 805	125 135	20 435	23 040	2 895	2 885	1 880	29 955	1 710	385 745	1 624 600
• 14 jr. e.o.:	172 155	83 515	34 690	5 140	4 205	1 130	1 400	1 180	8 240	1 045	88 230	400 930
nog dagonderw. volgend	662 130	494 685	116 975	17 570	23 165	5 775	6 070	1 475	34 370	3 920	307 860	1 674 000
geen dagonderw. volgend met opleiding op	190 805	96 520	28 195	4 205	4 770	1 455	1 225	605	9 165	1 235	118 205	456 385
— basismiveau	153 410	91 640	28 325	3 615	2 775	2 370	2 455	1 610	8 995	2 365	111 455	409 015
— lager niveau	264 245	164 560	48 970	6 290	7 390	1 725	2 170	775	9 920	1 445	128 005	635 490
— uitgebreid I. niveau:												
• algemeen onderwijs	26 460	17 795	4 445	595	260	845	1 055	1 320	2 705	805	28 260	84 535
• beroepsoponderwijs	99 260	63 475	28 345	3 585	2 390	1 770	2 380	1 815	6 505	1 810	54 535	265 870
— semi-hoger niveau	50 985	32 535	12 680	1 515	675	995	2 195	2 315	3 895	2 260	32 945	142 995
— hoger niveau	4 165	3 725	980	110	25	220	495	910	705	440	7 055	18 830
niveau onbekend	321 605	215 785	51 305	7 105	7 365	5 180	3 630	1 840	21 670	2 605	192 705	830 790
Totaal	2 651 340	1 589 040	480 035	70 165	76 055	24 355	25 965	15 730	136 125	19 640	1 454 995	6 543 440

Tabel 12. Personen die geen dagonderwijs meer volgen naar (strookproef gegeven) kerkelijke gezindte, onderwijsniveau en leeftijd

Leeftijd	R.-K.	N.H.	Geref.	Over. k.g.	Geen k.g.	Nederland
Basismiveau						
< 15	2 530	785	345	140	1 035	4 830
15-24	96 240	45 295	13 045	7 000	55 795	217 380
25-34	150 145	68 580	23 150	18 715	68 840	329 435
35-44	221 250	122 185	41 365	14 965	97 030	496 775
45-54	221 690	162 370	51 705	13 190	111 835	564 790
55-64	219 080	184 105	56 115	14 765	115 350	589 405
65 e.o.	267 000	284 120	83 025	24 630	132 035	790 810
Totaal	1 181 940	867 445	268 740	93 380	581 920	2 993 420
Lager niveau						
< 15	2 655	1 175	515	130	1 215	5 690
15-24	119 135	56 045	23 475	5 315	74 440	278 405
25-34	90 620	42 105	17 330	4 880	57 405	212 340
35-44	48 145	27 240	10 040	3 180	36 420	125 030
45-54	30 255	20 125	6 580	2 680	24 880	84 520
55-64	19 675	14 410	4 420	1 870	13 530	53 910
65 e.o.	11 045	10 135	2 510	1 875	6 835	32 405
Totaal	321 530	171 235	64 870	19 935	214 725	792 300
Uitgebreid lager niveau						
15-24	323 035	163 650	69 990	13 660	164 020	734 355
25-34	265 085	138 820	59 320	14 185	148 835	626 025
35-44	171 355	97 485	37 285	9 420	104 615	420 160
45-54	104 795	77 325	25 120	9 635	81 720	298 590
55-64	55 425	46 355	11 935	6 910	43 820	164 445
65 e.o.	23 590	25 240	5 360	5 380	21 450	81 020
Totaal	943 265	548 675	209 005	59 190	564 460	2 324 590
Middelbaar niveau						
15-24	65 370	34 015	19 775	4 110	39 880	163 150
25-34	73 320	40 745	22 040	6 315	47 660	190 075
35-44	50 250	29 295	14 065	5 380	34 885	133 870
45-54	32 865	25 790	8 905	5 345	28 105	101 000
55-64	15 995	15 525	4 345	4 070	17 735	57 675
65 e.o.	10 320	12 125	2 885	4 315	12 050	41 700
Totaal	248 120	157 475	72 010	29 530	180 315	687 470
Semi-hoger niveau						
15-24	15 350	7 560	4 610	1 130	10 085	38 735
25-34	37 235	20 440	11 740	3 555	26 030	99 005
35-44	26 535	14 285	7 130	2 970	19 775	70 690
45-54	17 610	11 620	4 640	2 990	13 472	50 330
55-64	13 435	10 120	3 790	2 330	10 100	39 770
65 e.o.	8 925	8 880	2 895	3 190	8 020	31 910
Totaal	119 090	72 910	34 805	16 160	87 485	330 450

Leeftijd		R.-K.	N.H.	Gerof.	Over. k.g.	Geen k.g.	Nederland
Hoger niveau							
15-24	m.	525	415	185	90	560	1 780
	v.	85	140	—	20	260	505
25-34	m.	8 225	4 380	2 555	1 185	9 645	25 990
	v.	1 250	1 040	300	460	2 290	5 340
35-44	m.	7 845	5 220	2 450	1 585	9 580	26 675
	v.	1 030	900	270	405	1 925	4 525
45-54	m.	6 505	5 115	1 730	1 830	7 755	22 935
	v.	730	655	200	355	995	2 940
55-64	m.	3 180	3 465	995	1 505	5 155	14 300
	v.	485	675	110	490	925	2 685
65 e.o.	m.	1 965	3 040	690	1 230	5 015	11 930
	v.	290	445	55	560	1 040	2 395
Totaal	m.	28 240	21 630	8 600	7 425	37 710	103 615
	v.	18 395	3 870	3 855	945	2 290	7 435
Onderwijsniveau onbekend							
< 15		1 105	590	170	100	720	2 685
15-24		66 260	32 430	11 495	7 805	47 130	165 125
25-34		91 950	39 185	14 280	19 930	54 375	219 720
35-44		105 935	51 045	17 445	12 850	59 900	247 175
45-54		108 650	67 610	21 805	9 210	68 405	275 675
55-64		98 865	75 725	21 960	8 545	65 885	270 980
65 e.o.		113 035	115 143	30 165	15 215	76 010	349 475
Totaal		585 800	381 735	117 315	73 565	372 425	1 530 835
Nog daaronderwijs volgend							
< 15		1 543 770	711 270	362 670	82 590	846 705	3 547 005
15-19		247 370	115 610	60 425	15 920	123 950	563 280
20-24		44 855	21 745	13 280	4 585	40 125	124 515
25-29		8 015	4 305	2 285	1 475	9 995	26 075
30-34		2 515	1 305	605	420	2 275	7 125
35-44		2 740	1 560	450	470	1 915	7 135
45-54		1 375	935	300	125	1 030	3 760
55-64		765	740	125	185	635	2 445
65 e.o.		840	655	185	125	715	2 520
Totaal		1 852 250	858 125	440 320	105 900	1 027 345	4 283 940

Tabel 13. Kerkelijke gezindten naar geslacht

	Absoluut 1971		Procenten 1971		Aantal vrouwen per 1000 mannen		
	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	1947	1960	1971
Rooms-Katholiek	2 622 335	2 651 340	49,7	50,3	1 011	1 007	1 011
Nederlands Hervormd	1 486 525	1 589 040	48,3	51,7	1 038	1 032	1 069
Gerformeerden totaal	598 775	626 255	48,9	51,1	1 046	1 038	1 046
w.v. Gerof. Kerken	457 805	480 035	48,8	51,2	1 047	1 043	1 049
Gerof. Kerken (Vrijg.)	67 495	70 165	49,0	51,0	1 039	1 026	1 040
Christelijk Gerof.	26 486	27 720	48,9	51,1	1 057	1 036	1 048
Gerof. Gemeenten	39 184	40 425	49,2	50,8	1 036	1 021	1 032
Oud Gerof. Gem.	7 805	7 912	49,7	50,3	—	991	1 014
Evangelisch-Luthers	10 350	24 355	40,2	59,8	1 349 ¹	1 373	1 490
Doopsgezind	17 380	25 965	40,1	59,9	1 345	1 339	1 494
Remonstrant	10 020	15 730	38,9	61,1	1 490	1 467	1 570
Andere kerkel. gez.	161 290	136 125	54,2	45,8	1 186	1 124	844
w.v. Islamiet	46 290	7 680	85,8	14,2	—	—	165
Apostol. Genootsch.	14 680	15 750	48,2	51,8	—	1 044	1 072
Jehova's Getuigen	10 980	13 430	45,0	55,0	—	1 203	1 223
Baptisten Gem.	9 295	10 445	47,1	52,9	—	1 111	1 123
Pinkstergem.	8 060	9 420	46,1	53,9	—	—	1 168
Vrije Evang. Gem.	7 540	8 505	46,3	53,7	—	1 116	1 127
Leger des Heils	5 770	8 250	41,2	58,8	—	1 340	1 429
Molukse Kerkgen. sch.	7 240	6 665	52,1	47,9	—	—	920
Oud Kathol. Kerk	3 870	4 145	48,3	51,7	—	1 026	1 072
Ned. Protestanten B	2 400	3 310	42,0	58,0	—	1 209	1 380
Humanisten	21 090	19 640	51,8	48,2	—	—	931
Overigen zonder k.g.	1 582 915	1 454 995	52,1	47,9	886	926	919
Nederland totaal	6 516 675	6 543 440	49,9	50,1	1 009	1 008	1 004

¹ Oud Gereformeerde Gemeenten bij Andere k.g.² Hersteld Evangelisch-Luthers bij Andere k.g.

Bronnen: Uitkomsten Algemene Volkstelling 1947 (Serie B, Deel 5, blz. 25 en 27), 1960 (Deel 7 A, blz. 42 en 45).

Tabel 14. Bevolking naar kerkelijke gezindte, burgerlijke staat en geslacht

	R.-K.	N.H.	Ger. Kk.	Ger. Kk. Vrijg.	Over. Geref.	Evang.-Luthers	Doopsgez.	Remonstr.	Andere k.g.	Humanisten	Overige zonder	Nederland
Mannen												
Ongehuwd	1 382 365	658 180	233 865	37 315	40 030	6 410	6 145	3 820	66 685	5 750	755 065	3 195 630
Gehuwd	1 175 940	769 150	212 990	28 585	31 775	9 005	10 255	5 820	89 945	14 280	776 590	3 124 330
Gesch. van tafel en bed	4 660	2 675	430	50	30	55	45	15	1 090	115	5 090	14 250
Gesch. v. echt	11 445	8 670	1 235	145	60	205	115	75	1 030	240	16 875	40 090
Weduwstaats	47 920	47 855	9 290	1 400	1 595	670	820	290	2 540	705	29 300	142 380
Vrouwen												
Ongehuwd	1 265 480	607 695	225 535	35 780	38 785	7 440	7 840	5 800	56 535	5 048	630 085	2 886 020
Gehuwd	1 200 140	795 160	217 655	29 190	32 590	11 665	12 945	7 180	64 880	11 095	706 280	3 088 780
Gesch. van tafel en bed	5 925	3 570	615	90	55	120	65	45	480	105	4 385	15 455
Gesch. v. echt	18 265	17 295	2 500	315	160	695	540	455	2 415	610	26 520	69 775
Weduwstaats	161 530	165 320	33 730	4 795	4 470	4 435	4 570	2 245	11 810	2 780	87 730	483 405

Tabel 15. Personen van 15 jaar en ouder, behorende tot groeperingen die in staat 15 niet afzonderlijk zijn opgenomen, naar burgerlijke staat en geslacht, bij de Volkstelling 1960 en 1971, in procenten

	Ger. Kk.		Ger. Kk. Vr.		Over. Geref.		Evang.-Luth.		Doopsgez.		Remonstr.		Andere k.g.		Human. Nederland totaal	
	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971
Mannen																
Ongehuwd	30,5	29,5	29,9	32,2	30,0	30,1	24,5	23,6	23,0	25,7	24,0	22,9	24,6	25,8	19,6	30,2
Gehuwd	65,7	67,1	66,5	64,2	65,3	66,4	68,1	69,1	70,0	67,9	71,1	72,4	70,5	70,5	74,9	65,3
Gesch. van tafel en bed	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1	0,3	0,4	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,6	0,2
Gesch. v. echt	0,3	0,4	0,1	0,3	0,3	0,1	1,6	1,6	0,8	0,8	0,8	0,9	1,0	0,8	1,3	0,7
Weduwstaats	3,5	2,9	3,4	3,1	4,3	3,3	5,6	5,1	5,9	5,4	3,8	3,6	3,7	2,0	3,7	3,0
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Vrouwen																
Ongehuwd	29,5	26,5	28,4	29,1	27,8	27,6	21,3	20,4	23,0	20,6	29,0	27,4	22,8	23,6	18,0	26,4
Gehuwd	61,2	62,8	63,4	60,2	63,0	63,3	58,3	54,9	58,7	56,7	52,3	52,5	62,3	62,3	62,3	64,2
Gesch. van tafel en bed	0,1	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,5	0,6	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,5	0,6	0,2
Gesch. v. echt	0,5	0,7	0,3	0,7	0,5	0,3	3,3	3,3	2,0	2,4	3,5	3,3	2,4	2,3	3,4	1,3
Weduwstaats	8,7	9,7	7,9	9,9	8,6	8,7	16,7	20,9	16,0	20,0	15,0	16,4	12,1	11,3	15,6	8,9
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tabel 16. Bevolking van 15 jaar en ouder naar kerkelijke gezindte, burgerlijke staat, geslacht en leeftijd (steekproefgegevens)

Leeftijd	R.-K.	N.H.	Ger.	Over.	Geen	Nederland
Ongehuwd						
15-19 m.	248 700	118 375	54 705	13 670	129 470	564 920
v.	231 845	110 085	53 130	12 495	107 820	515 375
20-24 m.	184 625	91 315	39 880	12 405	111 160	439 385
v.	116 595	55 875	27 050	7 450	59 100	266 070
25-29 m.	51 675	23 970	8 660	5 970	29 640	119 915
v.	23 150	12 795	6 335	2 440	13 775	58 500
30-39 m.	40 470	19 600	6 075	5 430	20 180	91 755
v.	25 545	12 135	6 465	2 430	11 020	57 595
40-49 m.	24 865	14 790	3 810	2 020	12 430	57 915
v.	29 015	13 075	6 825	2 220	10 460	61 590
50-59 m.	17 300	11 095	3 070	870	8 425	40 765
v.	28 305	15 370	7 060	2 780	8 120	61 640
60-64 m.	7 740	5 140	1 130	365	3 705	18 075
v.	15 120	8 960	3 745	1 620	4 045	33 490
65-69 m.	6 525	5 185	1 065	380	3 005	16 155
v.	13 905	9 220	3 665	1 605	3 455	31 850
70+ m.	10 810	8 770	1 970	725	3 990	26 275
v.	25 970	20 090	6 195	4 170	5 690	62 110
Totaal m.	592 705	298 200	120 380	41 520	322 357	1 375 160
v.	509 445	257 615	120 470	37 235	223 456	1 148 220
Gehuwd						
15-19 m.	1 620	610	225	90	1 165	3 705
v.	9 970	5 095	1 505	745	7 915	25 230
20-24 m.	63 125	32 590	14 025	4 960	51 670	166 360
v.	119 490	61 840	24 415	8 590	85 110	229 445
25-29 m.	144 785	71 090	32 260	15 020	93 330	356 480
v.	159 225	80 250	35 445	10 110	92 780	377 805
30-39 m.	299 275	146 265	61 580	37 005	173 335	717 460
v.	296 135	155 860	61 125	18 635	159 290	691 040
40-49 m.	263 075	159 580	57 820	20 585	170 935	671 995
v.	260 690	168 005	57 400	19 820	151 205	657 125
50-59 m.	196 145	154 165	46 930	16 380	142 330	555 955
v.	184 675	152 400	46 015	18 285	116 300	517 670
60-64 m.	79 610	67 485	19 995	7 140	56 085	230 315
v.	70 600	63 695	18 955	7 350	41 830	202 430
65-69 m.	60 935	56 915	16 790	5 720	44 040	184 400
v.	49 685	49 680	15 255	6 285	31 410	152 315
70+ m.	71 050	83 290	23 220	8 685	54 775	241 025
v.	49 990	61 150	17 065	6 805	30 810	165 820
Totaal m.	1 179 615	771 790	272 845	115 585	787 660	3 127 695
v.	1 200 470	797 965	278 185	95 615	716 645	3 088 880
Gescheiden van tafel en bed						
15-19 m.	45				10	60
v.	45	10	10		95	160
20-24 m.	220	25	5	25	130	410
v.	320	125	30	15	210	700
25-29 m.	260	70	25	155	170	685
v.	205	90	40	20	260	620
30-39 m.	625	200	75	455	415	1 765
v.	820	315	65	65	600	1 860
40-49 m.	1 000	460	75	195	1 120	2 845
v.	1 340	610	95	145	915	3 105
50-59 m.	1 110	745	55	135	1 465	3 510
v.	1 425	1 020	255	120	1 275	4 095
60-64 m.	470	385	85	85	635	1 640
v.	770	440	80	100	550	1 945
65-69 m.	440	315	95	10	590	1 450
v.	370	475	50	60	345	1 310
70+ m.	540	410	70	75	750	1 840
v.	515	530	130	165	440	1 780
Totaal m.	4 710	2 610	485	1 120	5 285	14 210
v.	5 810	3 615	755	695	4 685	15 570

Leeftijd	R.-K.	N.H.	Ger.	Over.	Geen	Nederland
Wdowstaot						
15-19 m.	15		10		35	65
v.	95	55	25		85	255
20-24 m.	95	65	20	35	105	325
v.	245	90	85	60	240	710
25-29 m.	90	100	30	60	125	405
v.	535	395	105	45	325	1 405
30-39 m.	595	280	80	135	275	1 365
v.	2 505	1 610	465	270	1 515	6 370
40-49 m.	1 715	1 090	250	95	975	4 130
v.	9 630	6 650	1 700	785	5 400	24 170
50-59 m.	3 890	3 120	765	265	3 110	11 150
v.	23 675	18 870	5 125	1 865	14 680	64 215
60-64 m.	4 060	3 605	745	240	2 755	11 405
v.	21 015	18 225	4 700	2 635	12 500	59 075
65-69 m.	5 920	5 045	1 115	470	3 975	16 525
v.	26 450	24 565	6 805	3 365	16 200	77 385
70+ m.	31 890	34 245	9 190	3 025	18 530	96 880
v.	78 720	94 270	24 150	12 425	39 150	248 715
Totaal m.	48 270	47 560	12 210	4 325	29 885	142 250
v.	161 875	164 090	43 150	23 105	90 090	482 310
Gescheiden van echt						
15-19 m.	15	10			10	35
v.	25	41			55	120
20-24 m.	305	210	55	45	445	1 055
v.	840	495	95	50	1 435	2 920
25-29 m.	975	340	150	140	1 235	2 845
v.	1 685	1 005	165	240	2 225	5 325
30-39 m.	3 040	1 450	320	430	3 315	8 550
v.	4 050	2 400	465	315	5 360	12 580
40-49 m.	2 740	1 730	325	265	3 995	9 055
v.	4 605	3 560	575	625	6 210	15 575
50-59 m.	2 545	1 985	245	200	3 855	8 830
v.	3 655	4 080	645	990	6 005	15 370
60-64 m.	910	745	140	85	1 595	3 475
v.	1 480	1 885	330	480	2 315	6 495
65-69 m.	825	620	155	130	1 090	2 820
v.	1 290	1 235	230	450	1 515	4 720
70+ m.	800	900	170	105	1 195	3 170
v.	1 380	2 935	385	715	2 205	7 620
Totaal m.	12 165	7 990	1 560	1 380	16 745	39 840
v.	18 975	17 635	2 805	3 890	27 325	70 720

Leeftijd		R.-K.	N.H.	Ger.	Over.	Geen	Nederland
Totaal generaal							
15-19	m.	250 390	119 000	54 955	13 750	130 690	568 785
	v.	241 980	115 285	54 670	13 245	115 970	541 145
20-24	m.	248 375	124 200	53 985	17 470	163 510	607 540
	v.	237 485	118 425	52 675	15 170	146 085	569 840
25-29	m.	197 785	95 575	41 130	21 345	124 495	480 325
	v.	184 815	94 535	42 090	12 850	109 370	443 660
30-39	m.	344 010	167 795	68 130	43 435	197 530	820 895
	v.	329 020	172 320	68 580	21 775	177 750	769 445
40-49	m.	293 390	177 655	62 280	22 805	189 815	745 945
	v.	305 280	191 900	66 595	23 600	174 195	761 570
50-59	m.	220 985	177 115	51 070	17 850	159 185	620 205
	v.	241 705	191 110	59 100	24 690	146 380	662 985
60-64	m.	92 790	77 360	22 095	7 895	64 775	264 915
	v.	108 990	93 205	27 815	12 185	61 235	303 430
65-69	m.	74 645	68 080	19 215	6 715	52 700	221 355
	v.	91 700	85 170	26 005	11 770	52 930	267 580
70+	m.	115 090	127 570	34 620	12 670	79 240	369 190
	v.	155 570	178 965	47 925	25 285	78 295	486 040
Totaal	m.	1 837 460	1 128 350	407 770	163 835	1 161 935	4 699 150
	v.	1 896 580	1 240 920	445 450	160 545	1 062 205	4 805 700

Tabel 17. Bevolking van 15 jaar e.o. naar kerkelijke gezindte, burgerlijke staat, geslacht en leeftijd (steekproefgegevens; in procenten per leeftijdsgroep)

	Mannen						Vrouwen					
	R.-K.	N.H.	Ger.	Over.	Geen	Nederl.	R.-K.	N.H.	Ger.	Over.	Geen	Nederl.
Ongehuwd												
15-19	44,0	21,0	9,7	2,4	22,9	100	45,0	21,4	10,3	2,4	20,9	100
20-24	42,0	20,9	9,1	2,8	25,3	100	43,8	21,0	10,2	2,8	22,2	100
25-29	43,1	20,0	7,2	5,0	24,7	100	39,6	21,9	10,8	4,2	23,6	100
30-39	44,1	21,4	6,6	5,9	22,0	100	44,4	21,1	11,2	4,2	19,1	100
40-49	42,9	25,5	6,6	3,5	21,5	100	47,1	21,2	11,1	3,6	17,0	100
50-59	42,4	27,2	7,5	2,2	20,7	100	45,9	24,9	11,6	4,5	13,2	100
60-64	42,8	28,4	6,2	2,0	20,5	100	45,2	26,8	11,2	4,8	12,1	100
65-69	40,4	32,1	6,6	2,4	18,6	100	43,7	28,9	11,5	5,1	10,9	100
70+	41,2	33,2	7,5	3,8	15,2	100	41,8	32,3	10,0	6,7	9,2	100
Totaal	43,1	21,7	8,8	3,0	23,4	100	44,4	22,4	10,5	3,2	19,5	100
Gehuwd												
15-19	43,7	16,4	6,1	2,4	31,4	100	39,5	20,2	6,0	3,0	31,4	100
20-24	37,9	19,6	8,4	3,0	31,1	100	39,9	20,7	8,5	2,9	28,4	100
25-29	40,6	19,9	9,1	4,2	26,2	100	42,2	21,2	9,4	2,7	24,6	100
30-39	41,7	20,4	8,6	5,2	24,2	100	42,9	20,6	8,8	2,7	23,1	100
40-49	39,1	23,7	8,6	3,1	25,4	100	39,7	21,4	8,7	3,0	23,0	100
50-59	35,3	27,7	8,4	3,0	25,6	100	35,7	29,4	8,9	3,5	22,5	100
60-64	34,6	29,3	8,7	3,1	24,4	100	34,9	31,5	9,4	3,6	20,7	100
65-69	33,1	30,9	9,1	3,1	23,9	100	32,6	32,6	10,0	4,1	20,6	100
70+	29,5	34,6	9,6	3,6	22,7	100	30,1	36,9	10,3	4,1	18,6	100
Totaal	37,7	24,7	8,7	3,7	25,2	100	38,9	25,8	9,0	3,1	23,2	100
Gescheiden van echt												
15-19	37,1	31,4			31,4	100	19,7	33,6		1,6	45,1	100
20-24	28,9	19,7	5,1	4,4	42,0	100	28,7	17,0	3,3	1,8	49,2	100
25-29	34,4	12,0	5,3	4,9	43,4	100	31,7	18,9	3,1	4,5	41,8	100
30-39	35,6	16,9	3,7	5,0	38,8	100	32,2	19,1	3,7	2,5	42,6	100
40-49	30,2	19,1	3,6	2,9	44,1	100	29,7	22,9	3,7	4,0	39,9	100
50-59	28,8	22,5	2,8	2,2	43,7	100	23,8	26,5	4,2	6,4	39,1	100
60-64	26,2	21,4	4,1	2,4	45,9	100	22,8	29,0	5,1	7,4	35,7	100
65-69	29,3	22,0	5,4	4,7	38,7	100	27,4	26,1	4,9	9,5	32,1	100
70+	25,2	28,4	5,3	3,3	37,7	100	18,1	38,4	5,1	9,4	26,9	100
Totaal	30,5	20,1	3,9	3,5	42,0	100	26,8	24,9	4,1	5,5	38,6	100
Weduwstaat												
15-19	25,4		15,9		52,4	100	36,5	20,8	9,1		32,9	100
20-24	29,8	20,0	6,5	11,1	32,6	100	34,3	12,4	11,7	8,2	33,5	100
25-29	21,7	25,1	7,9	15,0	30,3	100	38,1	28,1	7,4	3,1	23,3	100
30-39	43,3	20,6	6,0	9,8	20,3	100	39,4	26,3	7,3	4,2	23,8	100
40-49	41,5	26,4	6,0	2,3	23,7	100	39,9	27,5	7,0	3,3	22,4	100
50-59	34,9	28,0	6,9	2,4	27,9	100	36,9	29,4	8,0	2,9	22,9	100
60-64	35,6	31,6	6,5	2,1	24,2	100	35,6	30,9	8,0	4,5	21,2	100
65-69	35,8	30,5	6,7	2,8	24,1	100	34,2	31,7	8,8	4,4	20,9	100
70+	32,9	35,3	9,5	3,1	19,1	100	31,7	37,9	9,7	5,0	15,7	100
Totaal	33,9	33,4	8,6	3,0	21,0	100	33,6	34,0	8,9	4,8	18,7	100

Tabel 18. Bevolking van 15 jaar e.o. naar kerkelijke gezindte, burgerlijke staat, geslacht en leeftijd (steekproefgegevens); per 100 personen van de betreffende leeftijdsgroep per kerkelijke gezindte

	Mannen					Vrouwen						
	R.-K.	N.H.	Ger.	Over.	Geen	Nederl.	R.-K.	N.H.	Ger.	Over.	Geen	Nederl.
Ongehuwd												
15-19	99,3	99,5	99,6	99,4	99,1	99,3	95,8	95,5	97,2	94,4	93,0	95,2
20-24	74,3	73,5	73,9	71,0	68,0	72,3	49,1	47,2	51,4	49,1	40,5	46,7
25-29	26,1	25,1	21,1	28,0	23,8	25,0	12,5	13,5	15,1	19,0	12,6	13,2
30-39	11,8	11,7	8,9	12,5	10,2	11,2	7,8	7,0	9,4	11,2	6,2	7,5
40-49	8,5	8,3	6,1	8,9	6,6	7,8	9,5	6,8	10,3	9,4	6,0	8,1
50-59	7,8	6,5	6,0	4,9	5,3	6,6	11,7	8,0	12,0	11,3	5,6	9,3
60-64	8,3	6,7	5,1	4,6	5,7	6,8	13,9	9,6	13,5	13,3	6,6	11,0
65-69	8,7	7,6	5,5	5,7	5,7	7,3	15,2	10,8	14,1	13,7	6,5	11,9
70+	9,4	6,8	5,7	5,7	5,0	7,1	16,7	11,2	12,9	18,5	7,3	12,8
Totaal	32,3	26,4	29,5	25,4	27,7	29,3	26,9	20,8	27,0	23,2	21,0	23,9
Gehuwd												
15-19	0,6	0,5	0,4	0,6	0,9	0,7	4,1	4,4	2,8	5,6	6,8	4,7
20-24	25,4	26,2	26,2	28,4	31,6	27,4	50,6	52,2	48,3	56,6	58,3	52,5
25-29	73,2	74,4	78,4	70,4	75,0	74,2	86,2	84,9	84,2	78,6	84,8	85,2
30-39	87,0	87,2	90,4	85,2	87,7	87,4	90,0	90,5	89,1	85,6	89,6	89,8
40-49	90,0	90,0	92,8	90,3	90,1	90,1	85,4	87,6	86,2	84,0	86,8	86,3
50-59	88,8	89,8	93,5	91,8	89,4	89,6	76,4	79,7	77,9	74,1	79,4	78,1
60-64	85,8	87,2	90,5	89,3	86,6	86,9	64,8	68,3	68,1	60,3	68,6	66,7
65-69	81,6	83,6	87,4	85,2	83,6	83,3	54,2	58,3	58,7	53,4	59,3	56,9
70+	61,7	65,3	67,1	68,6	69,1	65,2	32,1	34,2	35,6	26,9	39,2	34,1
Totaal	64,2	68,4	66,9	70,6	67,8	66,6	63,3	64,3	62,5	59,6	67,5	64,3
Gescheiden van echt												
15-19	0,0	0,0			0,0	0,0	0,0	0,0			0,0	0,0
20-24	0,1	0,2	0,1	0,3	0,3	0,2	0,4	0,4	0,2	0,3	1,0	0,5
25-29	0,5	0,4	0,4	0,7	1,0	0,6	0,9	1,1	0,4	1,9	2,0	1,2
30-39	0,9	0,9	0,5	1,0	1,7	1,0	1,2	1,4	0,7	1,5	3,0	1,6
40-49	0,9	1,0	0,5	1,2	2,1	1,2	1,5	1,9	0,9	2,6	3,6	2,1
50-59	1,2	1,2	0,5	1,1	2,4	1,4	1,5	2,1	1,1	4,0	4,1	2,3
60-64	1,0	1,0	0,6	1,1	2,5	1,3	1,4	2,0	1,2	3,9	3,8	2,1
65-69	1,1	0,9	0,8	2,0	2,1	1,3	1,4	1,4	0,9	3,8	2,9	1,8
70+	0,7	0,7	0,6	0,8	1,5	0,7	0,9	1,6	0,8	2,8	2,8	1,6
Totaal	0,7	0,7	0,4	0,8	1,4	0,9	1,0	1,4	0,6	2,4	2,6	1,5
Weduwstaats												
15-19	0,0		0,0		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0		0,1	0,0
20-24	0,0	0,1	0,0	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,4	0,2	0,1
25-29	0,0	0,1	0,1	0,3	0,1	0,1	0,3	0,4	0,2	0,3	0,3	0,3
30-39	0,2	0,2	0,1	0,3	0,1	0,2	0,8	0,9	0,7	1,2	0,9	0,8
40-49	0,6	0,6	0,4	0,4	0,5	0,6	3,2	3,5	2,6	3,3	3,1	3,2
50-59	1,8	1,8	1,5	1,5	2,0	1,8	9,8	9,9	8,7	7,6	10,0	9,7
60-64	4,4	4,7	3,4	3,7	4,3	4,3	19,3	19,6	16,9	21,6	20,4	19,5
65-69	7,9	7,4	5,8	7,0	7,5	7,5	28,8	28,8	26,2	28,6	30,7	28,9
70+	27,7	26,8	26,5	23,4	23,4	26,2	50,6	52,7	50,4	49,1	50,0	51,2
Totaal	2,6	4,2	3,0	2,6	2,6	3,0	8,5	13,2	9,7	14,4	8,5	10,0

Tabel 19. Personen van 15 jaar e.o., behorend tot enkele kleinere gezindten die bij de volkstelling van 1960 en/of 1971 10 000 of meer personen telden, naar kerkelijke gezindte, burgerlijke staat en geslacht (steekproefgegevens)

	Chr. Ger. Kk.	Ger. Gem.	Oud Ger. Gem.	Apost. Gen. schap	Jeh. Get.	Bap- tist.	Pink- ster- gem.	Vrije Evang. Gem.	Leger des H.	Oud Kk.	Ned. Prot. Bond
Absoluut											
Mannen											
ongehuwd	4 840	8 065	1 390	2 395	1 535	1 515	1 865	1 170	1 090	740	350
gehuwd	12 140	17 025	3 050	8 095	5 785	4 685	3 690	3 695	2 840	1 895	1 425
gesch. van tafel en b.		40	10		20		45	10	30	10	10
gesch. v. echt	25	40		15	35	35	80	15	20	10	20
weduwstaats	510	865	280	320	50	185	140	195	185	110	105
Totaal	17 515	26 040	4 725	10 825	7 425	6 420	5 820	5 080	4 165	2 770	1 910
Vrouwen											
ongehuwd	5 010	7 845	1 225	2 265	1 630	1 295	1 835	1 480	1 950	595	590
gehuwd	12 620	17 545	3 160	8 470	7 375	5 160	3 985	4 050	3 500	2 010	1 570
gesch. van tafel en b.	30	50	20	25	20	10	65	10	75	10	10
gesch. v. echt	115	90	20	160	260	50	245	30	85	10	40
weduwstaats	1 600	2 280	530	1 485	790	740	1 015	585	855	380	710
Totaal	19 375	27 780	4 960	12 405	10 070	7 260	7 140	6 165	6 465	3 005	2 920
In procenten											
Mannen											
ongehuwd	27,6	31,0	29,4	22,1	20,7	23,6	32,1	23,0	26,2	26,7	18,4
gehuwd	69,3	65,4	64,5	74,8	77,9	72,9	63,5	72,8	68,2	68,5	74,5
gesch. van tafel en b.		0,2	0,2		0,3		0,7	0,2	0,8	0,4	0,5
gesch. v. echt	0,1	0,2		0,1	0,4	0,6	1,4	0,3	0,4	0,4	1,1
weduwstaats	2,9	3,3	5,9	3,0	0,7	2,9	2,4	3,8	4,4	4,0	5,5
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Vrouwen											
ongehuwd	25,9	28,2	24,7	18,3	16,2	17,9	25,7	24,0	30,1	19,8	20,1
gehuwd	65,1	63,0	63,7	68,3	73,2	71,1	55,8	65,8	54,2	66,9	53,8
gesch. van tafel en b.	0,2	0,2	0,4	0,2	0,2	0,1	0,9	0,2	1,1	0,4	0,4
gesch. v. echt	0,6	0,3	0,4	1,3	2,6	0,7	3,4	0,5	1,3	0,4	1,3
weduwstaats	8,3	8,2	10,7	12,0	7,8	10,2	14,2	9,5	13,2	12,6	24,4
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tabel 20. Bevolking naar kerkelijke gezindte en gemeente-grootte bij de Volkstellingen van 1960 en 1971

Gemeentegrootte	R.-K.	N.H.	Gerref.	Over. k.g.	Geen k.g.	Nederland
1960¹						
< 5 000	590 410	490 514	150 725	20 952	79 193	1 331 794
5 000- < 20 000	1 519 579	991 245	352 819	84 489	292 935	3 241 067
20 000- < 50 000	698 361	514 885	196 667	72 131	298 544	1 780 568
50 000- < 100 000	515 885	356 690	112 415	55 562	266 547	1 307 099
100 000- < 200 000	665 856	252 801	77 762	52 285	263 062	1 311 766
200 000 en meer	631 353	623 400	170 891	130 225	898 065	2 453 934
Totaal	4 621 444	3 229 505	1 061 279	415 644	2 098 346	11 426 218

¹ Niet meegeteld zijn 35 734 personen (Noordoostelijke Polder, Zuidelijke IJsselmeerpolders en Centraal Bevolkingsregister)

Gemeentegrootte	R.-K.	N.H.	Gerref.	Over. k.g.	Geen k.g.	Nederland
1971²						
< 5 000	454 855	302 960	111 265	12 390	120 265	1 001 740
5 000- < 20 000	1 818 315	1 032 810	408 700	83 635	561 275	3 904 740
20 000- < 50 000	964 045	635 655	291 510	80 135	487 885	2 459 225
50 000- < 100 000	654 865	401 855	170 095	75 890	542 510	1 845 215
100 000- < 200 000	806 290	234 175	94 015	48 680	372 175	1 555 330
200 000 en meer	572 265	467 915	149 415	106 740	993 940	2 290 280
Totaal	5 270 635	3 075 370	1 225 005	407 490	3 078 045	13 056 525

² Niet meegeteld zijn 3 590 personen (Centraal Personenregister)

Tabel 21. Kerkelijke gezindten naar gemeentegrootte voor gereformeerde groeperingen en enkele kleinere kerkelijke gezindten, die bij de Volkstelling 1960 en/of 1971 10 000 leden of meer telden (staekproefgegevens): absoluut en in procenten

Gemeentegrootte	< 5 000		5 000- < 20 000		20 000- < 50 000		50 000- < 100 000		100 000- < 200 000		200 000 e. m.		totaal	
	absol.	%	absol.	%	absol.	%	absol.	%	absol.	%	absol.	%	absol.	%
A.														
Gereformeerde Kerken	82 515	8,8	306 745	32,7	222 615	23,7	136 115	14,5	67 920	7,2	121 915	13,0	937 840	100
Gerreform. Kerken (Vrijg.)	9 400	6,8	46 845	34,0	32 105	23,3	17 875	13,0	17 300	12,6	14 125	10,3	137 660	100
Christelijk Gerref. Kerken	3 600	6,6	17 165	31,7	15 040	27,8	7 725	14,2	5 430	10,0	5 245	9,7	54 205	100
Gerref. Gemeenten	12 520	15,7	29 315	36,8	20 075	25,2	6 980	8,8	3 095	3,9	7 625	9,6	79 610	100
Oud Gerref. Gemeenten	3 235	20,6	8 635	55,0	1 675	10,7	1 400	8,9	270	1,7	505	3,2	15 715	100
B.														
Evangelisch-Luthers	870	2,1	6 785	16,7	6 135	15,1	7 270	17,9	4 150	10,2	15 490	38,1	40 700	100
Doopsgezind	3 800	8,8	12 760	29,5	7 880	18,2	7 320	16,9	4 980	11,5	6 600	15,2	43 345	100
Remonstrant	570	2,2	5 555	21,6	4 480	17,4	5 035	19,6	2 725	10,6	7 390	28,7	25 755	100
C.														
Islamieten	1 055	2,0	8 645	16,1	9 265	17,2	10 380	19,2	6 440	11,9	18 190	33,7	53 975	100
Apostolisch Genootsch.	505	1,7	3 900	12,8	5 945	19,5	8 085	26,6	4 740	15,6	7 260	23,9	30 430	100
Jehovah's Getuigen	895	3,7	4 560	18,7	5 005	20,5	3 855	15,8	3 190	13,1	6 905	28,3	24 410	100
Baptistengemeenten	885	4,5	4 345	22,0	4 915	24,9	4 745	24,0	2 970	15,1	1 880	9,5	19 740	100
Pinkstergemeenten	510	2,9	3 655	20,9	3 695	21,1	3 200	18,3	2 295	13,1	4 125	23,6	17 480	100
Vrije Evang. Gem.	385	2,4	5 010	31,2	4 295	26,8	2 770	17,3	1 635	10,2	1 945	12,1	16 045	100
Leger des Heils	145	1,0	1 850	13,2	2 980	21,2	3 400	24,3	2 310	16,5	3 335	23,8	14 020	100
Molukse Kerken, sch.	55	0,4	5 110	36,8	6 525	46,9	805	5,8	1 285	9,2	125	0,9	13 905	100
Oud Katholieke Kerk	135	1,7	2 575	32,1	620	7,7	2 755	34,4	365	4,6	1 565	19,5	8 015	100
Nederl. Prot. Bond	130	2,3	2 290	40,1	1 405	24,6	1 290	22,6	165	2,9	430	7,5	5 710	100
Totaal Nederland		7,7		29,9		18,8		14,1		11,9		17,5		100

Tabel 22. Bevolking naar kerkelijke gezindte, periode van vestiging in de huidige woongemeente en geslacht

Periode van vestiging in de huidige woon-gemeente en geslacht	R.-K.	N.H.	Ger. Kk.	Ger. Kk. Vrijg.	Over. Geref.	Evang. Luthers	Doops-gez.	Remonstrant	Andere k.g.	Humanisten	Overige zonder	Nederland
Mannen												
Ter plaatse geboren	1 620 645	854 870	244 530	39 265	48 485	7 455	7 370	3 325	50 725	7 710	894 680	3 779 060
Ter plaatse gevestigd	166 855	136 295	33 215	4 375	4 460	1 650	2 155	980	8 295	2 800	109 645	470 720
-voor 1945	55 010	39 485	11 175	1 315	1 290	540	670	445	2 875	950	39 335	153 000
-1945 - 1949	75 925	52 520	15 200	1 860	1 960	655	805	540	4 715	1 245	49 810	205 235
-1950 - 1954	108 820	71 990	23 650	3 125	2 835	850	1 195	755	6 485	1 585	71 635	292 920
-1955 - 1959	156 275	96 250	35 040	4 705	4 205	1 265	1 515	1 175	12 680	1 940	104 900	419 955
-1960 - 1964	428 760	230 380	93 625	12 665	9 880	3 910	3 665	2 800	75 210	4 855	310 120	1 175 870
-na 1964												
Wonend op varend schip of in woonw.	10 035	4 735	1 365	180	365	20	5	..	310	5	2 890	19 915
Vrouwen												
Ter plaatse geboren	1 465 200	793 365	222 175	35 915	45 340	9 595	8 905	4 560	51 575	6 445	781 600	3 424 665
Ter plaatse gevestigd	226 135	201 800	47 625	6 445	6 305	4 055	4 735	2 405	13 620	3 525	118 655	635 310
-voor 1945	69 065	52 925	14 510	1 735	1 705	1 200	1 335	860	4 615	1 125	40 765	189 835
-1945 - 1949	94 905	67 385	18 655	2 260	2 430	1 445	1 445	960	6 090	1 165	49 250	245 645
-1950 - 1954	134 660	88 845	28 065	3 560	3 470	1 365	1 995	1 250	8 055	1 565	69 940	342 775
-1955 - 1959	182 990	114 625	40 650	5 455	4 895	1 905	2 360	1 735	12 420	1 820	101 070	469 925
-1960 - 1964	469 235	266 085	107 235	14 620	11 595	5 120	5 180	3 955	39 500	3 995	291 380	1 217 845
-na 1964												
Wonend op varend schip of in woonw.	9 150	4 060	1 115	170	315	20	10	5	250	5	2 340	17 440
Totaal:												
Ter plaatse geboren	3 085 840	1 648 235	466 705	75 180	93 825	17 050	16 270	7 885	102 300	14 155	1 676 280	7 203 730
Ter plaatse gevestigd	2 168 635	1 418 535	468 650	62 125	55 030	23 615	27 060	17 860	194 555	26 570	1 356 405	5 819 035
Wonend op varend schip of in woonw.	19 185	8 795	2 480	350	680	40	15	10	560	10	5 225	37 350

Lijst van geraadpleegde literatuur

- Boos-Nünning, U., Soziale Schicht und Religiosität. In: Y. Spiegel Hrsg., Kirche und Klassenbindung. Frankfurt am Main, 1974, pp. 100-115.
- Boos-Nünning, U., und E. Golomb, Religiöses Verhalten. Untersuchungen in einer Industriegesellschaft. Essen, 1974.
- Brunt, L., Over gereformeerden en kleine luyden. Enige kanttekeningen bij de voorstelling van zaken met betrekking tot de afkomst en samenstelling van het huidige gereformeerde volksdeel. In: sociologische Gids, jrg. 19, 1972, pp. 49-58.
- Cobben, N. P., en J. A. P. Hagenaars, Enkele analysetechnieken voor het bepalen van de effecten van leeftijd, kohort en periode. In: Sociale Wetenschappen, jrg. 20, 1977 no. 1, pp. 65-101.
- Dekker, G., Wat is er met de kerk aan de hand? Kampen, 1971.
- Delumeau, J., Le Christianisme va-t-il mourir? Paris, 1976.
- Doorn, J. A. A. van, De emancipatie der nederlandse rooms-katholieken in de sociologische literatuur. In: Sociologische Gids, jrg. 5, 1968, pp. 194-204.
- Elseviers Magazine, 17 mei 1975
- Elseviers/Nipo Enquete, De Evangelie-verkondiging aan buitenkerkerlijken vanuit Katholieken en Reformatorische Visie.
- Faber, H., en T. T. Ten Have, Freytag, J., Kerkelijke gezindte en leeftijdsopbouw. Enkele volkstellingsgegevens op de korrel. In: Sociologisch Bulletin, jrg. 17, 1963 no. 4, pp. 138-151.
- Fros, H., en P. G. Swanborn, Marginalité de l'Eglise en France? Approche sociologique. In: Etudes, Tôme 350, janvier-juin 1979, pp. 81-100.
- Gallard, J., Een Statistisch onderzoek naar godsdienst en kerkelijkheid in Nederland. Amsterdam, 1967.
- God in Nederland, Hrsg., Kirche und Katholiken in der Bundesrepublik. Daten und Analysen. Aschaffenburg, 1974.
- Golomb, E., Catholic Schools in a Declining Church. Kansas City, 1976.
- Greeley, A. M., W. C. M. McCready, and K. McCourt, Die jeugd van tegenwoordig. Met het complete materiaal van de N.C.R.V.-enquête. Baarn, 1975.
- De Haas, G. C., Het geboortenniveau der Nederlandse Rooms-Katholieken. Een demografisch-sociologische studie van een geëmancipeerde minderheidsgroep. Leiden, 1954.
- Heek, F. van, Het Nederlandse geboortepatroon en de godsdienstfactor gedurende de laatste halve eeuw. In: Mens en Maatschappij, jrg. 38, 1963, pp. 81-103.
- Idem, Nogmaals: het Nederlandse geboorte-patroon en de godsdienstfactor gedurende de laatste halve eeuw. In: Mens en Maatschappij, jrg. 38, 1963, pp. 257-268.
- Idem, Het Nederlandse geboortepatroon en de godsdienstfactor gedurende de laatste halve eeuw. In: Mens en Maatschappij, jrg. 38, 1963, pp. 257-268.
- Hendriks, J., De emancipatie van de gereformeerden. Sociologische bijdrage tot de verklaring van enige kenmerken van het huidige gereformeerde volksdeel. Alphen a/d Rijn, 1971.
- Hild, H., Hrsg., Wie stabil ist die Kirche? Bnd. 1. Bestand und Erneuerung. Ergebnisse einer Meinungsbefragung. Bnd. 2. Materialband. Gelnhausen, Berlin, 1974.
- Hofstee, E. W., De groeiende Nederlandse bevolking. In: A. N. J. de Hollander red., Drift en Koers. Een halve eeuw sociale verandering in Nederland. Assen, 1968³, 1961¹, pp. 13-84.

- Idem, Het proces der geboortedaling in Nederland 1850-1960. In: Mens en Maatschappij, jrg. 38, 1963, pp. 104-133.
- Idem, Nogmaals: Het proces der geboortedaling in Nederland 1950-1960. In: Mens en Maatschappij, jrg. 38, 1963, pp. 269-277.
- Hooijdonk, P. G. van, Intellectuele emancipatie van de nederlandse katholieken in de laatste jaren. In: Sociale Wetenschappen, jrg. 8, 1965, pp. 217-229.
- Hutjes, J. M., Katholieken over geboortenregeling en sexualiteit. Nijmegen, 1974.
- Impeta, C. N., Kaart van kerkelijk Nederland. Kampen, 1972³.
- Kaski-memorandum nr. 184, De rooms-katholieke bevolking van Nederland, territoriale organisatie en kerkbezoek. Den Haag, 1971.
- Kelley, D. M., Why Conservative Churches are Growing? New York, 1972.
- Kaski-memorandum nr. 196, Zusters- en Broedersreligieuzen 1968-1972. Den Haag, juli 1973, p. 12.
- Kaski-memorandum nr. 192, Nederlandse priesters per 1-1-1972 (ontwikkeling van het aantal priesters 1965 t/m 1971). Den Haag, maart 1973, p. 6.
- Kok, J. A. de, Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie. Assen, 1964.
- Kruijt, J. P., De onkerkelijkheid in Nederland. Haar verbreiding en oorzaken. Proeve ener sociografiese verklaring. Groningen-Batavia, 1933.
- Idem, Kerkelijkheid en onkerkelijkheid in Nederland. In: De Socialistische Gids, jrg. XX, 1935, pp. 323-339 en 426-451.
- Kuiper, G., Beroep en kerkgenootschap. In: Mens en Maatschappij, jrg. 28, 1953, pp. 25-41 en 85-99.
- Kuiper, G., Beroep en kerkgenootschap opnieuw bezien. In: Mens en Maatschappij, jrg. 39, 1964, pp. 415-423.
- Laeyendecker, L., Theologische veranderingen, sociologisch beschouwd. In: Sociologische Gids, jrg. 15, 1968, pp. 247-259.
- Laeyendecker, L., Vragen van de kerk - de kerk als vraag. In: Terzake. Gesprekken van sociologen en theologen over kerkvernieuwing. Deel 4: Kerk buiten de kerk. Baarn, 1969, pp. 105-123.
- Links, J. A., Enige aspecten van de ontwikkeling van de kerkelijke gezindte na 1960. In: Sociologische Gids, jrg. 18, 1971, pp. 265-276.
- Matthijssen, M. A. J. M., Katholiek middelbaar onderwijs en intellectuele emancipatie. Een sociografische facetstudie van het emancipatievraagstuk der katholieken in Nederland. Assen, 1958.
- Meiden, A. van der, Welzalig is het volk. Een bijgewerkt en aangevuld portret van de zwarte-kou-senkerken. Baarn, 1976.
- Munters, Q. J., Rekrutering als roeping. Sociologische overwegingen met betrekking tot het missionaire handelen. Meppel, 1970.
- Nieuwenhuis, J., I. Volgend jaar misschien, Geloven tussen twaalf en zeventien.
- Nuy, T., II. Tussen twaalf en zeventien. Berichten van jonge gelovigen. Baarn, 1978.
- Peters, J., Alternatieve groepen of een kerkelijke tegencultuur. In: Alternatieve groepen in de kerk. Amersfoort-Utrecht, 1972, pp. 1-23.
- Rendtorff, T., Kerkelijke betrokkenheid en levensbeschouwing. Nijmegen, 1977.
- Schmidtchen, G., Radio en Religie. N.O.S.-Afd. Kijk- en Luisteronderzoek. Hilversum, 1978.
- Schmidtchen, G., Christendom buiten de kerk. Baarn, 1971 (oorspronkelijk 1969).
- Schmidtchen, G., Zwischen Kirche und Gesellschaft. Forschungsbericht über die Umfragen zur Gemeinsamen Synode der Bistümer in der Bundesrepublik Deutschland. Freiburg-Basel-Wien, 1972.
- Schmidtchen, G., Gottesdienst in einer rationalen Welt. Religionssoziologische Untersuchungen im Bereich der VELKD. Stuttgart - Freiburg-Basel-Wien, 1973 (a).
- Schmidtchen, G., Protestanten und Katholieken. Soziologische Analyse Konfessioneller Kultur. Bern und München, 1973 (b).
- Sociaal en Cultureel rapport 1976, Den Haag, 1976.
- Spruit, L. G. M., Onderzoek naar de 1e communiepraktijk in Nederlandse parochies (verschijnt binnenkort).
- Statistisch Overzicht Zuidelijke IJsselmeerpolders, Lelystad, 1978.
- Staverman, R. J., Buitenkerkelijkheid in Friesland. Assen, 1954.
- Swanborn, P. G., Cijfers, cijfers... De volkstelling 1960 in vogelvlucht. Enige kwantitatieve aspecten van de kerkelijke verhouding in ons land. In: Sociologisch Bulletin, jrg. 17, 1963 nr. 1, pp. 3-34.

Thurlings, J. M. G.,

Tulder, J. J. M. van,

Steeman, Th.

Ven, J. A. van der, en
Berger, W. J.,

Veranderend Getij,

Vermooten, W. H.,
Verwey-Jonker, H.,

Wuthnow, R.,
Wuthnow, R.,

De wankele zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme. Nijmegen-Amersfoort, 1971.

Een onderzoek naar beroepsprestigestratificatie en beroepsmobiliteit van 1945-1980. In: Socioale stratificatie. Boekafdeling Mens en Maatschappij, 1978, pp. 103-115.

De kerk van vandaag. Een verkenning van katholiek Nederland anno 1966. Den Haag, Kaski, 1966.

Graven naar geloof. Analyses van gesprekken met jongeren vanuit psychologie en theologie. Nijmegen, 1976.

Strukturveranderingen in Nederland en hun consequenties voor het kerkelijk leven. Deel I. Stichting Gereformeerd Sociologisch Instituut. Amsterdam, 1961.

Hervormd Amsterdam in de crisis 1960-1970. Baarn, 1972.

De emancipatiebewegingen. In: A. N. J. den Hollander e.a. red., Drift en Koers. Een halve eeuw sociale verandering in Nederland. Assen, 1968³, pp. 105-126.

The Consciousness Reformation. Berkeley-Los Angeles London, 1976 (a).

The New Religions in Social Context. In: Ch. Y. Glock and R. N. Bellah ed., The New Religious Consciousness Berkeley-Los Angeles-London, 1976 (b), pp. 276-293.